T-986
ISBN 82-7243-958-6

STEDSANALYSE - INNHOLD OG GJENNOMFØRING

Veileder

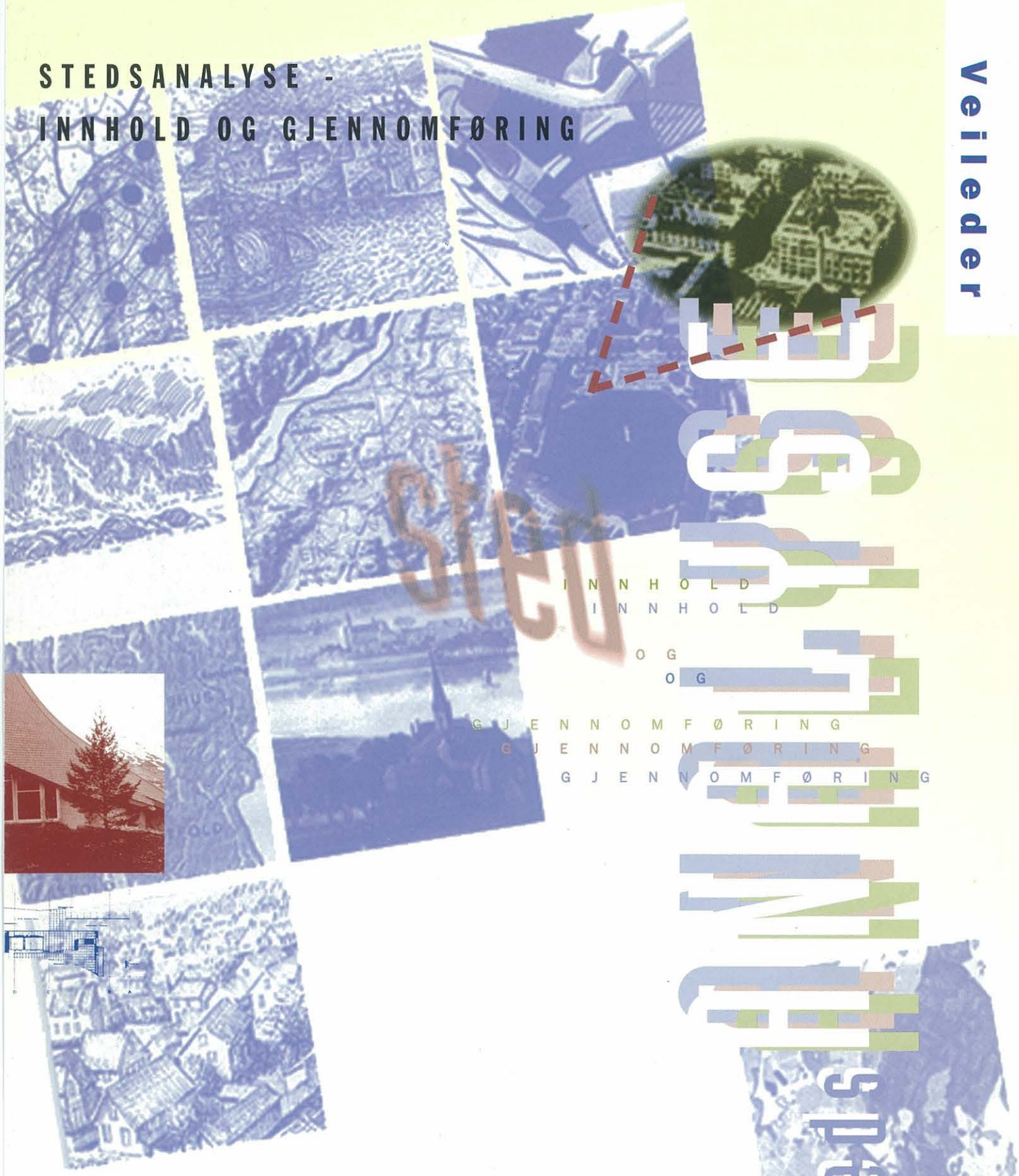

Miljøverndepartementet

INNHOLD

1 STEDSANALYSE SOM HJELPEMIDDEL FOR PLANLEGGING 3
Hva er stedsanalyse? 3
Hva brukes stedsanalyse til? 3
Stedet i fysisk planlegging 5
Stedsavgrensing 6
Analysetradisjoner 7
Aktuelle metoder 8

2 INNHOLDET I STEDSANALYSE 11
Fire hovedtemaer 11
Historisk utvikling 11
Natur og landskap 12
Bebyggelsens organisering 12
Bygninger og andre enkeltelementer 13

3 GJENNOMFØRING AV STEDSANALYSE 15
Utgangspunktet 15
Hva er problemet/oppgaven? 15
Hvilken kunnskap trengs? 15
Hvem skal delta? 16
Hvordan organisere? 16
Oppbygging av stedsanalysen 17
Presentasjon 18

4 METODER FOR STEDSANALYSE 21
Valg av metode 21
Natur- og landskapsanalyse 21
Kvalitativ stedsanalyse 26
Realistisk byanalyse 30
Kulturmiljøanalyse 37
Kommuneatlas 39
Estetisk byforming 41

LITTERATUR

FORORD

Et av virkemidlene for stedsforming er stedsanalyse som grunnlag for bedre stedsforståelse og målinnretting i planlegging og byggesaksbehandling Det er økende interesse for å vektlegge estetiske kvaliteter og lokal identitet ved utforming og vedlikehold av det fysiske miljøet i våre steder.

Formålet med dette heftet er å gi inspirasjon og veiledning i utarbeiding av stedsanalyser. Heftet inneholder blant annet en gjennomgang av hva en stedsanalyse bør inneholde og hovedtrekkene i noen av de mest aktuelle metodene som er nyttet hittil. Dette heftet blir supplert med eksempelhefter fra steder hvor stedsanalyse er gjennomført.

Målgruppen for heftet er først og fremst fagfolk som skal utarbeide stedsanalyser. Mange av disse vil finne at det er analysetemaer som kunne vært berørt mere utfyllende. Det ligger imidlertid begrensninger i det metodegrunnlaget som hittil finnes, for eksempel vedrørende naturgrunnlag, økosystemer og kulturmiljø. Vi ser at det må arbeides videre med metodegrunnlaget, både generelt og i forhold til spesielle temaer. Vi ber derfor om tilbakemelding om erfaringer som gjøres ved bruk av materialet, som grunnlag for senere forbedringer.

Det er mange som er opptatt av og gjør en innsats for forbedring av det fysiske miljøet i våre byer og tettsteder. Flere departementer/direktorater samarbeider med kommunene om prosjekter som trenger stedsanalyse som planleggingsgrunnlag. Arbeidet med heftet har derfor foregått i samarbeid med Kommunal- og arbeidsdepartementet, Kulturdepartementet, Landbruksdepartementet, Samferdselsdepartementet, Husbanken, Vegdirektoratet, Riksantikvaren og Direktoratet for Naturforvaltning. Siktemålet er et felles opplegg som kan tilpasses ulike steder og oppgaver.

MILJØVERNDEPARTEMENTET 1993

STEDSANALYSE SOM HJELPEMIDDEL FOR PLANLEGGING

STEDSANALYSE SOM HJELPEMIDDEL FOR PLANLEGGING

1

Stedsanalyse er en systematisering av kunnskap for å forstå stedet.

Omstillinger i næringslivet, sosiale og kulturelle endringer og miljøkrav gir nye utfordringer for planlegging og stedsutvikling. I dette arbeidet må også omgivelsene som fysisk form vies oppmerksomhet. Stedsanalyse gir et felles grunnlag for stedsforståelse, diskusjon og planlegging.

HVA ER STEDSANALYSE?

Begrepet stedsanalyse blir brukt i mange sammenhenger og i mange forskjellige betydninger. Dette heftet bygger på følgende generelle definisjon:

"Stedsanalyse er en systematisering av kunnskap for å forstå stedets historie, situasjon og framtidsmuligheter."

Definisjonen favner om karakteristiske trekk ved stedsanalysen, som er uavhengige av analysens formål og kunnskapsgrunnlag:
- Stedsanalyse er en dokumentert utvelgelse, bearbeiding og presentasjon av stedskunnskap, som kan etterprøves og diskuteres.
- Stedsanalyse bygger på kunnskap om stedets historiske utvikling.
- Stedsanalyse gir grunnlag for å forstå stedets forutsetninger og muligheter, for å diskutere tiltak og framtidsbilder og for å fatte beslutninger.

Dette heftet dreier seg om stedsanalyse som redskap for å analysere de fysiske omgivelsene forstått som fysisk form. Det betyr ikke at analysene begrenser seg til å omfatte bare det som direkte er visuelt observerbart. Analysene må også kunne favne krefter og prinsipper som ligger bak det observerbare.

HVA BRUKES STEDSANALYSE TIL?

Spørsmålet om bruk går dels på den formelle sammenhengen stedsanalyse brukes i, dels på hvilke oppgaver stedsanalyse kan være et redskap for å håndtere.

Hjelpemiddel for planlegging

Stedsanalyser er nær knyttet til planlegging og byggesaksbehandling etter plan- og bygningsloven. Loven inneholder ingen spesifikke krav om at stedsanalyser skal utarbeides, men forutsetter at planer og tiltak bygger på nødvendig stedskunnskap. Stedsanalyser er særlig aktuelle som grunnlag for
- planutarbeiding, først og fremst utarbeiding og vedtak av kommunedelplan og reguleringsplan
- byggesaksbehandling, for eksempel av viktige bygge- og anleggsprosjekter
- konsekvensutredning, som del av innholdet i melding om tiltak og i selve konsekvensutredningen

Behovet for stedsanalyse bør vurderes i forbindelse med utarbeiding av kommunedel-, reguleringsog bebyggelsesplaner. Stedsanalyse kan gi verdifullt grunnlagsmateriale for å vurdere arealdisponering og for å utforme retningslinjer og bestemmelser. Stedsanalysen kan legges til grunn ved utarbeiding av planer med juridisk bindende bestemmelser. Stedsanalysen kan også brukes som grunnlag for politiske retningslinjer som skal anvendes ved senere vurdering av tiltak innenfor planområdet.

Som regel vil stedsanalysen utgjøre en begrenset del av kunnskapsgrunnlaget for planutarbeiding. Stedsanalysen inneholder oppsum-

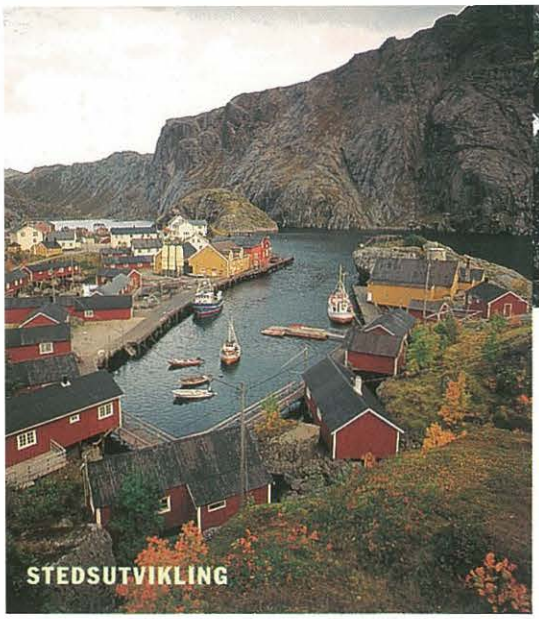

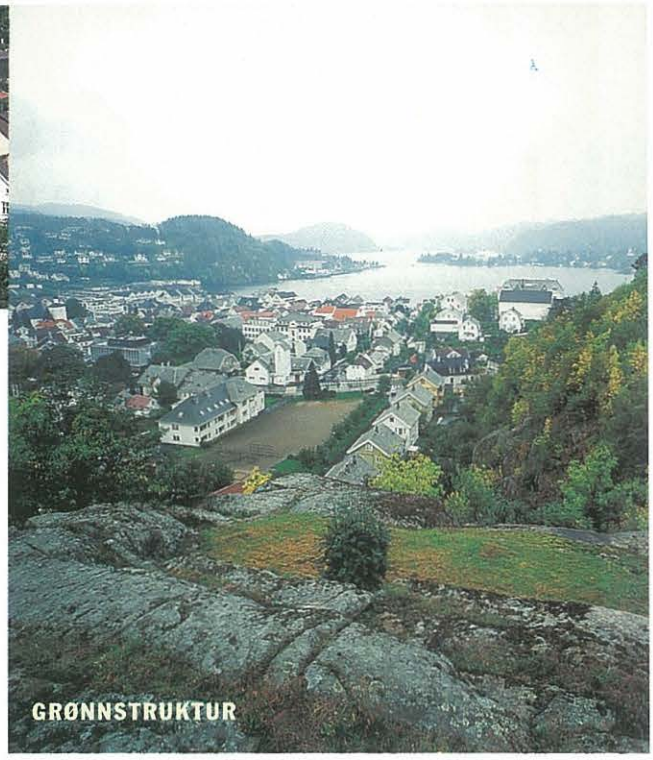

meringer og konklusjoner basert på fysiske forhold. Når endelige valg skal foretas, må avgjørelsene vanligvis bygge på et bredere kunnskapsgrunnlag enn stedsanalysen alene gir.

Vi vil advare mot "altomfattende" stedsanalyser. Det kan være fristende å sette i gang et stort registreringsarbeid, for å få et bredest mulig datagrunnlag. Avgrensing av arbeidet er likevel alltid nødvendig for å få et godt resultat, både av hensyn til ressursbruken og for at analysen skal bli tilgjengelig og anvendbar.

Det er også viktig å være klar over at stedsanalyse i hovedsak dreier seg om å utvikle kunnskap og forståelse. Analysen gir en plattform å diskutere stedets situasjon og framtidsmuligheter ut fra. Beslutningsgrunnlaget blir bedre. Men økt kunnskap fjerner ikke nødvendigvis interesse- og verdikonflikter i lokalsamfunnet.

Aktuelle oppgaver

Kommunene arbeider med mange typer oppgaver som krever stedskunnskap og stedsforståelse. Ofte er det behov for systematisering av kunnskapen, på tvers av sektorer og enkeltinteresser. Det kan være som ledd i en stedsutviklingsprosess, eller med utgangspunkt i mer avgrensede oppgaver i forbindelse med for eksempel fortetting, grønnstruktur/kulturlandskap/ utbedring av veger og gater og estetiske kvaliteter/ byggeskikk

Stedsutvikling

Stedsanalyse kan være et viktig element i en bredt anlagt stedsutviklingsprosess, det vil si en "strategisk forankret samordnet satsing for et avgrenset geografisk område med detformål å utvikle et livskraftig stedssamfunn"[1]. Krav til omstillinger i næringslivet stilles nå i alle kommuner. Utvikling av kommunikasjonene, både når det gjelder personer, varer, tjenester og informasjon, har gjort produksjonen mer uavhengig av lokaliseringen. Det øker konkurransen mellom stedene. Stedenes sosiale, kulturelle og fysiske kvaliteter får større betydning. Hvordan kan stedsanalyse bidra til kunnskap om stedets forutsetninger og muligheter? Og hvordan kan stedsanalysen kobles til stedsutviklingsprosessen?

Bakgrunnsmateriale:

- *Stedsutvikling - nøkkelen til utvikling av livskraftige stedssamfunn? (1991): Aasbrenn.*
- *Ny vekst i distriktene? Evaluering av prosjektvirksomheten i forsøksprogrammet Privat tjenesteyting i distriktene (1992): Puijk, Spilling & Vaagland.*
- *Privat tjeneste- yting satsingsområde for distriktene? Sluttrapport fra PTD-programmet (1992): Kommunaldepartementet.*

Fortetting

Hensynet til bærekraftig utvikling, det vil si en utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine, må også få betydning for analyser og planlegging. Hvilke konsekvenser får ressurs- og miljøkrav for utbygging i tettstedene? Skal vi fortette innenfor eksisterende teknisk infrastruktur eller legge til rette for ny utbygging av natur- og kulturlandskap? NAMIT (Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling)-prosjektet konkluderer med at å satse på fortetting i områder hvor det allerede er gjort tekniske inngrep, er det beste alternativet for natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling.

Bakgrunnsmateriale:

- *Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling. Oppsummering av NAMIT-prosjektet (1993): Guttu, Næss & Saglie.*
- *Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling. Sluttrapport (1992): Næss.*
- *Fortetting i eldre boligområder (1985): NTNF/3B-programmet*

Grønnstruktur/kulturlandskap

NAMIT-prosjektet vurderer fortetting i forhold til andre interesser. Er det mulig å bygge innenfor dagens tettsteder uten å komme i

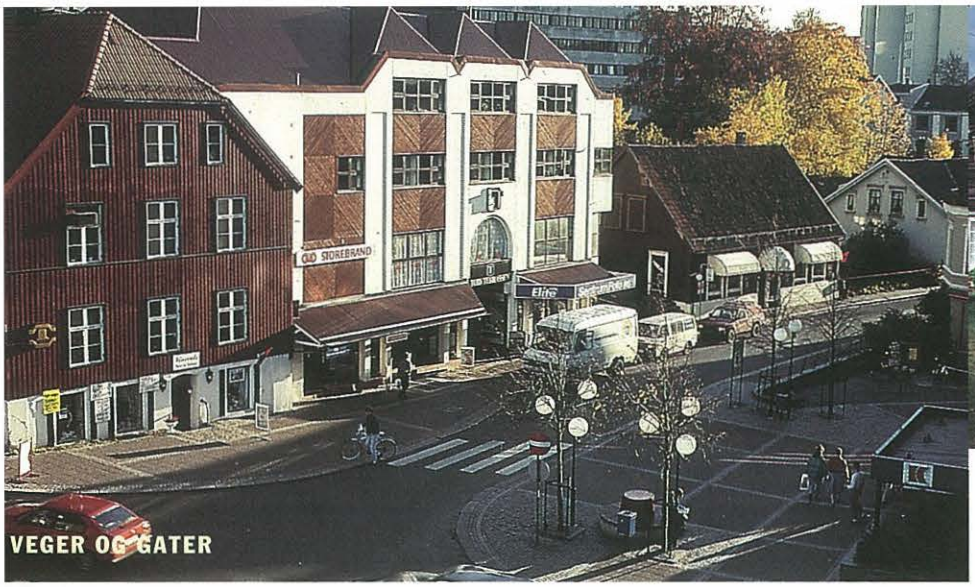

VEGER OG GATER

BYGGESKIKK

konflikt med naturområder, bygningskultur eller nærmiljøinteresser?

Med grønnstrukturen i byer og tettsteder menes nettverket av store og små naturpregede områder som gjennomtrenger det bebygde området, fra hager og fellesarealer i boligområdene til store natur- og kulturlandskapsområder rundt bebyggelsen. Landbrukets kulturlandskap er en viktig del av grønnstrukturen.

I de fleste norske steder er det grønnstrukturen som avgrenser bebyggelsen mot omlandet, og som binder bebyggelsen sammen. Grønnstrukturen er en integrert del av bebyggelsen. Likevel er grønnstrukturen et forsømt tema i norsk planlegging. Hvordan skal grønnstrukturen utvikles for å binde sammen bebyggelsen og formidle overgangen mellom bebyggelse og omland?

Bakgrunnsmateriale:

- *NAMIT-prosjektet, jf. avsnittet om fortetting.*
- *Grønnstruktur i byer og tettsteder. Ny utgave (1993/94): Direktoratet for naturforvaltning.*
- *Statusrapport for kulturlandskapsarbeidet i Landbruksdepartementet til og med 1991 (1992): Landbruksdepartementet.*
- *Ta vare på kommunelandskapet (1989): Statens kulturminneråd/ Kommunenes Sentralforbund.*

Utbygging/utbedring av veger og gater

Etter "Norsk veg- og vegtrafikkplan" og "Norsk Jernbaneplan" for perioden 1994-1997 er det planlagt investeringer for til sammen nærmere 30 milliarder kroner. Dette er investeringer som vil føre til vesentlige inngrep i mange steder. Hvordan kan veg- og jernbaneutbygginger og -utbedringer utformes slik at anleggene tilpasser seg og forbedrer stedene? Et alternativ er vist i Vegdirektoratets prøveprosjekter med miljøprioritert gjennomkjøring (MPG), hvor standarden på hovedveger tilpasses stedet framfor gjennomkjøringstrafikken.

Bakgrunnsmateriale:

- *Stedet og vegen. Et idehefte om miljøprioritert gjennomkjøring med erfaringer fra gjennomførte prosjekter (1990): Vegdirektoratet.*
- *Fra Vegkryss til tettsted (1992): Norsk kommunalteknisk forening.*
- *Om utforming av veger og gater (foreløpig utgave) (1993): Vegdirektoratet/Knut Selberg Arkitektkontor.*

Estetiske kvaliteter/byggeskikk

Økt satsing på stedsforming, det vil si utforming, omforming og vedlikehold av et steds fysiske miljø, retter oppmerksomheten også mot stedets estetiske kvaliteter. Hvordan tar vi vare på stedenes særpreg, og hvordan fornyer/reparerer vi steder som bør forbedres? Hva er god byggeskikk, og hvordan kan vi utvikle vår bevissthet og vårt engasjement for estetiske kvaliteter?

Bakgrunnsmateriale:

- *Mål og virkemidler for stedsforming. Innspill til debatt (1993): Miljøverndepartementet.*
- *Omgivelser som kultur. Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø (1992): Kulturdepartementet.*
- *God byggeskikk. Illustrert veileder til plan- og bygningsloven § 74,2 (1991): Husbanken.*
- *Bedre byggeskikk i kommunene. Virkemiddelkatalog (1993): Bjørneboe & Guttu.*

STEDET I FYSISK PLANLEGGING

Fysisk form er ikke noe nytt tema i fysisk planlegging. Etter at bygningsloven i 1965 ble gjort gjeldende for alle landets kommuner, har de fleste kommunesentra og andre tettsteder fått utarbeidet sine arealdisponeringsplaner[2]. Disse ble tidligere kalt soneplaner og går nå under betegnelsen kommunedelplaner. Behovet for planlagt stedsforming ble tydelig formulert[3]:

"Noen steder er det skapt vakre og harmoniske sentra, men dessverre har altfor mange bygdesentra grodd opp uten plan og uten tanke på det endelige resultat. Det er tilfeldighetene som har skapt sentret. Provisoriske bygg, reklamer, kiosker, utvidelser og tilbygginger setter etter hvert sitt preg på stedet. Forskjellige moteinnfall, uhemmet materialvalg og ukritisk bruk av effekter har gjort bygdas samlingsplass til et "moderne" sentrum som står i grell kontrast til de gamle harmoniske sentra, som grodde fram i de tider da tradisjon og sikker smak skapte våre samlingsplasser.

Etterhvert som vegnettet har overtatt en stadig økende del av trafikken, har også et annet uheldig utviklingstrekk meldt seg. Sentrumsfunksjonene har spredt seg tilfeldig og umotivert langs vegen. I de mest ekstreme tilfeller finner vi disse, for kommunen så viktige elementer, spredt langs hovedtrafikkåren i hele kommunens lengde."

Soneplanene bygde på omfattende registreringer og analyser, spesielt av arealbruk, eiendomsforhold og trafikksystemer. Planene la til rette for utbygging, basert på beregninger av forventet arealbehov til ulike funksjoner. Vi fikk de nye, atskilte områdene for boliger, industri og offentlige bygninger som skoler og aldersheimer.

Der utbyggingsprognosene slo til, virket planene etter intensjonene. Hovedstrukturen og utformingen av de nye områdene der det offentlige hadde kontroll med utbyggingen, er i stor grad i samsvar med planene. I sentrumsområdene er situasjonen annerledes. Disse områdene har vokst fram gradvis og over lengre tid enn de nye utbyggingsområdene. Endringsprosessene er styrt mer etter prosjektene enn etter planene. Arkitektoniske analyser ble nok gjennomført, men analysene ble sjelden presentert og diskutert. Derfor kunne de heller ikke brukes som vurderingsgrunnlag for videre utvikling og bruk av planene.

Analyser av fysisk form preges gjerne av positivt ladede begreper. Begrepene er vanskelige å definere, og de har sprikende meningsinnhold for ulike grupper. Det er begreper som helhet, variasjon, mangfold, enhetlig, kvalitet, stedsidentitet og stedskarakter. Verdier, vurderinger og valg som foretas, blir ikke presentert og gjort synlige.

Utarbeiding av stedsanalyser, slik det legges opp til i dette heftet, innebærer følgende forbedringer av praksis i fysisk planlegging:

- Arkitektur/fysisk form, natur- og miljøhensyn og den historiske dimensjonen tillegges større vekt. Nye tiltak må vurderes med utgangspunkt i stedets historiske utvikling.
- Oppmerksomheten om stedet, det vil si stedet som enhet i planleggingen, gir et mer områderettet framfor et sektorrettet perspektiv i planarbeidet.
- Stedsanalysene blir diskuterbare og etterprøvbare. Analysene må ikke bare presentere konklusjoner, men også redegjøre for metoder og begreper som blir benyttet, og vurderinger og valg som konklusjonene bygger på.

STEDSAVGRENSING

Stedsanalyse må begynne med å avgrense stedet som er aktuelt. Det finnes ingen entydig definisjon av et sted. Avgrensingen må ta utgangspunkt i situasjonen og analysens formål.

Stedsanalyser forutsetter ikke ett bestemt stedsideal eller én bestemt stedsteori for hvordan et sted bør være. Men det er viktig å være oppmerksom på at stedsidealene fungerer som forbilder. Avgrensing av stedet og beskrivelser av hvordan stedet er, blir gjerne farget av hvordan vi mener stedet bør være.

Den eneste stedsenheten i Norge som er entydig definert, og som det er knyttet statistikk til, er tettstedet. Et tettsted er et bebygd område hvor husavstanden normalt er mindre enn 50 meter, og hvor folketallet er minst 200 innbyggere. Det er vel 860 slike tettsteder i Norge. Her er 75 prosent av befolkningen bosatt.

Tettstedsdefinisjonen setter grensen for stedet i skillet mellom bebyggelsen og omlandet. Det er en avgrensing basert på form. Bare unntaksvis kan det gjøres funksjonelle vurderinger. Det betyr at "tettstedet" sjelden er en egnet stedsavgrensing for en stedsanalyse.

I fysisk planlegging er det et steds måte å fungere på som er det grunnleggende utgangspunktet, både internt, i forhold til omlandet og i forhold til andre steder. Det innebærer en funksjonell avgrensing etter hvilke funksjoner som hører til stedet. Det viktige i denne betraktningsmåten er ikke stedets fysiske avgrensing, men stedets funksjonelle "tyngdepunkter".

Norske steder inngår i et regionalt mønster med koblinger til andre steder og regioner. Folks etterspørsel etter arbeid, tjenester og tilbud retter seg mot flere steder, ikke bare mot stedet hvor de bor. Det innebærer at situasjon og framtidsmuligheter for ett sted ikke kan forstås uten at stedet også ses i regional sammenheng.

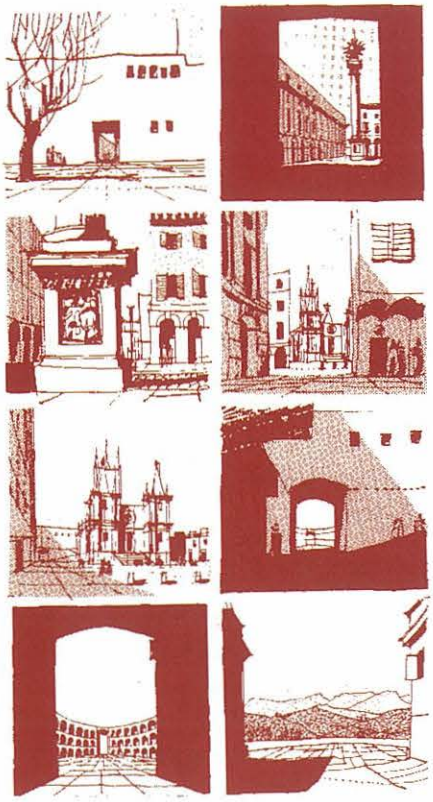

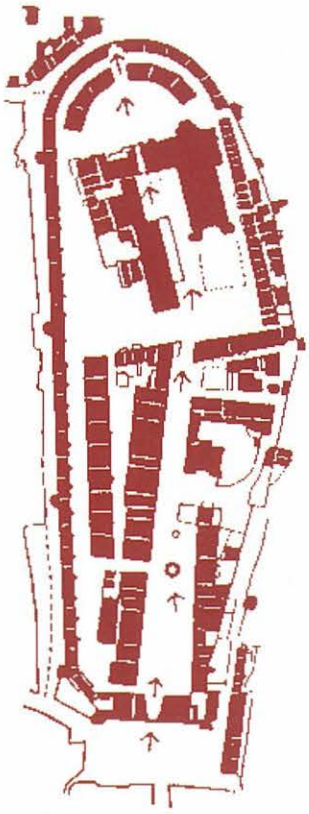

Stedet som visuell opplevelse. Opplevelser ved å bevege seg gjennom stedet skissert i en serie tegninger. Kilde: The Concise Townscape (1971): G. Cullen.

Stedsanalyse kan være aktuelt i alle bebygde områder, enten bebyggelsen er spredt eller tett. Analysen kan omfatte hele grenda eller byen eller bare deler av området, avhengig av formålet.

ANALYSETRADISJONER

Analyser av omgivelser som fysisk form har i hovedsak skjedd med basis i arkitektfaget. Det er utviklet metoder for å skaffe kunnskap om stedlige arkitektoniske sammenhenger og for å kunne gjøre nytte av denne kunnskapen i fysisk planlegging.

De ulike innfallsvinklene til det som her kalles stedsanalyse, bygger på ulike tradisjoner innen byformanalyse. I prinsippet kan de inndeles etter hvilken kunnskap de søker, og etter hvilken metode de bruker for å tilegne seg denne kunnskapen.

Historisk sett kan det skilles mellom fire ulike innfallsvinkler[4]: en kunsthistorisk tradisjon, en tilnærming basert på visuelle analyser, en tolking som søker å fange arkitekturens indre sammenhenger, og analyser som søker en helhetlig tolkning. I tillegg representerer landskapsanalysene en egen faglig tradisjon.

Kunsthistorisk tradisjon

Denne tradisjonen er i stedsanalysesammenheng knyttet til kulturminnevernet. Analysene konkluderer med verneverdier for objekter og områder. Forståelsen har utviklet seg fra enkeltobjekter, "minnesmerker", til større, sammenhengende områder.

En bevaringsorientert tilnærming til stedsanalyser er oftest koblet med andre visuelle metoder. Viktige forbilder for denne typen analyser er Balgårds (1976) undersøkelse av stedskarakter og bebyggelsestilpasning i bevaringsområder og Michael Triebs (1977) analyser av middelalderbyen Lübeck. Intensjonen er at ny bebyggelse skal tilpasses den gamle slik at byen/bydelen framstår som en harmonisk helhet.

Visuelle analyser

Visuelle analyser tar utgangspunkt i visuelt observerbare fenomener og kartlegger estetiske kvaliteter i omgivelsene. Stedet betraktes som et "bilde", en visuell helhet som kan beskrives etter visse visuelle "lover".

Den tradisjonelle metoden er en systematisering av skisseringsteknikken slik den ble framstilt av Gordon

Kunsthistorisk tradisjon. Studier av middelverdier for å kunne gi retningslinjer for ny bebyggelse. Kilde: Stadtbildanalyse und Gestaltungssatzung Innerstadt (1977): M. Trieb.

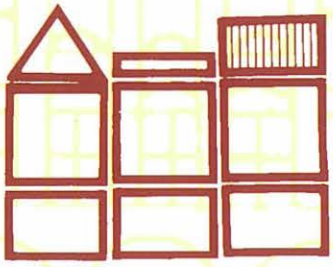

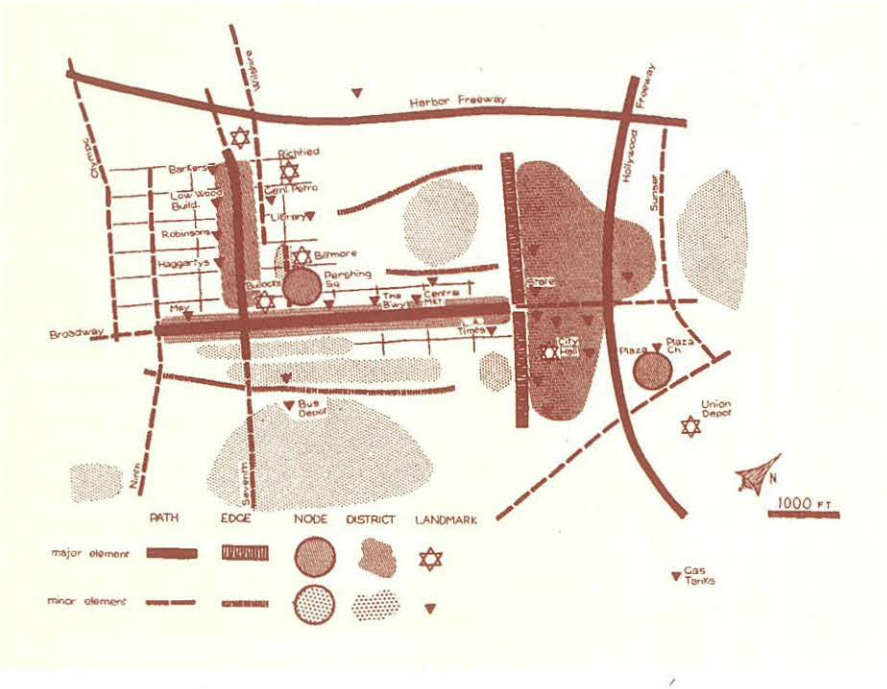

Bybildeanalyse. Forenklet framstilling av mentale bilder av byens struktur basert på spørreundersøkelse, Los Angeles. Kilde: The Image of the City (1960): K. Lynch.

Cullen i boka "Townscape" (1959). Skissene tolker og formidler opplevelsene ved å bevege seg gjennom byen.

En kjent metode som bygger på undersøkelser av hvordan mennesker bruker og oppfatter stedet, er Kevin Lynchs bybildeanalyse presentert i "Image of the City" (1960). Basert på intervjuobjekter som nedtegner sine "mentale kart" av byen, tolker og utarbeider planleggeren et bybilde ved hjelp av basiselementene: ferdselsårer, områder, kanter, knutepunkter og landemerker.

Arkitekturens indre sammenhenger

I 60-årene ble den strukturalistiske tenkningen utviklet i mange vitenskaper. Det gjaldt å finne fram til arkitekturens indre logiske sammenhenger. Denne tenkemåten er utgangspunktet for byanalyser som kategoriserer stedsform i forhold til prinsippene den kan føres tilbake til. Stedsformen forstås som et historisk resultat. Analysen søker å finne fram til ordensprinsippene bak formenes konkrete uttrykk og å forklare, men ikke bedømme, stedsformen. Analysene gir på denne måten rammene for plandiskusjonen.

Tolkning av stedskarakter

Professor Christian Norberg-Schulz har i mange år arbeidet med en metode for å tolke stedets identitet. Han søker å beskrive omgivelsene slik de faktisk framtrer - som helhetlige steder med romstruktur og karakter - ikke analytisk oppdelt i kategorier.

Norberg-Schulz konstaterer at gamle miljøer blir ødelagt, og at ny utbygging sjelden makter å fastholde stedsidentiteten. Det skjer et "stedstap". Med utgangspunkt i menneskers stedsbehov formulerer han en stedsforståelse som grunnlag for stedsanalyse. Tre grunnleggende menneskelige behov kommer inn i bildet: orientering, identifikasjon og erindring. De utgjør til sammen en tilstedeværelse som også kan forstås som stedsbruk. Stedsbruk innebærer at vi ikke bare bruker stedets enkelte "tilbud", men at vi spontant erkjenner stedet som en helhet. Stedshelheten omfatter både natur og menneskeverk, det vil si landskap og bosetning. Det er samspillet mellom disse som er stedsanalysens viktigste mål.

Landskapsanalyser

I landskapsanalyser søker en å forene betraktninger av form, kultur og natur. Analysene skal dokumentere og formidle landskapskarakteren, som et totalbilde av temaene som blir belyst.

Landskapet som fysisk form kan analyseres etter alle de tidligere nevnte innfallsvinklene. Det spesielle ved landskapsanalysene er at de visuelle, funksjonelle og meningsbærende sidene ved landskapet kan bli analysert i sammenheng med økologiske data.

AKTUELLE METODER

Mange norske steder er preget av en flytende overgang mellom det bebygde og det ubebygde. Situasjonen kan håndteres på to prinsipielt forskjellige måter: enten ved å prøve å etablere en tydeligere og fastere grense ("bymuren"), eller ved å prøve å rendyrke og foredle overgangssonen mellom det bymessige og det landlige. I den sammenheng kan det være et problem at de nevnte innfallsvinklene for stedsanalyser enten har som utgangspunkt situasjonen i storbyer med sterkt urbant preg, eller at de tar for seg landskap uten bebyggelse. Det betyr at metodene ikke uten videre er egnet i de fleste norske steder, som nettopp preges av en tett/ spredt struktur, i overgangen mellom det bymessige og det landlige.

De siste årene har det foregått en betydelig utvikling av stedsanalysemetoder i Norge. Likevel er de fleste metodene fremdeles under utprøving. Det skjer stadig endringer og forbedringer på bakgrunn av erfaringer fra utførte analyser. I kapittel

Tolkning av stedskarakter. "Broen" av den tsjekkiske kunstneren Jan Souchek.

fire presenteres seks aktuelle metoder:

- Natur- og landskapsanalyse, som også omfatter analyse av grønnstrukturen.
- Kvalitativ stedsanalyse, som er en tolkning av stedskarakter.
- Realistisk byanalyse, som er en metode for tolkning av arkitekturens indre sammenhenger.
- Kulturmiljøanalyse, som bygger på kunsthistorisk tradisjon.
- Kommuneatlas (dansk metode) og estetisk byforming, som er visuelle metoder.

Metodene utfyller hverandre og dekker til sammen de fire hovedtemaene en stedsanalyse bør inneholde:

- Historisk utvikling
- Natur og landskap
- Bebyggelsens organisering
- Bygninger og andre enkeltelementer

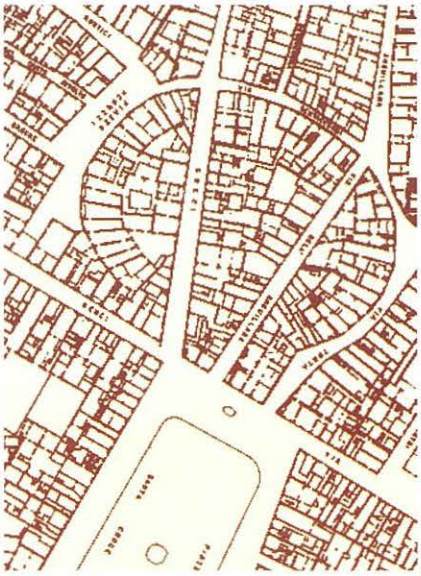

Arkitekturens indre sammenhenger. Ny bebyggelse etablert på tomten til et romersk amfiteater, Firenze. Kilde: The Architecture of the City (1982): A. Rossi.

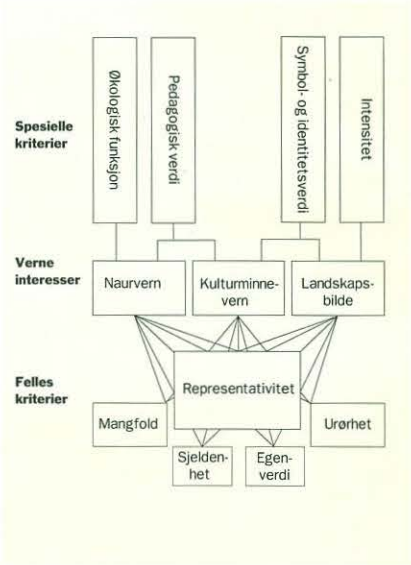

Landskapsanalyse. Kriterier for verneverdier i landskapet. Kilde: Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen (1987): Nordisk ministerrad.

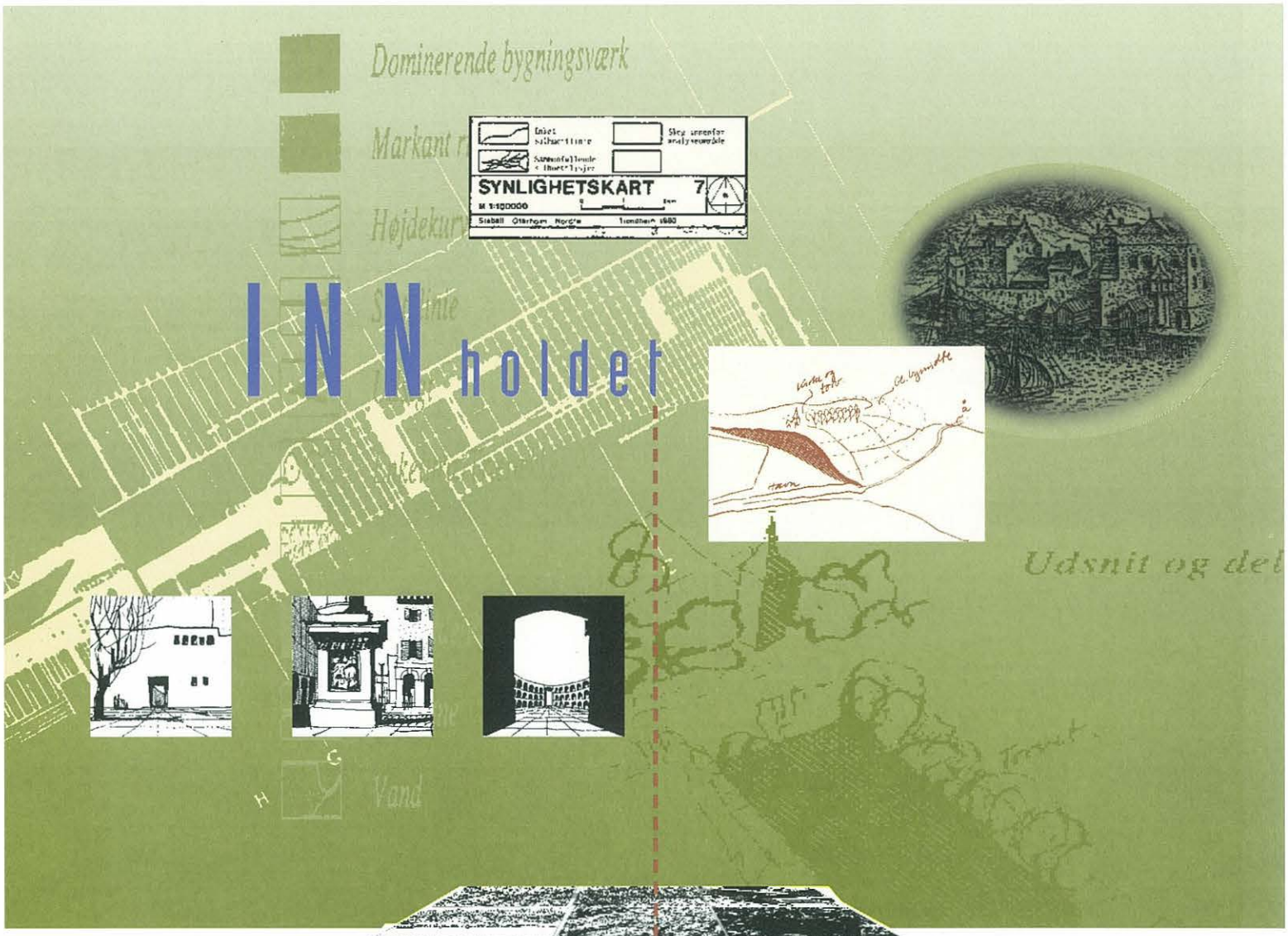

istedsANALYSE

INNHOLDET I STEDSANALYSE

2

Det mulige kunnskapsgrunnlaget for stedsanalyse er omfattende. Vi må velge ut den kunnskapen som er viktigst for å forstå stedet. Når omgivelser som fysisk form skal analyseres, er det fire hovedtemaer som må være med. Disse temaene er:

- Historisk utvikling
- Natur og landskap
- Bebyggelsens organisering
- Bygninger og andre enkeltelementer

FIRE HOVEDTEMAER

En stedsanalyse må omfatte minst de fire hovedtemaene: historisk utvikling, natur og landskap, bebyggelsens organisering og bygninger og andre enkeltelementer.

Det kan også være aktuelt å ta med andre temaer og la dem inngå direkte i stedsanalysen. Når de fire hovedtemaene er dekket, er det først og fremst et praktisk spørsmål hva en velger å la inngå i selve stedsanalysen, og hva som inngår i andre deler av data- og analysematerialet som ligger til grunn for planutarbeidingen, prosjektvurderingen eller konsekvensutredningen. Stedsanalysens formål og sammenhengen den inngår i, må avgjøre innholdet i og omfanget av temaene som behandles. Dette er valg som må gjøres i startfasen av arbeidet.

Et eksempel på et stedsanalyseopplegg som favner videre enn hva som forstås med stedsanalyse i dette heftet, er IN'BYs[5](1991) "Stedsanalyse for miljøgateprosjekter", som er utarbeidet for Vegdirektoratets prøveprosjekter med miljøprioritert gjennomkjøring. Analysen er bygd opp av fem deler: stedets forutsetninger, stedets utvikling, stedets form, stedets funksjon og stedets liv. Alle disse temaene kan være viktige i forbindelse med stedsanalyse, men i dette heftet inngår bare de tre første temaene direkte i stedsanalysebegrepet.

Kunnskap om den historiske utviklingen er helt grunnleggende for å kunne forstå stedet. Temaet går på tvers av de tre andre temaene, som er hovedelementene i stedets fysiske form - fra landskapet i store trekk til områdenivå og detaljer i bygningene.

Det innbærer at stedet bør analyseres på flere nivåer, fra det overordnede til det detaljerte. Nivåene må også ses i sammenheng med og i forhold til hverandre.

HISTORISK UTVIKLING

Kunnskap om stedets historiske utvikling er et nødvendig grunnlag for å kunne foreta stedsanalyser. I stedsanalysesammenheng dreier historisk kunnskap seg om hendelser og utviklingstrekk og om hvordan de har ført til endringer i stedets fysiske form. Dessuten gir historisk kunnskap grunnlag for å vurdere verneverdier til enkeltelementer og områder.

Stedets faktiske historiske utvikling kan registreres gjennom historiske kart og beskrivelser. Utviklingen kan forklares ved at en prøver å finne fram til kreftene som har styrt og styrer utviklingen. Dette kan være naturgitte forhold, eiendomsforhold, kommunikasjonslinjer, viktige hendelser som bybranner, eller offentlige planer.

Historisk utvikling kan "leses" av landskap og bygninger. Studier av landskapet kan gi innsikt i næringsstrukturer, håndverkstradisjoner, kommunikasjoner og bosetning. Bygninger og forskjellige anlegg kan gi kunnskap ikke bare om bygnings- og bebyggelseshistorie, men også om sosiale, teknologiske og økonomiske forhold gjennom ulike tider. Også førhistoriske strukturer og minner har medvirket i stedets utvikling. Disse minnene er ofte skjulte under terreng eller nyere anlegg. Likevel kan de være eneste kunnskapsbærere om sin tid.

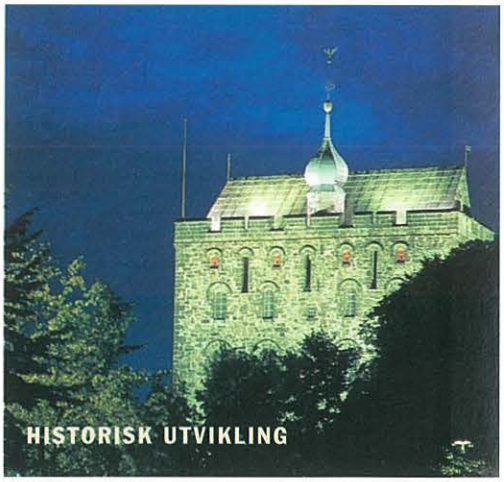

Bakgrunnsmateriale:

- *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdier og utvelgelseskriterier (1987): Riksantikvaren.*
- *Lokalhistoriske skrifter (bygdebøker).*
- *Gamle fotografier.*
- *Gamle kart.*
- *SEFRAK-registreringer av alle bygninger før år 1900.*
- *ØK-registeret, landsdelsmuseenes register over synlige automatisk fredete kulturminner.*

NATUR OG LANDSKAP

Et sted er bygd opp av naturelementene: berggrunn og løsmasser, vann i hav, vassdrag og grunn, luftlag og klima og flora og fauna. Økologisk virker disse elementene sammen og gir viktige premisser for stedets liv og bruk. Derfor er kunnskap om naturgrunnlaget et viktig fundament for stedsanalyser. Naturkunnskap kan også gi verdifull innsikt i hvordan stedet fungerer som økosystem.

Landskapet er det overordnede nivået i en analyse av stedets fysiske form. Analyse av landskapet omfatter ikke bare visuelle og estetiske forhold. Landskapet utgjør en helhetlig ramme som rommer både natur- og kulturmiljøet. Landskapet består av mange steder, bebygde og ubebygde, og forbindelseslinjer eller grenseområder mellom dem. Natur- og kulturverdier gir landskapet innhold og estetisk opplevelse. Landskapet er kilde for historisk forståelse og gir kunnskap om kulturminner og kulturmiljøer. Opplevelsen av og oppfattelsen av landskapet kan belyses ved at en drøfter den tredimensjonale oppbyggingen (landskapsrommet) og skalaforholdene i landskapet. Landskapet kan være bygd opp av terrengformasjoner, av vegetasjon og av bygninger, som oftest i en kombinasjon. Skalaforholdet i landskapet betegner forholdet mellom landskapsrommet, dets ulike bestanddeler og mennesket. Landskapet er i stadig forandring: ved langsom naturlig utvikling, ved årstidsskiftninger i vær og vegetasjon, ved brå og uventede hendelser og ved menneskelig virksomhet i kulturlandskapet.

Bakgrunnsmateriale:

- *Grønnstruktur i byer og tettsteder. Ny utgave (1993/94): Direktoratet for naturforvaltning.*
- *Klima og luftmiljø i areal- og bebyggelsesplanlegging (1992): Miljøverndepartementet.*
- *Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen (1987): Nordisk ministerråd.*
- *Innføring i landskapsarkitektur (1978): Bruun*

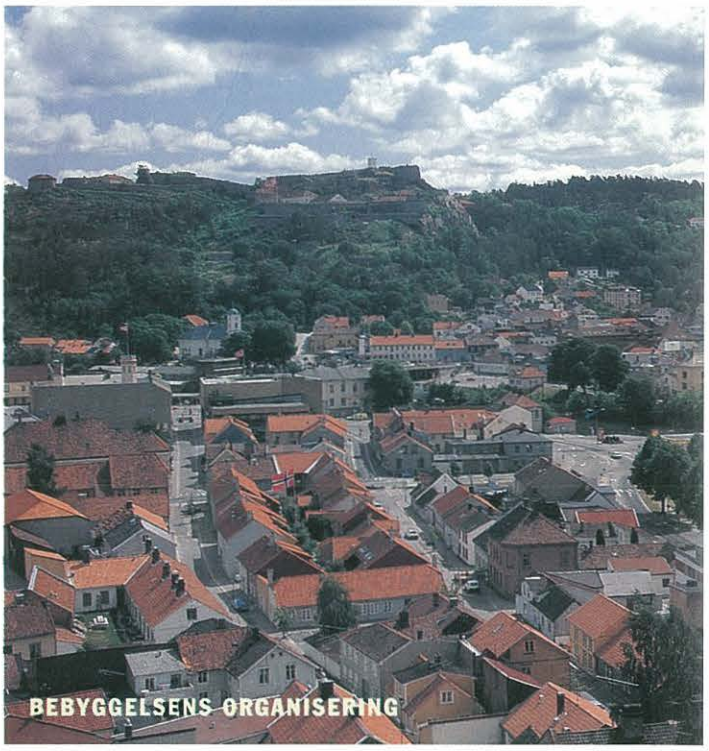

BEBYGGELSENS ORGANISERING

Organiseringen av bebyggelsen er dels knyttet til begrepene bebyggelsesstruktur og de romlige sammenhenger som finnes (topologi), dels til viktige elementer som er bestemmende for bebyggelsesstrukturen, først og fremst kommunikasjonslinjer.

Med bebyggelsesstruktur menes vanligvis de geometriske prinsippene som bebyggelsen i de ulike delene av stedet er ordnet etter. Eksempler på bebyggelsesstrukturer er den lineære organiseringen langs veger i norske tettsteder og rutenettet i den tette 1800-tallsbyen, hvor bebyggelsen er ordnet i forhold til et gatesystem av likeverdige, kryssende gater.

Topologi er betegnelsen på byer og tettsteders romlige sammenhenger. Stedets topologi er et system av rom - en romstruktur.

Kommunikasjonslinjene har vært avgjørende for stedenes utvikling. Det gjelder først og fremst veger og gater, men mange steder har også jernbane- og havneutbygging hatt

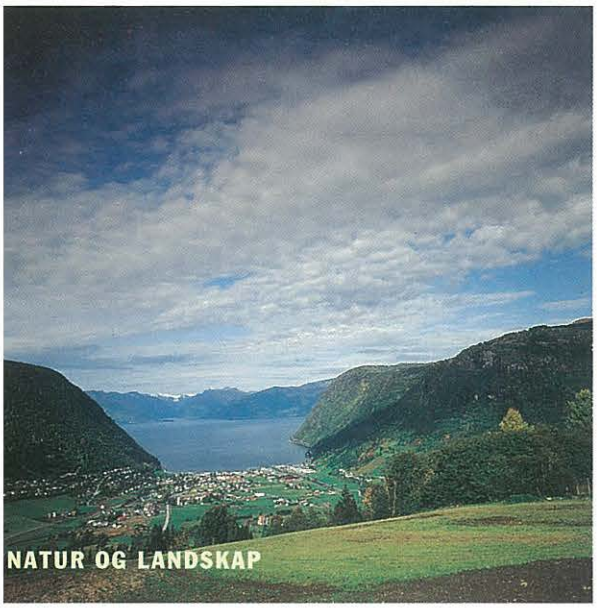
NATUR OG LANDSKAP

mye å si. Gatene og vegene gir stedet form og uttrykk som kan være mer dominerende enn bygningene. Kommunikasjonslinjene er også avgjørende for stedets funksjon. Derfor er det som regel også nødvendig å se på hvordan kommunikasjonslinjene brukes til transport og opphold. Det visuelle må kombineres med det funksjonelle.

Begrepene "gate" og "veg" brukes ofte om hverandre, men de beskriver forskjellige funksjoner og har ulike kjennetegn. Gater finnes i sentrum av byer og tettsteder. Vegene hører hjemme i landskapet, i utkanten av og mellom tettstedene og byene. Det er sammenheng mellom trafikkmengder, trafikktyper og hastighet på den ene siden og utforming av veg- og gatenettet og muligheten for stedstilpasning på den annen side. Motorvegens møte med et eksisterende gatenett er det ikke utviklet gode løsninger for.

Bakgrunnsmateriale:

- *Sted og arkitektur (1982): Norberg-Schulz.*
- *Fysisk planlegging. Byer, tettsteder, spredtbygde områder (1992): Røsnes (med flere).*
- *Fysisk planlegging. Virkelighet - plan - resultat (1989): Ellefsen & Røsnes.*
- *Håndbok 017 Veg- og gateutforming (1992): Vegdirektoratet*
- *Om utforming av gater og veger. Foreløpig utgave (1993): Vegdirektoratet / Knut Selberg Arkitektkontor*

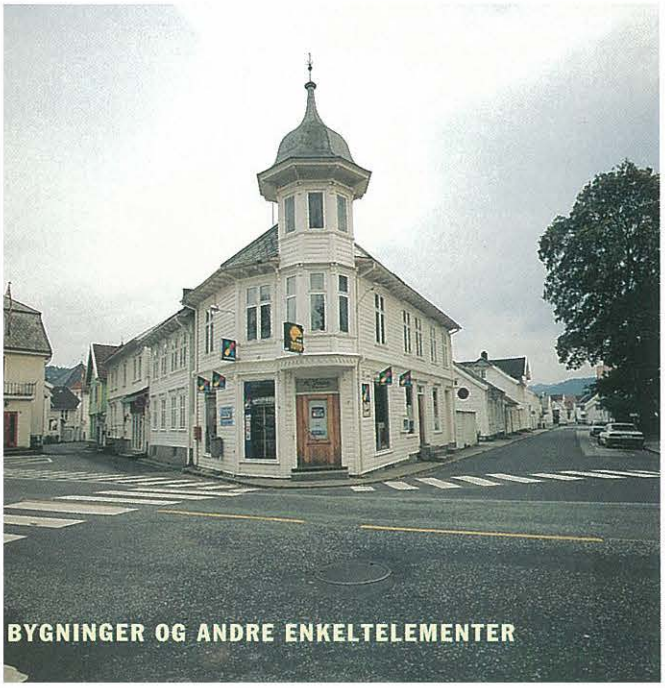
BYGNINGER OG ANDRE ENKELTELEMENTER

BYGNINGER OG ANDRE ENKELTELEMENTER

Bygningene er de elementene som bebyggelsen er sammensatt av. Et viktig begrep er bygningstypologi, det vil si prinsippene for hvordan den enkelte bygning er oppbygd. Ved å definere bygningstyper kan bygningenes egenskaper settes i sammenheng med stedsstrukturen for øvrig.

Bygningenes utseende og plassering i forhold til hverandre har stor betydning for stedsbildet. Viktige forhold er husets plassering på tomten, husets lengde, høyde og takform, materialbruk og farge, og fasadekomposisjon og detaljering.

Bygningene og andre enkeltelementer er viktige historiske kilder. De har også meningsbærende tegn og symboler av sosial eller kulturell karakter (ikonografiske trekk). Ett eksempel er kirken som synlig maktfaktor i stedsbildet, et annet er stedets rådhus, monumentalt plassert og utformet, som uttrykker offentlig fellesskap og makt. Tegn og symboler blir mer eller mindre bevisst brukt i fysisk planlegging. Intensjonene kan være sammensatte, vanskelige å få tak i, og de endrer seg over tid.

Andre enkeltelementer enn bygninger har også betydning i stedsanalysesammenheng. Det kan være alt fra landemerker i landskapet til monumenter, spesielle trær og gatemøbler.

Bakgrunnsmateriale:

- *Sted og arkitektur (1982): Norberg-Schulz.*
- *Fysisk planlegging. Byer, tettsteder, spredtbygde områder (1992): Røsnes (med flere).*

GJENNOMFØRING AV STEDSANALYSE

STEDSANALYSE

GJENNOMFØRING AV STEDSANALYSE

3

Stedsanalyser utarbeides som regel i tilknytning til en planprosess etter plan- og bygningsloven. Analysen inngår i og ses i forhold til denne planprosessen.

I dette arbeidet er det viktig å presisere hva som er formålet med stedsanalysen, hva analysen skal inneholde, hvordan den skal gjennomføres, og hvordan analysen skal kobles til annet arbeid som foregår.

UTGANGSPUNKTET

Initiativet til å gjennomføre stedsanalyse kan komme fra kommunen selv, for eksempel i forbindelse med utarbeiding av kommunedelplan eller behandling av en viktig byggesak. Initiativet kan også komme "utenfra", for eksempel i forbindelse med prosjekter for miljøprioritert gjennomgjøring (Vegdirektoratet) eller konsekvensutredninger.

I kommunen kan flere etater/stillinger være aktuelle som ansvarlige for gjennomføringen av stedsanalysen. Vanligvis vil oppgaven høre inn under den etaten som har ansvaret for plan- og byggesaksbehandlingen.

Utarbeiding av stedsanalyse er en tidsavgrenset oppgave, som kan kreve innspill og deltakelse fra mange parter. Som regel er det naturlig å gjennomføre stedsanalysen som et eget prosjekt med en prosjektleder.

Opplegget kan variere fra det helt enkle til det mer kompliserte. Det enkleste opplegget for selve stedsanalysearbeidet er at stedsanalysen lages som et rent faglig innspill i en planprosess etter plan- og bygningsloven. Analysen blir da diskutert og behandlet som en integrert del av planprosessen, uten noe eget opplegg. Et mer omfattende opplegg for selve stedsanalysen blir det dersom analysen utarbeides uten direkte tilknytning til en planprosess etter plan- og bygningsloven. Da må analysen behandles i en egen prosess.

I det følgende presenteres noen viktige spørsmål som bør avklares før arbeidet med stedsanalyse tar til.

HVA ER PROBLEMET/OPPGAVEN?

Dette er det sentrale spørsmålet som alle stedsanalyser bør starte med. Valg av analyseopplegg må baseres på den oppgaven som skal løses. Stedsavgrensing, metode og omfang av analysen henger nøye sammen med formålet med arbeidet og den prosessen arbeidet skal inngå i.

HVILKEN KUNNSKAP TRENGS?

Det neste som må avklares, er hvilken kunnskap som trengs for å løse oppgaven. Viktige spørsmål er forholdet mellom fagkunnskap og lokalkunnskap, forholdet mellom ekstern og intern fagkompetanse og forholdet mellom kunnskapsgrunnlaget for stedsanalysen og annen "stedlig" kunnskap.

Stedsanalyser må bygge på fagkunnskap. Med fysisk form som innfallsvinkel til stedsanalyser blir arkitektur og fysisk planlegging sentrale fagområder. I de fleste tilfeller er kunnskap fra andre fagområder også nødvendig. For eksempel krever forståelse av historisk utvikling historisk kompetanse, og analyse av naturgrunnlaget krever naturvitenskapelig kompetanse. Det innebærer at en stedsanalyseprosess som regel er et tverrfaglig arbeid. Ulik fagkompetanse må trekkes inn i prosessen etter nærmere avklart behov.

Like viktig som fagkunnskapen er lokalkunnskapen. Vesentlige deler av kunnskapen om stedet finnes bare hos dem som lever i og kjenner stedet. Lokalkunnskap erstatter ikke fagkunnnskap, men lokalkunnskap er et nødvendig supplement, som de fleste stedsanalyser må ha med.

Et annet kunnskapspørsmål gjelder forholdet mellom eksterne og interne fagfolk, det vil si mellom fagfolk som bor på stedet og kjenner stedet, og fagfolk som kommer utenfra. Selv om det finnes fagkompetanse på stedet, kan en kombinasjon med bruk av eksterne fagfolk være gunstig. En fordel med lokale fagfolk er at de også har lokalkunnskap. Det kan redusere behovet for registreringer og arbeidet med grunnlagsmaterialet vesentlig. Ulempen kan være at de har forutinntatte standpunkter. Eksterne fagfolk som ser stedet "utenfra", kan komme med nye innspill til arbeidet.

Det mulige kunnskapsgrunnlaget om stedet er, som påpekt tidligere, svært omfattende. Det kan være nyttig å lage en oversikt over aktuell "stedlig" kunnskap om befolkningsmessige, næringsmessige, tekniske, arkitektoniske og andre forhold. Det gir grunnlag for å presisere hva selve stedsanalysen skal omfatte.

HVEM SKAL DELTA?

Deltakelsen i stedsanalyseprosessen følger delvis av hvilken kunnskap som trengs i analysearbeidet. Personene som innehar eller har tilgang til kunnskapen, bør være med på en eller annen måte. Det kan være representanter fra:

➢ *Lokalsamfunnet.* Lokal kunnskap er lettest å få tak i gjennom lag og organisasjoner som velforeninger, historielag, borettslag, grunneierlag, landbruksorganisasjoner, næringsforeninger og handelsstandsforeninger. Her kan vanlige metoder for medvirkning i planlegging benyttes, jf. veilederen "Deltakelse og innflytelse. Om medvirkning i kommunal planlegging" (1991) fra Miljøverndepartementet.

➢ *Kommuneadministrasjonen.* Stedsanlyser vil i de fleste tilfeller angå og kreve deltakelse fra flere etater enn teknisk etat. De andre etatene og sentraladministrasjonen bør også trekkes med i arbeidet.

➢ *Kommunepolitikerne.* De som senere skal gjøre vedtak eller gjennomføre tiltak som bygger på stedsanalysen, bør delta i utarbeidingen. Det er viktig at kommunepolitikere gjennom å delta i analyseprosessen får et "eierforhold" til produktet. Hvis ikke, kan stedsanalyser lett bare bli et dokument for skrivebordsskuffen.

➢ *Fylkeskommunen.* Fylkeskommunen har etter plan- og bygningsloven et generelt veiledningsansvar overfor kommunene (§ 12-3). Veiledning i stedsanalysarbeid hører naturlig inn under dette ansvaret når stedsanalyse er nødvendig for plan- og byggesaksbehandling. I tillegg til planfaglig veiledningsansvar har fylkeskommunen ved kulturavdelingen også ansvaret for kulturminneforvaltningen på fylkesnivå.

➢ *Statlige fagmyndigheter.* På samme måte som fylkeskommunen er de statlige fagetatene naturlige deltakere i en stedsanalyseprosess. Fagetater som for eksempel Statens vegvesen, Forsvarets bygningstjeneste og fylkesmannens miljøvernavdeling og landbruksavdeling sitter inne med fagkunnskap som er viktig både for utarbeiding og senere bruk av stedsanalyser. Fagmyndighetene kan gi råd og innspill til arbeidet. De utøver også myndighet. Dette må det tas hensyn til, dersom stedsanalysene skal kunne brukes direkte som grunnlag for senere vedtak.

➢ *Konsulenter.* Bruk av konsulenter er generelt et spørsmål om kapasitet og kompetanse i egen organisasjon. Dersom ikke kommunen i samarbeid med fagetater ser seg i stand til å gjennomføre stedsanalysen selv, kan det være aktuelt å engasjere eksterne konsulenter. Stedsanalyse krever fagkunnskap, men kommuner som har plankompetanse, vil også kunne gjennomføre stedsanalyser selv. Som nevnt tidligere kan en kombinasjon av intern og ekstern fagkompetanse ofte være gunstig. I alle tilfeller er det viktig at kommunen selv styrer arbeidet.

HVORDAN ORGANISERE?

Når oppgavene er definert, kunnskapsbehovet klarlagt og deltakerne i stedsanalysearbeidet plukket ut, må oppgaver, kunnskap og deltakere organiseres. Det kan skje på ulike "arenaer". Dessuten bør det lages et opplegg for hvordan selve stedsanalyseprosessen skal organiseres og gjennomføres.

Organisasjonsplanen for et stedsanalyseprosjekt henger nær sammen med analysens formål, innhold og kobling til annet arbeid. Dersom analysen utføres som del av en kommunedelplanprosess, er det som

regel ikke nødvendig med en egen organisering av arbeidet med stedsanalysen. Det kan foregå på "arenaer" som allerede er etablert, eventuelt supplert med en egen gruppe for stedsanalysen. Dersom stedsanalysen skal utføres som en egen prosess, kan det være aktuelt å vurdere følgende "arenaer":

➢ *Politisk styringsgruppe,* for eksempel ved formannskapet, teknisk hovedutvalg eller miljøvernutvalg.

➢ *Administrativ arbeidsgruppe* som leder utførelsen av stedsanalysen.

➢ *Referansegruppe,* for eksempel med representanter fra fylkeskommunen og flere statlige fagetater som er involvert i stedsanalysearbeidet.

➢ *Prosjektgrupper,* for eksempel for å behandle noen temaer særskilt grundig eller for å involvere deltakere fra for eksempel lokalsamfunnet og lokale organisasjoner.

OPPBYGGING AV STEDSANALYSEN

Analysearbeidet kan deles i tre faser. Første fase er en foranalyse. Den vil som regel være en kortfattet oversikt over situasjon, oppgave og eksisterende grunnlagsmateriale. Andre fase er selve stedsanalysen. I den tredje og avsluttende fasen oppsummeres de konklusjonene som kan trekkes av arbeidet.

Foranalyse/helhetsbilde

Foranalysen utføres for å få et helhetsbilde av stedets situasjon og oppgaven som skal løses. Den må bli forholdsvis intuitiv og erfaringsbasert, bygd på forhåndskunnskap om stedet. I foranalysen utarbeides oversikt over hva som finnes av tilgjengelige registreringer, planer og vedtak som analysen kan bygge på. Tilgjengelig materiale må vurderes i forhold til de fire hovedtemaene en stedsanalyse skal inneholde, det vil si historisk utvikling, natur og landskap, bebyggelsens organisering og bygninger og andre enkeltelementer. Foranalysen gir grunnlag for valg av metode, av hva som skal registreres og analyseres, og av hvordan arbeidet skal organiseres.

Registrering/analyse

I analysefasen suppleres eksisterende grunnlagsmateriale med nødvendige nye registreringer. Det grove helhetsbildet fra foranalysen utdypes ved grundigere analyser av stedet. På basis av kunnskap om stedets historiske utvikling analyseres stedet på tre nivåer, fra det overordnede (natur og landskap) til det detaljerte (enkeltelementer). Aktuelle analysemetoder er presentert i kapittel fire.

Sammenfatning/konklusjon

Siste trinn i analysen er å diskutere og vurdere hvilke konklusjoner analysen gir grunnlag for å trekke. Dette må ses i forhold til den oppgaven analysen er utarbeidet for å løse. De aktuelle analysemetodene gir ulike muligheter for konklusjoner. Konklusjonene kan for eksempel gjelde hvilke deler av landskapet som må vurderes under ett ved gjennomføring av tiltak, de kan gjelde prinsipper for lokalisering og utfor-

Hvordan organisere?

Det er sjelden nødvendig å etablere alle de nevnte "arenaene". Oversikten gir et grunnlag for å velge ut hvilke "arenaer" som er nødvendige. Ofte kan flere av gruppene slås sammen, som følgende to eksempler viser:

"Estetisk analyse av Skiens bynære kulturlandskap" er ett av flere innspill til arbeidet med kommuneplanens arealdel. Arbeidet er organisert på følgende måte:

Prosjektleder:
Byplansjefen, Skien kommune

Referansegruppe:
Byplansjefen, Skien kommune
Miljøvernkonsulent, Skien kommune
Skolekontoret, Skien kommune
Landbrukskontoret i Skien
Telemark bonde- og småbrukarlag
Telemark bondelag
Fylkesmannens miljøvernavdeling
Fylkeskommunenes planetat
Fylkeskonservatoren

"Miljøgateprosjekt Os", som er et av Vegdirektoratets fem prøveprosjekter for miljøprioritert gjennomkjøring, har gjennomført en stedsanalyse med følgende organisering:

Prosjektleder:
Vegkontoret i Hedmark

Styringsgruppe:
Vegkontoret i Hedmark
Vegdirektoratet
NSB
Ordfører, Os kommune
Formannskapsmedlem, Os kommune
Helse- og sosialetaten, Os kommune
Representant for beboerne i Os sentrum
Handelsstanden

Arbeidsgruppe:
Vegkontoret i Hedmark
Teknisk etat, Os kommune

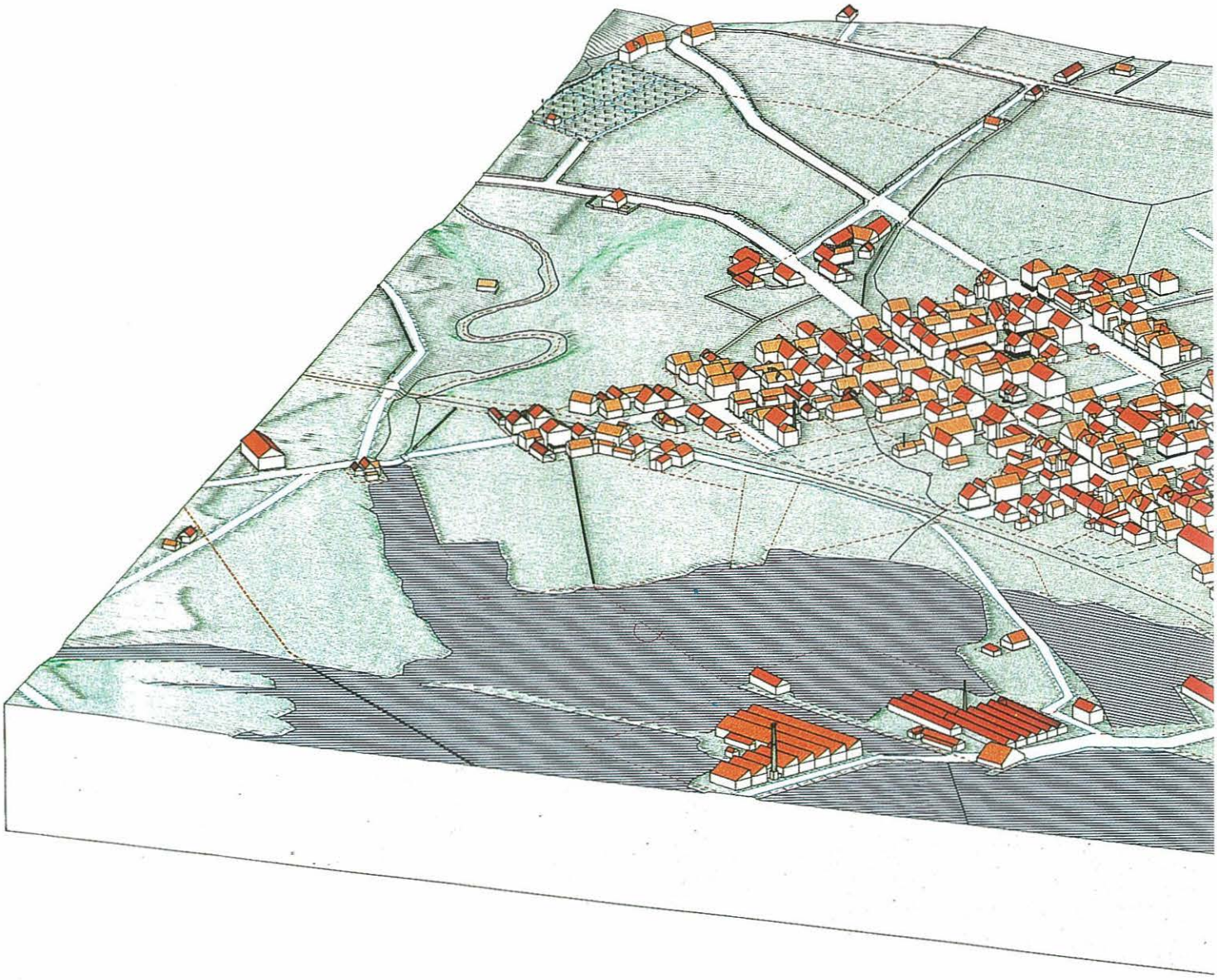

Edb-basert uttegning av bebyggelsen i Sandnes ca. år 1900. Kilde: Sandnes kommune.

ming av ny bebyggelse, ordensprinsippene for stedets arkitektur, utpeking av bevaringsverdige områder eller formingsveiledere for ny bebyggelse.

PRESENTASJON

Det er ikke utviklet noen felles mal for symbolbruk, kartmålestokk osv. ved presentasjon av stedsanalyser. Det generelle som kan sies om presentasjonen, er at den må være forståelig. Her gjelder de samme reglene som for forståelig planpresentasjon[6]:

- Vær kortfattet
- Vær sann og presis
- Fokuser på hovedpoenget
- Bearbeid kartgrunnlaget
- Bruk tredimensjonale bilder

Informasjonsteknologien gir store muligheter for registrering, bearbeiding og presentasjon av data. Systemer for tredimensjonal presentasjon av bygninger og terreng er tatt i bruk og under stadig utvikling.

Det er likevel ikke nødvendig med avanserte teknologiske løsninger for å gjøre stedsanalyser forståelige. Mye kan gjøres med enkle midler, for eksempel ved å lage skisser på grunnlag av fotografier tatt fra bakken eller fra lufta. Et aksonometrisk perspektiv med enkel strektegning er også lett forståelig.

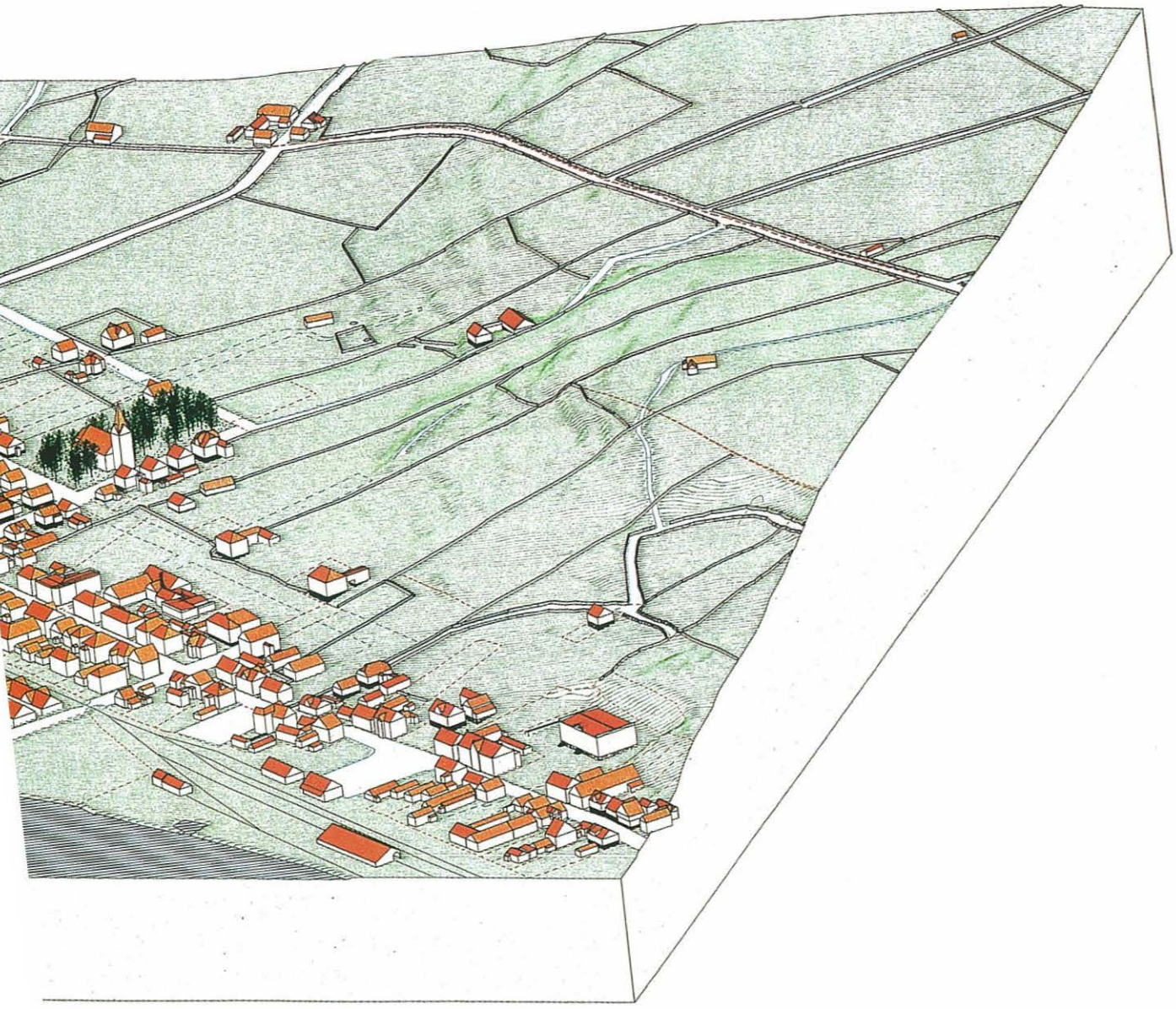

metoder

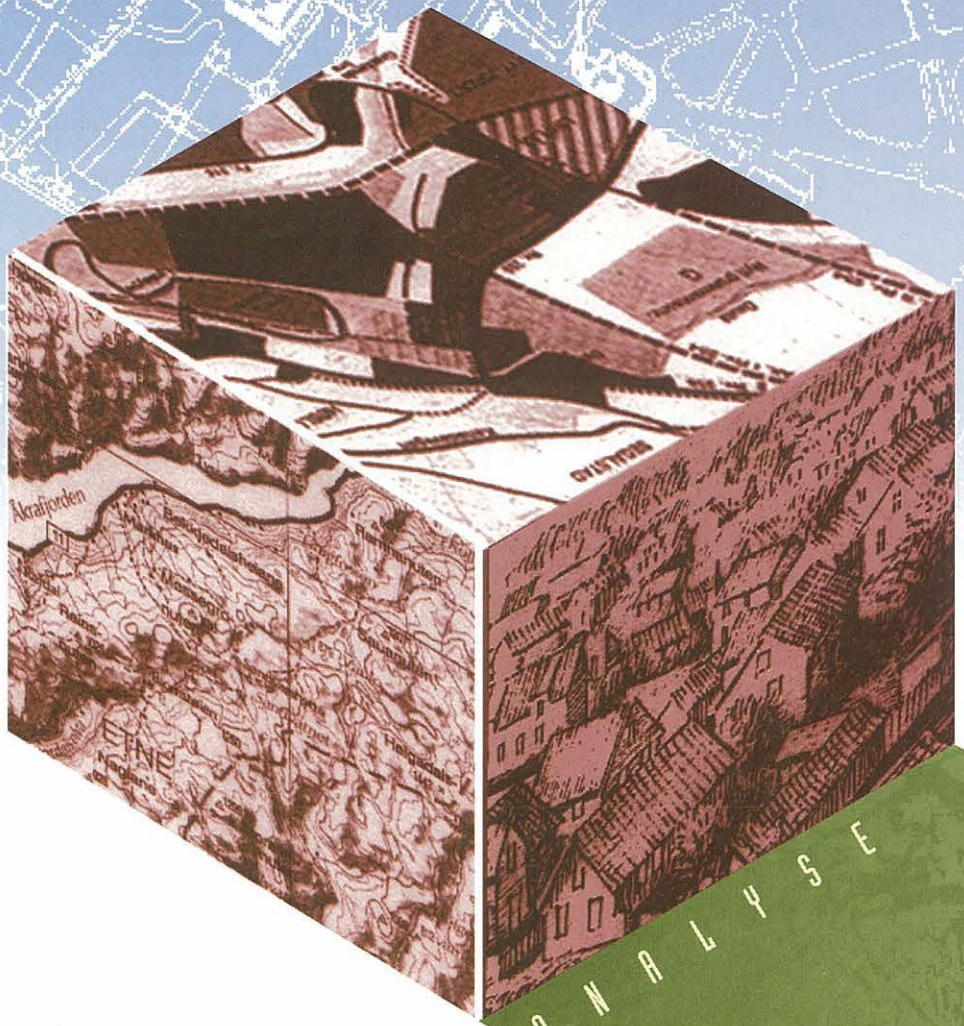

FOR STEDSANALYSE

METODER FOR STEDSANALYSE

4

De fire hovedtemaene en stedsanalyse bør inneholde, kan behandles etter flere metoder. Her presenteres følgende seks metoder:

- Natur- og landskapsanalyse
- Kvalitativ stedsanalyse
- Realistisk byanalyse
- Kulturmiljøanalyse
- Kommuneatlas
- Estetisk byforming

Metodene skiller seg fra hverandre når det gjelder vektlegging av hovedtema, detaljeringsgrad og kunnskapsgrunnlag.
De utfyller hverandre mer enn de overlapper. Derfor vil det i praksis ofte være aktuelt å benytte flere av metodene for få dekket formålet med stedsanalysen.

VALG AV METODE

De seks metodene som presenteres har følgende karakteristiske egenskaper:

➢ Natur- og landskapsanalyse fokuserer, som navnet sier, på landskapet, både som natur, form og kultur. Analysene konsentrerer seg som regel om betydningen av ubebygde eller spredtbygde deler av landskapet og tar sjelden for seg selve bebyggelsen. Bebyggelsen må analyseres etter andre metoder.

➢ Kvalitativ stedsanalyse søker å beskrive stedet slik det faktisk framtrer, helhetlig med romstruktur og karakter. Analysen vektlegger landskapet, men tar også for seg bebyggelsen.

➢ Realistisk byanalyse søker å beskrive arkitekturens ordensprinsipper slik de kommer til uttrykk i stedets form i dag, med vektlegging av forholdet mellom form og samfunn.

➢ Kulturmiljøanalyse søker å beskrive den historiske utviklingen av de fysiske sidene ved stedet som grunnlag for avgrensing og utvelging av kulturminner og kulturmiljøer med særskilt verdi.

➢ Kommuneatlas er også en metode som søker å finne fram til steders og bygningers bevaringsverdi, basert på arkitektoniske og historiske vurderinger.

➢ Estetisk byforming søker oversikt over bebyggelsens visuelle særtrekk som grunnlag for formingsrettledere i forbindelse med planlegging av ny bebyggelse.

Valg av metode blir en vurdering alt etter analysens formål og tilgjengelig kompetanse og ressurser.

Hver av de seks metodene blir her presentert under punktene: idégrunnlag, begreper, analyseopplegg og anvendelse. Bortsett fra denne felles disponeringen er metodene presentert på sine egne premisser. Det innebærer at det er det karakteristiske ved hver enkelt metode som kommer fram. Sterke og svake sider blir ikke kommentert. Slike vurderinger vil blant annet være svært avhengig av hvilke av de fire hovedtemaene som skal tillegges mest vekt, det vil si av hvordan analysen skal brukes. Derfor bør metodevurderingene gjøres i forbindelse med utformingen av hvert enkelt analyseopplegg.

NATUR- OG LANDSKAPSANALYSE

Idégrunnlag

Landskapet kan betraktes både som natur, form og kultur. I landskapsanalyse søkes disse aspektene ved landskapet formidlet som en helhet. Analysene skal dokumentere og formidle landskapskarakteren som et totalbilde av temaene som blir belyst.

Landskapsarkitekturens håndverkstradisjon er grunnleggende for landskapsanalyser. Den visuelle analysemetoden til Kevin Lynch og en naturfaglig og historisk forståelse av dynamikken i landskapet står også sentralt.

Landskapsanalyser inneholder elementer fra flere andre stedsanalysemetoder. Det spesielle ved landskapsanalyser er at de visuelle, funksjonelle og meningsbærende sidene ved landskapet kan bli analysert i sammenheng med økologiske data, som grunnforhold, hydrologiske forhold, klima, vegetasjon og dyreliv.

Begreper

Sentrale begreper i de fleste analyser av landskapskarakter er:

➢ Romstruktur, det vil si den naturgitte struktur av rom i landskapet og bevegelseslinjene mellom dem, og den menneskeskapte struktur, som kan falle sammen med den naturgitte eller bryte med den.

➢ Skala, det vil si landskapets iboende dimensjoner.

➢ Enhetlige eller helhetlige delområder eller "steder" og deres avgrensinger, blant annet avhengig av økotyper og arealbruk nå og tidligere.

➢ Overgangssoner mellom enhetlige områder.

➢ Spesielt viktige elementer, for eksempel vann, landemerker, iøynefallende bygningskomplekser, horisontlinjer o.l., og ikke-fysiske trekk, som minner om hendelser eller verdier som kan være forbundet med steder.

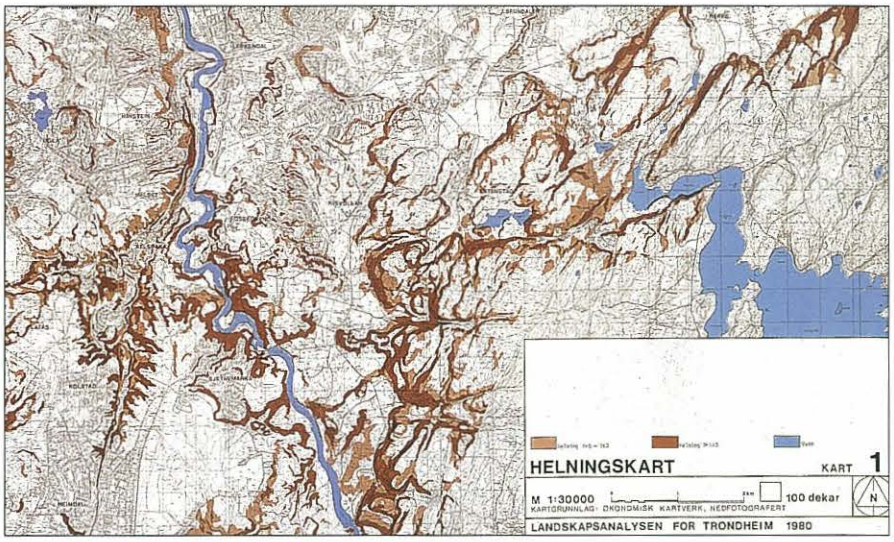

Helningskart som viser de landskapsmessig mest dominerende terrengtrekkene.

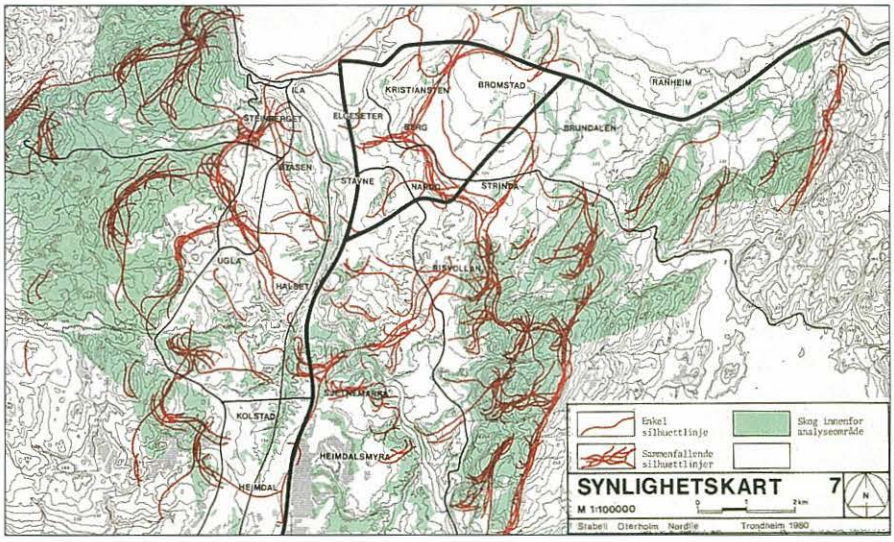

Synlighetskart som er laget på bakgrunn av synlighetskart for bydelene. Kartet viser silhuettlinjer, enten mot bakenforliggende terreng eller som naturlige horisonter mot himmelen.

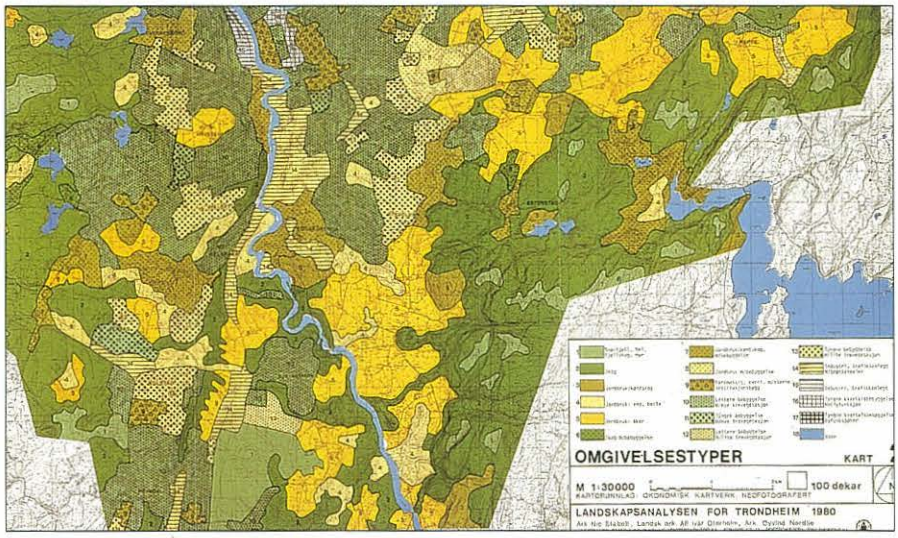

Omgivelsestyper. Områder klassifisert etter "blandingsforholdet" mellom komponentene: Natur (grønt), jordbruk (gult) og bebyggelse (svart), dessuten vann (blått).

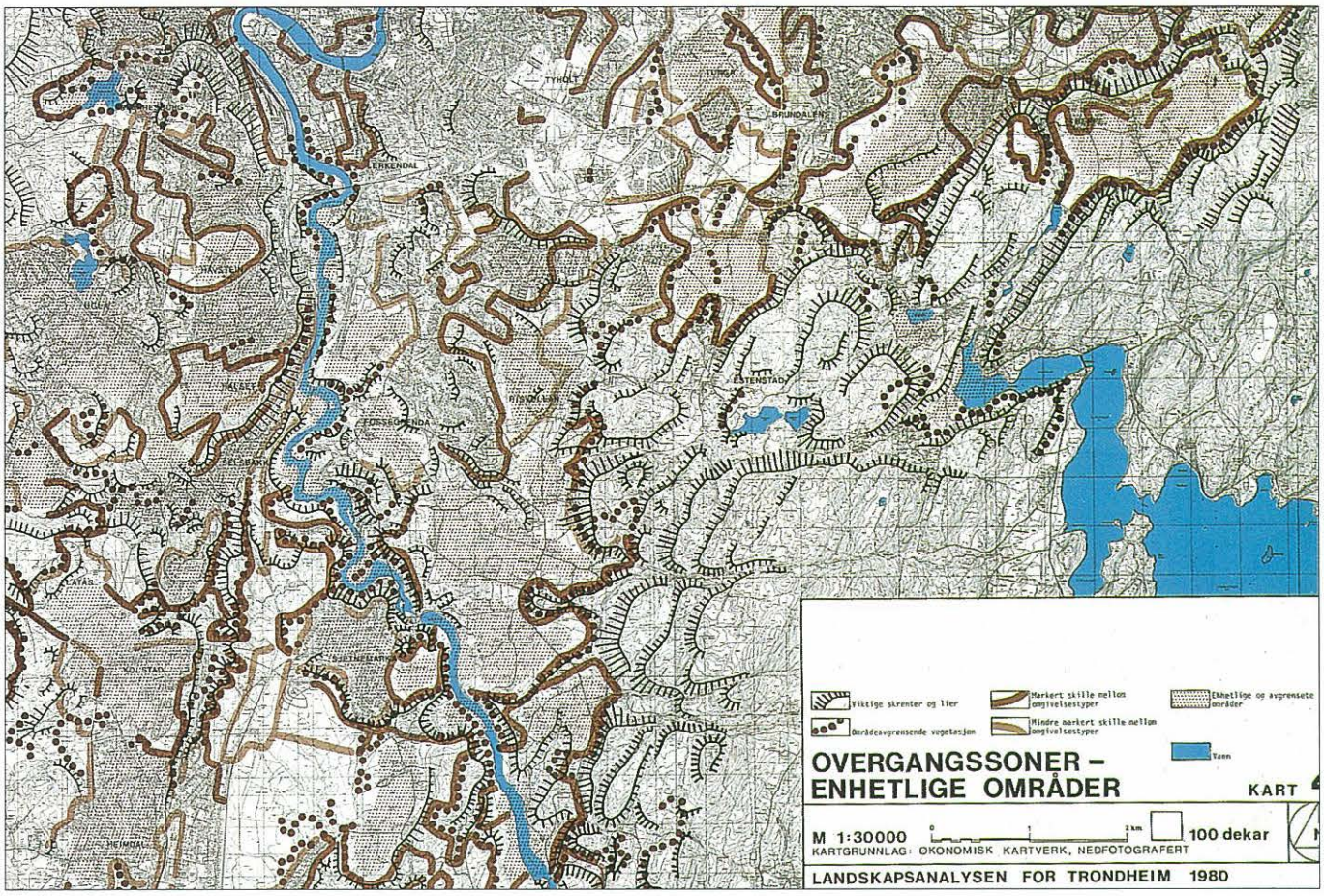

Overgangssoner - Enhetlige områder. Sammenstilling av temakart som viser mer eller mindre enhetlige delområder. Kartet gir en oversikt over hvilke deler av landskapet som må vurderes under ett. Kilde: Landskapsanalysen for Trondheim (1980): Trondheim kommune/Oterholm, Nordlie & Stabell

Ved analyser som legger vekt på områders biologiske mangfold og bruk, for eksempel grønnstrukturanalyser, er det viktig å se på de enkelte områdenes størrelse, form og avstand og på sammenhengen mellom de enkelte områdene. Grønnstrukturens områder og sammenhenger har verdier og funksjoner. Verdier er knyttet for eksempel til innholdet av dyre- og plantearter og til mulighet for opplevelser. Funksjoner vil si at arealene er områder hvor dyr og planter kan leve, spres og formeres og mennesker kan få avveksling og fysisk utfoldelse.

Analyseopplegg

Landskapsanalyser vil variere etter hva som legges i begrepet "landskap". I vår sammenheng kan vi skille mellom følgende tre analysetyper:

➢ Analyser som behandler landskapet som en sammenheng av steder. Slike analyser vil ha mange felleстrekk med "kvalitativ stedsanalyse", som er presentert som neste metodeeksempel, men med en annen teoretisk begrunnelse.

➢ Landskapsanalyser som behandler landskapet som et kompleks av ulike arealegenskaper og arealbruksinteresser. Landskapsanalysen avdekker konflikter og bestemmer arealers egnethet for ulike planformål.

➢ Analyser av grønnstrukturen hvor landskapet ses på som ett aspekt ved de fysiske omgivelsene, nemlig det som ikke er bebygd i tettstedet - det vil si de kultiverte eller naturlige grøntområdene. Hovedformålet med analysen er å belyse dyre- og planteliv, friluftsliv og andre uteaktiviteter knyttet til grøntområdene.

Analyse av landskapskarakter

Et eksempel på den andre typen analyser er "Landskapsanalysen for Trondheim". Her er det først og fremst en del viktige visuelle sider ved landskapet, landskapskarakteren, som blir behandlet. Vekten er lagt på det objektivt målbare. Analysen presenterer og drøfter disse temaene: terrengform, synlighet og omgivelsestyper og spesielle elementer. Analysene av disse temaene sammenstilles og gir grunnlag for å avgrense ulike delområder som bør behandles som enheter i planleggingen.

Terrengformanalysen viser sammenhengen mellom grunnforhold (fjellgrunn og løsmasser), geologisk utvikling og terrengform.
Det viktigste dokumentet i terrengformanalysen er et helningskart, med en helningsskala i tre trinn. Kartet gir et bilde av forskjellige karaktertrekk ved landskapet. Et enkelt høgdelagskart supplerer helningskartet, blant annet ved å gi informasjon om helningenes retning

og vise hvor i terrenget de bratte områdene ligger. Det gir et overblikk over de store terrengformene og landskapsrommene.

Synlighetsanalysen er en direkte kartmessig beskrivelse av hvilke arealer som er synlige fra en rekke utvalgte punkter i byområdet. Hensikten er å beskrive de omgivelsene som preger fjernutsikten fra bestemte områder. Analysen viser hvilke områder som på avstand er mye eller lite synlige totalt sett i byen. Et kart viser hvilke drag i byen og omgivelsene som framstår som silhuetter mot himmelen eller bakenforliggende terreng.

Kartene inneholder en registrering av alt synlig terreng fra 20 forskjellige punkter. Punktene er valgt der hvor det bor flest mennesker, samtidig som de er jevnt fordelt over hele området for å få et bilde av hvilke deler av terrenget som ligger lite synlige, og hvilke som er særlig dominerende.

Omgivelsestype-analysen inneholder en registrering og klassifisering av elementene som utgjør terrengets overflatedekke. Hensikten er å dele landskapet inn i områder med enhetlig preg. Det er definert 17 omgivelsestyper som er kartfestet ut fra flybildetolkning. Klassifiseringen er basert på en vurdering av hvorvidt det er naturpreget, landbruks-preget eller bypreget som dominerer.

Spesielle elementer kan være en særlig karakteristisk haug eller høyde, et monumentalt byggverk, et markant skogholt eller liknende. I Trondheimsanalysen er registreringen begrenset til spesielle elementer i grønnstrukturen som lett blir skjult

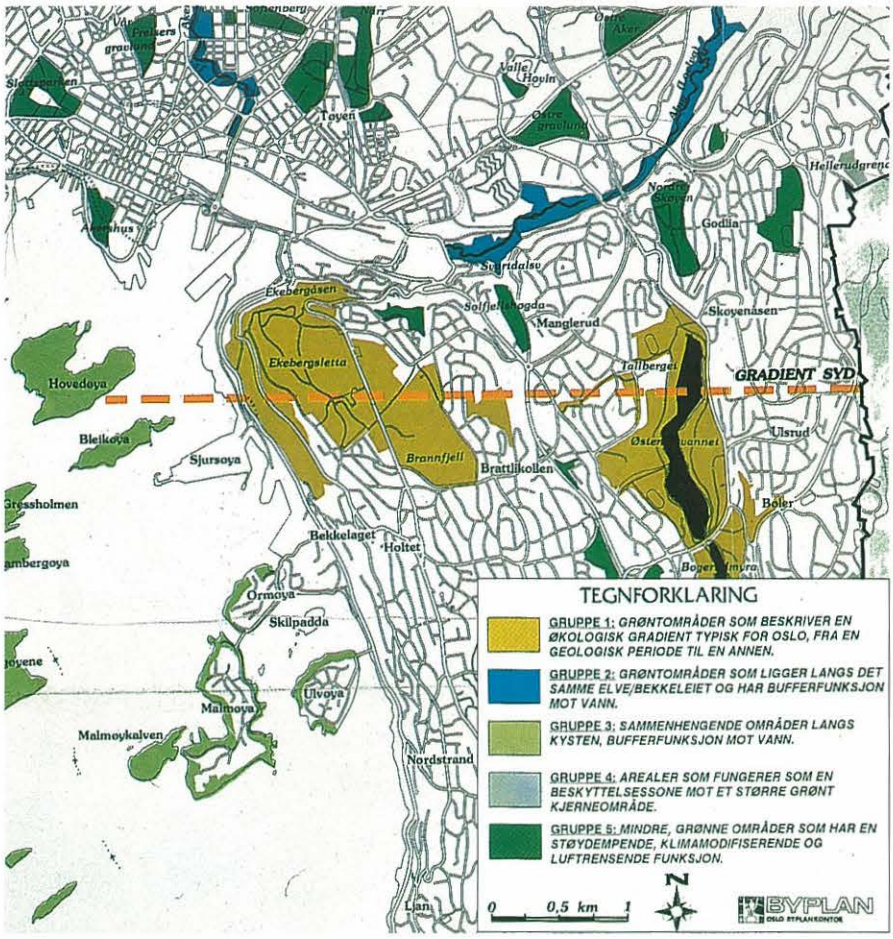

Utsnitt av økologikart Oslo. Kartet viser fem typer grøntområder som har en viktig økologisk funksjon i en mer overordnet grønnstruktur. Kriteriene for å velge ut områdene har vært: klimamodifiserende funksjon, luftrensende funksjon, støydempende funksjon, bufferfunksjon mot større, grønne kjerneområder, bufferfunksjon mot vann (ferskvann og saltvenn) og sammenbindende funksjon. Gradient (gruppe 1)er her definert som forandring av en egenskap på en gitt strekning.

Kilde: Økologiske prinsipper i Oslos byggesone (1991): Oslo Byplankontor/Signe Nyhuus.

i helhetsbetraktninger som omgivelsestype-klassifiseringen.

Ved en skjønnsmessig sammenstilling av terrengformer, markerte frittstående skogkanter og skiller mellom ulike omgivelsestyper kan en få fram et mønster av mer eller mindre enhetlige delområder. Det gir oversikt over hvilke deler av landskapet som må vurderes under ett, samtidig som det gir grunnlag for å forklare hvilke udefinerbare områder som kan forbedres i forhold til dagens situasjon.

Analyse av grønnstruktur

Grønnstrukturen i byer og tettsteder er nettverket av store og små naturpregede arealer som gjennomtrenger det bebygde området, fra private hager og fellesarealer i boligområdene til store natur- og kulturlandskapsområder rundt bebyggelsen. Bekker og vann tilhører også grønnstrukturen. Grønnstrukturen er viktig som landskapselement, som grunnlag for biologisk mangfold og som frilufts- og rekreasjonsareal, inkludert gang- og sykkelvegnett. Dessuten har grønnstrukturen en rensefunksjon for luft og vann.

I analysene legges hovedvekten på grønnstrukturens ulike funksjoner. Hver av disse funksjonene bør analyseres som grunnlag for planlegging av de grønne arealene. Analysene samles og presenteres på det som kan kalles "grønn plakat". Den gir en sammenfattende kartoversikt over de viktigste verdiene og funksjonene i stedets grønnstruktur.

GRØNN PLAKAT

Tegnforklaring

Grønnstrukturen idag.

Meget store verdier, omdisponering anbefales ikke.

Store verdier, omdisponering, kun etter visse forutsetninger.

Tilfredstiller ikke arealkrav for rekreasjon, friluftsliv, duftkvalitet. Må tas hensyn til i videre arealplanlegging. Varsomhet ved fortetting.

Behov for korridorer/ forbindelser. Må tas hensyn til i videre arealplanlegging.

Beskyttelsessone rundt naturarealer/spes. biotoper. Må tas hensyn til i videre arealplanlegging.

Bebyggelses grensen.

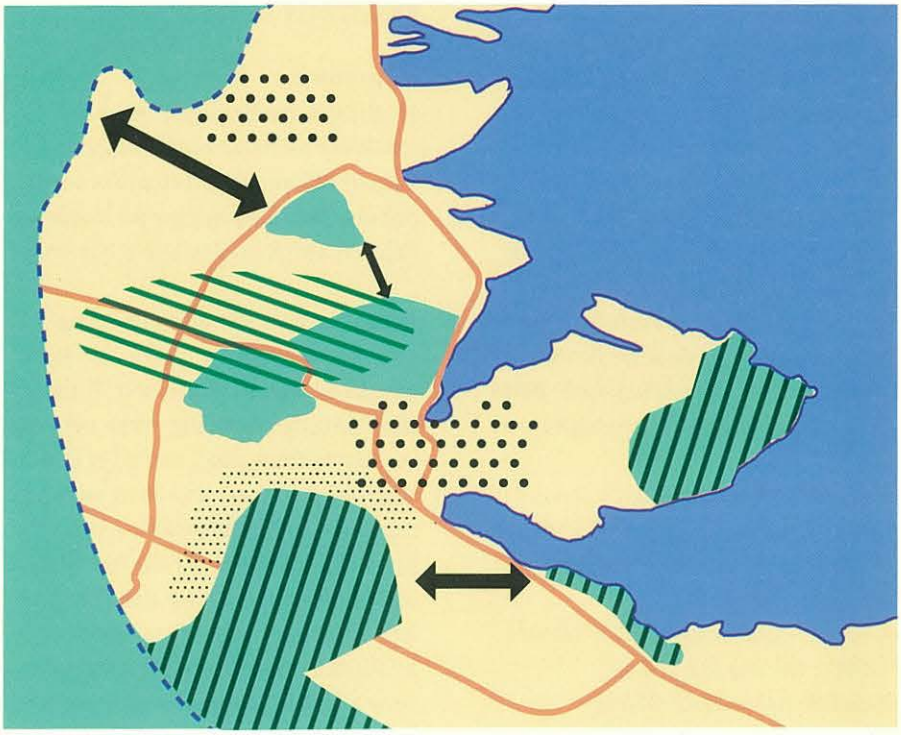

EKSEMPLER PÅ DELTEMA-ANALYSER SOM ER GRUNNLAGET FOR GRØNN PLAKAT

Natur
Områder som ikke bør bebygges pga. naturverdier, inkludert behovet for å bevare buffertsoner og opprette korridorer.

"Myk" transport
Områder som bør bevares for myk transport. Inkludert behovet for nye traseer.

Støy, lokalklima, luftkvalitet
Områder som bør bevares pga. luftkvalitet, klima og støydemping. Inkludert områder som bør forbedres f.eks. med nye grøntarealer.

Landskap
Områder og silhuetter som ikke bør bebygges pga. landskapshensyn.

Vann, avløp
Områder med potensiale for avløpshåndtering/rensing eller verdi i forbindelse med vannforsyning.

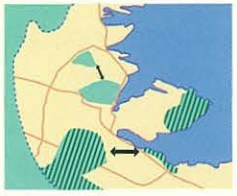

Rekreasjon
Områder som bevares for rekreasjon og friluftsliv. Områder som har underdekning på slike arealer, inkludert behovet for korridorer.

Konstruert prinsippeksempel på "grønn plakat". Plakaten viser et sammenfattende bilde av deltemaene som blir belyst i en analyse av grønnstrukturen.

Kilde: Grønnstrukturen som overordnet byplanelement (1993): Thorén & Nyhuus

Anvendelse
Ulike natur- og landskapsanalyser gir, som navnet sier, kunnskap om landskapet, i ulike varianter.
I stedsanalysesammenheng er natur- og landskapsanalyser først og fremst aktuelt som supplement og utdyping av andre metoder. Natur- og landskapsanalyser, i en eller annen form, er et nødvendig grunnlagsmateriale for de aller fleste stedsanalyser. Spesielt gjelder dette kunnskap om naturgrunnlaget.

Bakgrunnsmateriale:
- *Grønnstruktur i byer og tettsteder. Ny utgave (1993/94): Direktoratet for naturforvaltning.*
- *Grøntstrukturanalyse. Eks. Horten (1990): Dyring & Nyhuus.*
- *Landskapsanalyser (1985): Oterholm.*
- *Innføring i landskapsarkitektur (1978): Bruun.*
- *Klima og luftmiljø i areal- og bebyggelsesplanlegging (1992): Miljøverndepartementet.*
- *Byggekunst nr. 3/1993. Tema: Landskapsanalyse - planredskap og erkjennelsesvei.*

Analyseeksempler:
- *Landskapsanalysen for Trondheim. Del 1: Landskap og byutvikling (1980): Trondheim kommune/ Oterholm, Nordlie & Stabell.*
- *Økologiske arealprinsipper i Oslos byggesone (1991): Oslo Byplankontor/Signe Nyhuus*
- *Segalstad bru (1992): Gausdal kommune/Moen & Feste AS*
- *Fjærland - overordna landskapsanalyse (1992): Landskapsarkitektane i Sogn og Fjordane/Moen & Feste AS.*

KVALITATIV STEDSANALYSE

Idégrunnlag
Kvalitativ stedsanalyse er under utvikling av Anne Marit Vagstein, i samarbeid med Christian Norberg-Schulz. Metoden bygger på Norberg-Schulzs fenomenologiske stedsteori.

Denne teorien går ut på at liv og sted er en enhet, en tanke som kommer til uttrykk i talemåten "finne sted". Alt menneskelig virke må nødvendigvis finne sted, det vil si lokaliseres og utformes. Stedet er rammen rundt dagliglivets konkrete ting og hendelser. Stedsanalysen har derfor som målsetting å gripe det som konkret foreligger, som et samspill av kvaliteter. Den beskriver omgivelsene slik de faktisk framtrer, som helhetlige steder med romstruktur og karakter.

"Helhet" står for omgivelser vi umiddelbart oppfatter, erkjenner og erindrer. Det dreier seg utvilsomt om mange slags helheter. Når vi likevel sammenfatter den i kategorien "sted", er det fordi den har identitet og kan navngis. Alle navn på norgeskartet er stedsnavn!

Dette viser at stedsanalysen må ta utgangspunkt i landskapet. Det er landskapet som først og fremst må forstås og respekteres. Når bebyggelsen tolker eller "svarer" på landskapet, utdypes stedsidentiteten som en forstått helhet. Tidligere kom dette til uttrykk i byggeskikken. I dag er byggeskikken som stedsuttrykk gått tapt. Derfor er det behov for en stedsforståelse som erstatter tradisjonene. Den historiske utviklingen endrer stedene, men visse trekk har varighet. Det er dette "vesen" (genius loci) kvalitativ stedsanalyse søker å forstå ved å gripe fatt i det som kjennetegner stedets identitet ("stedet selv"). Landskapet har en grunnidentitet som fysisk stedsforming må innordne seg i.

Begreper og analyseopplegg
Den kvalitative stedsanalysen gjennomføres som en fenomenologisk redegjørelse. "Fenomenologi" betyr å forstå tingenes væremåter og samspill, som kvalitative helheter. Metoden søker altså å gripe det ikke-målbare. En fenomenologisk forståelse kommer for eksempel fram i fortidens kvalitative "bildekart". De var ikke korrekte gjengivelser i geometrisk forstand, men framstilte det som var vesentlig for helhetsforståelsen. Allmenne fenomener som fjell, fjord, øy, elv og innsjø ble gjerne betonet. Disse kartene kan derfor tjene som inspirasjon for den kvalitative stedsanalysen. Kartgrunnlaget i analysen kan være for eksempel økonomisk kartverk. Men de tradisjonelle kartsymbolene blir erstattet med nye. Slik kan vi oppnå en forståelse av hva tingene er i seg selv - i forhold til menneskenes oppfatning og bruk.

Forståelsen av enheten liv-sted har som utgangspunkt både landskap og menneskeverk. Uavhengig av den enkeltes preferanser er stedet gitt. Det er en identitet som har, og må ha, en viss stabilitet gjennom alle bruksbestemte forandringer. Menneskene forholder seg til denne identiteten på tre fundamentale måter: gjennom orientering i rommet, identifikasjon med stedskarakteren og erindring av stedets kjennetegn. De tre forholdene forenes i historiens "tolkning" (forståelse) av stedets egenstruktur. Den kvalitative stedsanalysen omfatter derfor under-

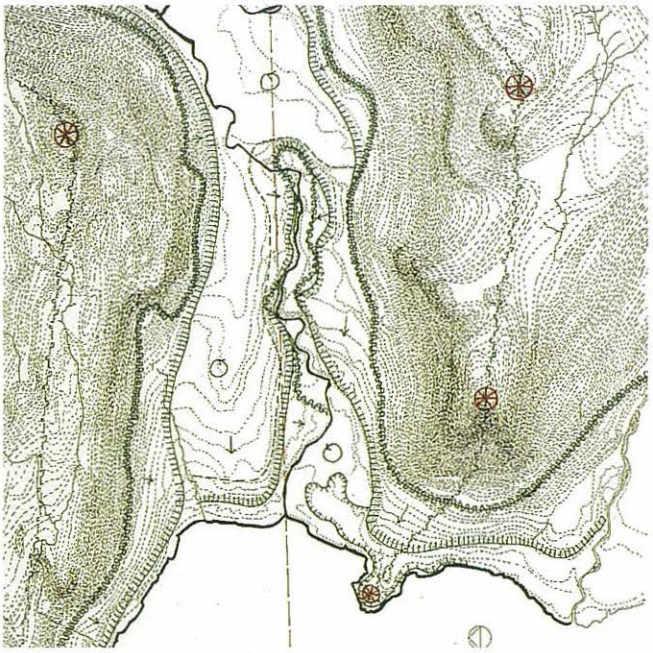

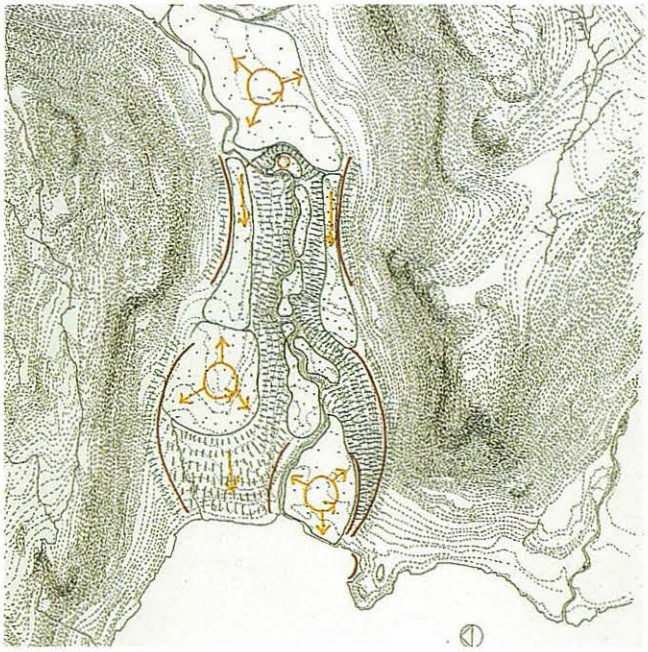

ORIENTERINGSROMMET

1 Dalrommet begynner ved sin grense. Grensene på et sted beskriver hverandre gjensidig. Rommet, som grensene skaper, binder også sammen. Ulike grenser er på kartet symbolisert med ulike strektyper. Landemerker som skiller seg ut fra de jevne rytmene, er markert med rødt. Pilene illustrerer romretninger og helningsplan.

2 Grensene definerer landskapets områder, mellomsoner og markerte steder. Kartet viser tre tydelige områder (platåer) og hvordan de er skapt av overgangssoner: korridorrom og skrenter.

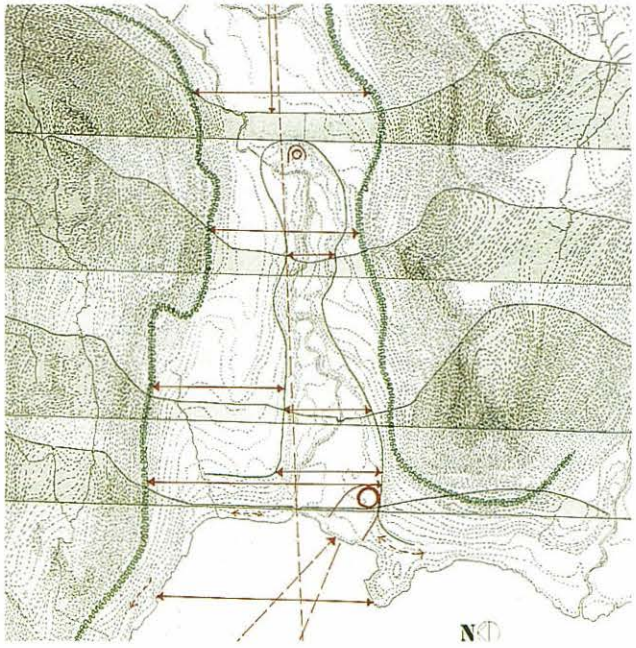

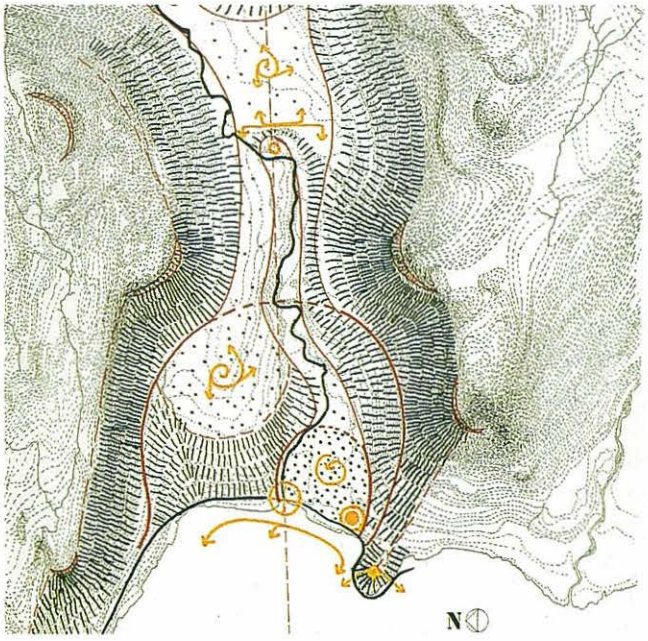

IDENTIFIKASJONSROMMET

3 Jord-himmel-forholdet i landskapet står i en karakteristisk spenning, som kommer fram i et oppriss. Pilene mellom dalsidene illustrerer rommet som et kraftfelt. De peker også ut mot fjorden og viser et rom som knytter fjerne landskap til seg.

4 Dalen deler seg i steder med forskjellig karakter, alt etter hvilke kvaliteter som her fortetter seg. Det kan være for eksempel elveoset , bukta eller Auremarka. Symbolene skal vise hva som er mest betegnende for hvert av stedene. Auremarka utgjør et naturlig sentrum i dalen som helhet. Veggenes rytme og spenning er betonet for å understreke dette.

Kvalitativ stedsanalyse for Sykkylven, utarbeidet som bakgrunnsmateriale for kommunedelplan. Kilde: Kommunedelplan Sykkylven (1993): Sykkylven kommune/Vagstein.

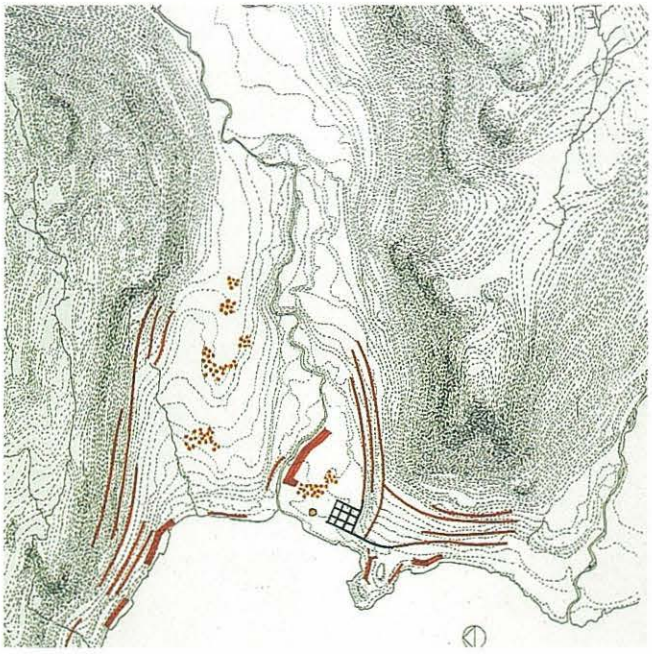

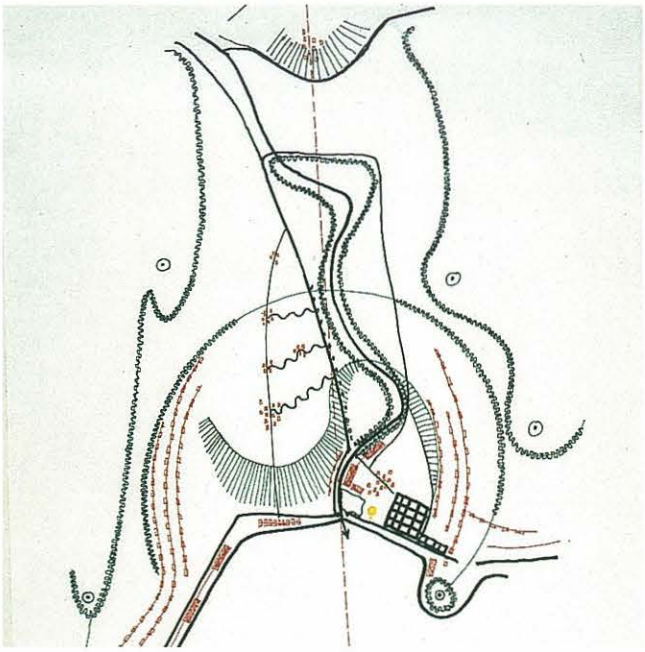

ERINDRINGSROMMET

5 Bebyggelsen er kjennetegnet ved at den grupperer seg etter visse mønstre, som blant annet har sammenheng med landskapets struktur. Vi finner klynger der lendet er åpent og flatt, og rekker i de skrånende liene og langs lineære landskapselementer som kystlinjen og elven. Kvadraturen er en regulert klynge, som har oppstått blant annet som et "svar" på kysten og flatmarkene bak.

6 Dette kartet er ikke en korrekt gjengivelse av stedet. Det framstiller mer et bilde basert på forståelsen i de foregående kartene. Hver ting er vist som allmenne strukturer, som utgjør stedet selv.

søkelsen av fire forskjellige "rom". Hvert rom representerer altså et delaspekt av den samme helhet.

➢ ORIENTERINGSROMMET undersøkes ved at en definerer naturgitte og menneskeskapte områder, definert av ulike typer grenser: kanter, bryn, barrierer (vannveger, strandkanter), silhuetter og underordnede profiler, retninger i rommet, romforbindelser (naturlige veger og atkomster) og landemerker. Orienteringsrommet framstilles som et "grunnriss".

➢ IDENTIFIKASJONSROMMET redegjør for trekkene som manifesterer stedskarakteren. Den framstiller de konkrete formegenskapene som dominerer inntrykket av stedet, og det som preger landskapselementene: tekstur, farge og materiale. Lyset er den viktigste stemningsgivende faktor. Det er en direkte funksjon av rommets bredde, form, horisont og himmelretning. Identifikasjonsrommet kommer til uttrykk i et "oppriss".

➢ ERINDRINGSROMMET er definert av de grunnformene som kjennetegner stedet. Det innebærer at vi forstår de former stedet trer fram med (typer, grupperinger, landemerker, romformer) som varianter av generelle væremåter, en forståelse som kan framstilles som et "omriss".

➢ HISTORIEROMMET viser hvordan forskjellige "epoker" har tolket stedet i forhold til tidens forståelse og bruk. Undersøkelsen gjøres ved at en velger ut betydningsfulle faser i stedets historie for å kunne peke på viktige sammenhenger. Med kjennskap til hvordan stedet er blitt tolket gjennom skiftende bruk og produksjon, ser vi bedre mulighetene for en utvikling som respekterer stedet.

Analysen munner ut i en sammenfattende redegjørelse for stedet som identitet (genius loci). Helhetsanalysen kan følges opp av delanalyser, og gir et grunnlag for analyser av mer spesiell art, slik som bruksstrukturer, estetiske "verdier" og antikvariske hensyn.

Anvendelse

Kvalitativ stedsanalyse går ut på å finne og forstå stedskvaliteter og vil dermed kunne styrke respekten for stedet. Gjennom innsikt i stedsstrukturen gir analysen rettledning for planlegging og bygging. Den gir grunnlag for lokalisering, gruppering og utforming av ny bebyggelse og for bevaring av eksisterende elementer av landskapsmessig og arkitektonisk art. Slik tjener den som en felles plattform for fagfolk, politikere og brukere. Først og fremst er den et nødvendig verktøy for en meningsfylt utvikling av helheten.

Bakgrunnsmateriale:

- *Kvalitativ stedsanalyse (1993): Vagstein*
- *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus (1978, 1993): Norberg-Schulz.*
- *Genius loci (1980): Norberg-Schulz*
- *Stedsbruk (1993): Norberg-Schulz*
- *Nattlandene (1993): Norberg-Schulz*

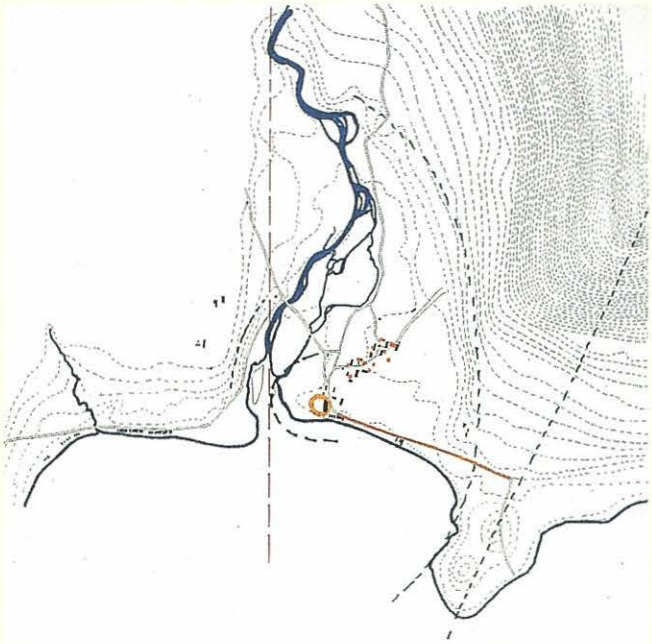

HISTORIEROMMET

7 Kirkestedet og det stabile gårdssamfunnet(1860)

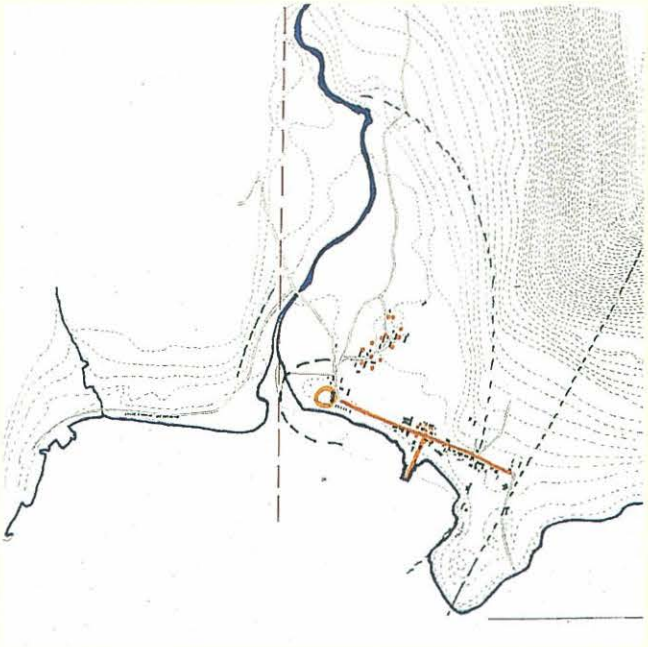

8 Fergeanløp til møbelbygda (1890)

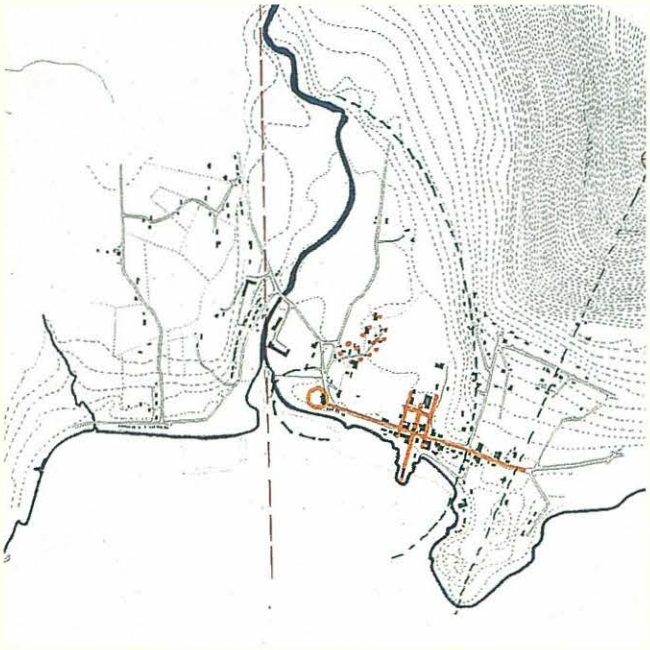

9 Den første reguleringen, et rutenett på tvers av Kyrkjevegen (1960)

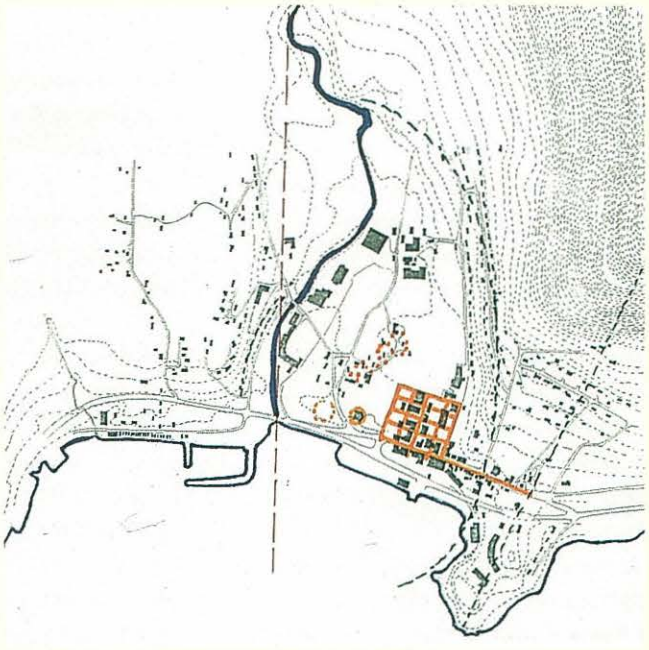

10 Dagens situasjon (1991). Nytt kirkested. Fylkesvegen avskjærer kontakten med fjorden. Fergestedet er flyttet og skoleområdet utbygd. Kilde: Kommunedelplan Sykkylven (1993): Sykkylven kommune/Vagstein

Kartene 7-10 viser den historiske utviklingen av sentrumsområdet. Landskapet, med Aurenakken, overgangsprofilen mellom Aure og resten av fjordarmen og Aureelva, er den betydeligste faktoren for bebyggesens form.

Analyseeksempler:

- *Ørlandet (1988): Vagstein*
- *Sykkylven (1993): Sykkylven kommune / Vagstein*
- *Løten (1993-94): Løten kommune / Vagstein*
- *Notodden (1993-94): Notodden kommune / AHO / Vagstein*

REALISTISK BYANALYSE

Idégrunnlag

"Realistisk byanalyse" (Ellefsen/Tvilde 1991) søker på bakgrunn av historisk forståelse av stedets framvekst å beskrive arkitekturens ordensprinsipper slik de kommer til uttrykk i stedets form i dag.

Formålet med analysen er å utvikle og diskutere arkitektonisk form. Beskrivelsen av de fysiske omgivelsene tar utgangspunkt i ønsket om å forstå. Analysen skal ikke i seg selv gi normative vurderinger, men forklare stedets arkitektur på en mest mulig etterprøvbar måte.

Analysen forstår fysiske omgivelser som resultat av en produksjonsprosess der mange ulike krefter virker sammen eller er i konflikt med hverandre. Stedets arkitektur kan studeres som en sum av fysiske fragmenter som uttrykker kulturelle verdier og holdninger. Analysen søker både å forstå omgivelsene i dag og den prosessen som har skapt disse omgivelsene. Analysen vektlegger forholdet mellom form og samfunn. En studie av stedsform blir også en metode til å studere samfunnsmessige prosesser.

At analysen er "realistisk", betyr for det første at modellen søker å beskrive de faktiske omgivelsene slik de målbart framtrer. For det andre betyr det at analysen griper fatt i det typiske, eller de grunnleggende ordensprinsippene, bak fysisk form. Ytre form er ikke et skall omkring en indre kjerne, men må forstås i forhold til de strukturelle sammenhengene den inngår i.

Analysen er utviklet slik at den kan brukes i praktisk fysisk planlegging der ulike fagtradisjoner samarbeider. Den søker å beskrive historisk utvikling og stedsform slik at analysen kan diskuteres og endres i forhold til kunnskap hentet fra andre tradisjoner.

Begreper

Analysen bygger på et sett av begreper som er gjensidig avhengige av og hierarkisk ordnet i forhold til hverandre.

Primære elementer
Med primære elementer menes overordnede elementer som har preget stedets fysiske utvikling. Det er ikke nødvendigvis fysiske elementer. Det kan også være reguleringsplaner, eiendomsgrenser eller hendelser. Vi ser eksempler på dette i de fysiske resultatene av branner som i ettertid viser seg som grenser mellom ulike områder, strukturer og mønstre. Primære elementers fremste kjennetegn er at de har varighet. De framstår fortsatt som tydelige spor i stedets form.

Bebyggelsesstruktur
Bebyggelsesstrukturen er de ordensprinsippene som bebyggelsen i de ulike delene av stedet er ordnet etter. Uansett om bebyggelsesstrukturen er et resultat av summen av enkeltsaker eller av styrende planer, følger de bestemte regler som gjenspeiler funksjonelle eller kulturelle betingelser.

Tomtestruktur / eiendomsstruktur
Tomtestrukturen betegner eiendomsoppdelingen innen stedet. Tomtestrukturen vil i de fleste tilfeller være bestemmende for hvordan en prinsipiell bebyggelsesstruktur i praksis blir utbygd.

Topologi
Topologi er betegnelsen på byers og tettsteders romlige sammenhenger (plasser, gater osv.). Byens topologi er et system av byrom - en romstruktur.

Bebyggelsesmønster
Bebyggelsesmønsteret er prinsippene for eiendomsoppdeling, tomte- og parselloppdeling og utbygging av enkelttomter, innenfor en hovedstruktur.

Typologi
Typologi uttrykker prinsippene for hvordan den enkelte bygning er sammensatt i plan og rom. Valg av type er et svar på stedlige kulturelle og sosiale forhold.

Morfologi
Morfologi betyr i analysen variasjoner i typenes uttrykk. Denne variasjonen skjer med utgangspunkt i geografi (lokale forutsetninger), topografi, tid (mote, økonomi, byggeteknikk) og individuelle beslutninger.

Ikonografiske trekk
De ikonografiske trekkene er meningsbærende tegn og symboler av sosial eller kulturell karakter som gjentas som fysiske tegn i byens arkitektur.

Analyseopplegg
Realistisk byanalyse er en innfallsvinkel til stedsanalyse som kan konkretiseres på ulike måter i forhold til planoppgavene på det enkelte sted. Analysen kan for eksempel primært søke å definere de stedlige arkitektoniske sammenhengene (kontekstene) som enkeltprosjekter må forholde seg til, eller analysen kan søke å finne fram til hvordan samfunnsmessige endringskrefter i dag påvirker og endrer stedets form (transformasjoner).

I sin originale form er realistisk byanalyse bygd opp i fire hierarkiske trinn:

1 HISTORISK UTVIKLING AV STEDETS FORM
Oppgaven er å rekonstruere hvordan stedets form har utviklet seg. Utviklingen framstilles i en rekke figurbunnkart som viser bebyggelsesmønsteret på ulike tidspunkter. Kildene er historiske kart og beskrivelser, kombinert med studier av stedet i dag.

2 OVERORDNEDE STRUKTURELLE ELEMENTER
De historiske kartene gir grunnlag for å finne fram til stedets "primære elementer". Primære elementer blir kategorisert etter hva slags krefter det dreier seg om: naturgitte geografiske forhold, eiendomsforhold, kommunikasjonslinjer eller styrende planer.

3 BEBYGGELSESSTRUKTUR
Denne delen har som formål å klargjøre ulike geometriske organisasjonsprinsipper i stedet. Bebyggelsesstrukturene kan identifiseres og klassifiseres etter bestemte regler. De forklarer enkeltbygningers sammmenheng med helheten.

4 AVGRENSING AV ENHETLIGE OMRÅDER
Et enhetlig område er deler av stedet som lar seg avgrense fordi hovedtrekkene i arkitekturen er sammenfallende. Områdeinndelingen skjer ut fra følgende kriterier:
- Lokale terrengforhold og prinsippene for organisering av bebyggelsen.
- Bebyggelsesmønster og bygningstypologi.
- Fysiske karakteristikker sammenfaller i stor grad med historiske (periode for utbygging), sosiale og organisatoriske forhold. Slike data kan utdype og etterprøve områdeinndelingen.

Anvendelse
Realistisk byanalyse egner seg som bakgrunnsmateriale når det skal utarbeides kommunedelplaner og reguleringsplaner som baserer seg på de arkitektoniske hovedprinsippene for områdeinndeling, bebyggelsesstruktur og bygningstypologi, og på de viktigste kreftene som har styrt og styrer endringene i omgivelsene. Analysematerialet kan inngå som en del av planmaterialet, i tillegg til politiske mål og plankart med bestemmelser og retningslinjer.

Analysen gir grunnlag for å klassifisere aktuelle prosjekter etter hvor stor betydning de vil få for omgivelsene. Til klassifiseringen kan det knyttes formaliserte krav til dokumentasjon og vurderingskriterier for prosjekter, og prosedyrer for saksbehandling.

Bakgrunnsmateriale:
- *Realistisk byanalyse (1991): Ellefsen & Tvilde*

Analyseeksempler:
- *Byanalyse Drammen (1989): Drammen kommune / Tvilde.*
- *Strukturanalyse Drammen (1993): Drammen kommune / Asplan Østlandet as, v / Tvilde.*
- *Tettstedsutvikling Romerike. Analyse av 8 utvalgte tettsteder (1991): Akershus fylkeskommune / Asplan Østlandet as v / Tvilde.*
- *Byanalyse Moss (1992): NSB Banedivisjon Region Øst / Asplan Østlandet as v / Tvilde.*
- *Analyse av Tukthuskvartalet (1992): Halvard Løken Byggeadministrasjon as / Asplan Østlandet as v / Tvilde.*
- *Brumunddal sentrum. Bygningsmiljø og byggeskikk (1993): Ringsaker kommune / E. Ellefsen.*
- *Kommunedelplan for Flørø sentrum. Plan for byform, arealbruk og vegsystem (1993): Flora kommune / K.O. Ellefsen.*

1 HISTORISK UTVIKLING
1860-1905

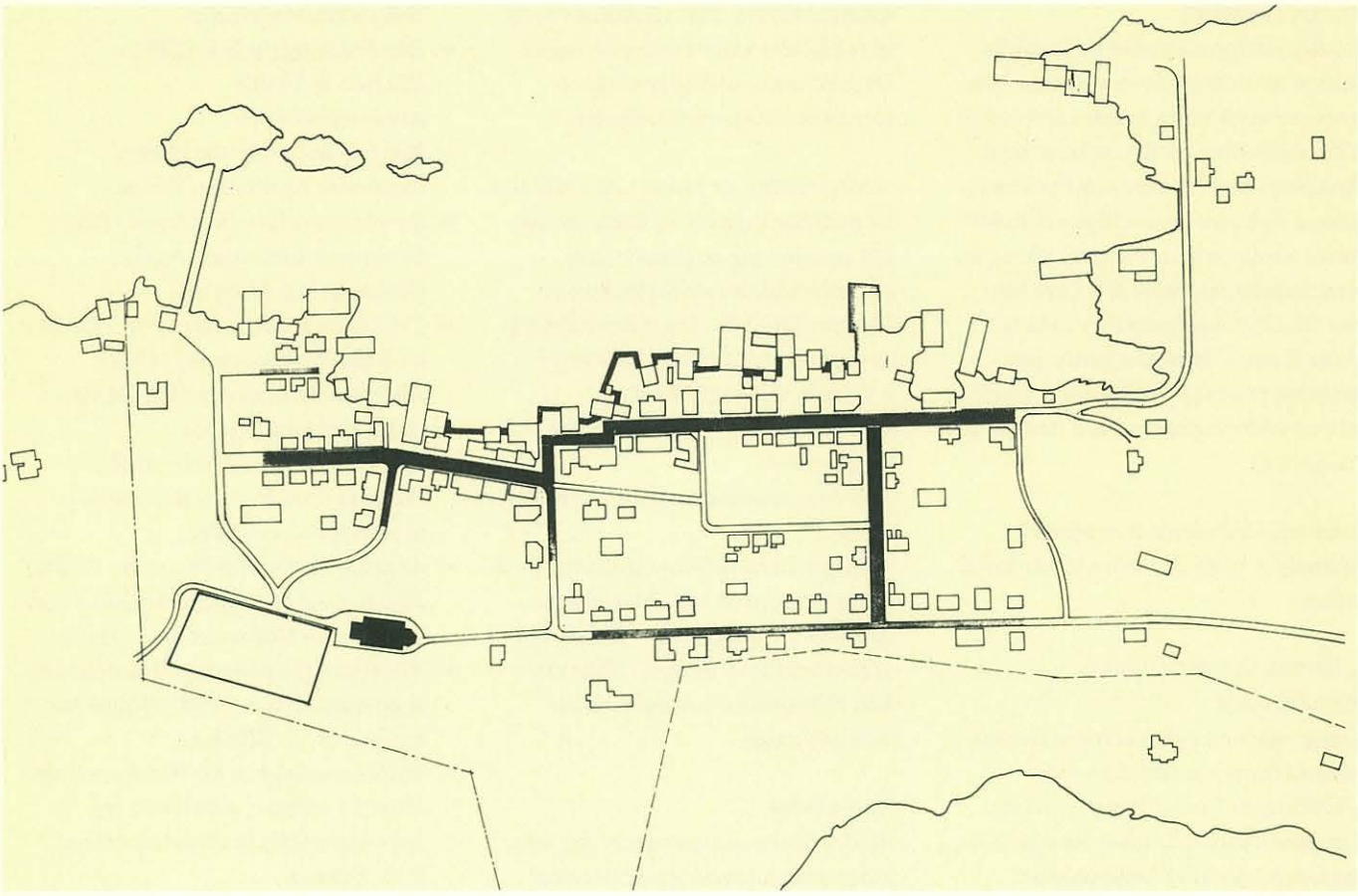

HISTORIE

Kartet er rekonstruert til ca. 1905, basert på kart frå ca. 1900 og 1913.

Nedre Florø var den første garden som blei avgitt til bytomter. Den første utbygginga følgde Strandgata med bryggjer og kai langs sjøen. Molo til Fugleskjæra for å verne hamna. Dampskipskai ved torget. Florø kyrkje 1882. Rådhus 1903. Utbygginga dannar ikkje kvartal.

Næringslivet var basert på fiskeri. Silda forsvann midt på 1800-talet og dette førte til at byen voks lite i byrjinga, oppgangstid fram mot hundreårsskiftet. Nordlandsfart viktig. Kommunikasjon basert på sjøen, kystdampskip.

Utdrag av realistisk byanalyse for Florø sentrum, utarbeidet som bakgrunnsmateriale for kommunedelplan.

1 Historik utvikling av byform. Her vist periodene 1860-1905 og 1920-1970.
Kilde: Kommunedelplan Florø sentrum (1993): Flora kommune / K.O. Ellefsen

PRIMÆRE ELEMENT

Utfylling langs strandlinja
Gjennomgåande tomter til Strandgata. Pakkhus (bryggjer) mot sjøen, bustadhus langs Strandgata.

Kvartalreguleringa
Dei første gatene følgjer mønsteret i reguleringsplanen, utbygginga dannar ikkje kvartalstruktur. Byutviklinga starta langs Strandgata.

Topografien
Bratt skraning i området Markegata blir verande uutbygd.

Utfylling av Hopen ca. 1895
Hopen delte Strandgata i to, utfyllinga gjorde det mogleg å fullføre gata. Viser seg i dag som brot i Strandgata.

Florø kyrkje og kyrkjegard 1882
Kyrkja plassert i planlagd gatekryss. Kyrkja kan klassifiserast som monument (permanent, men ikkje ordnande).

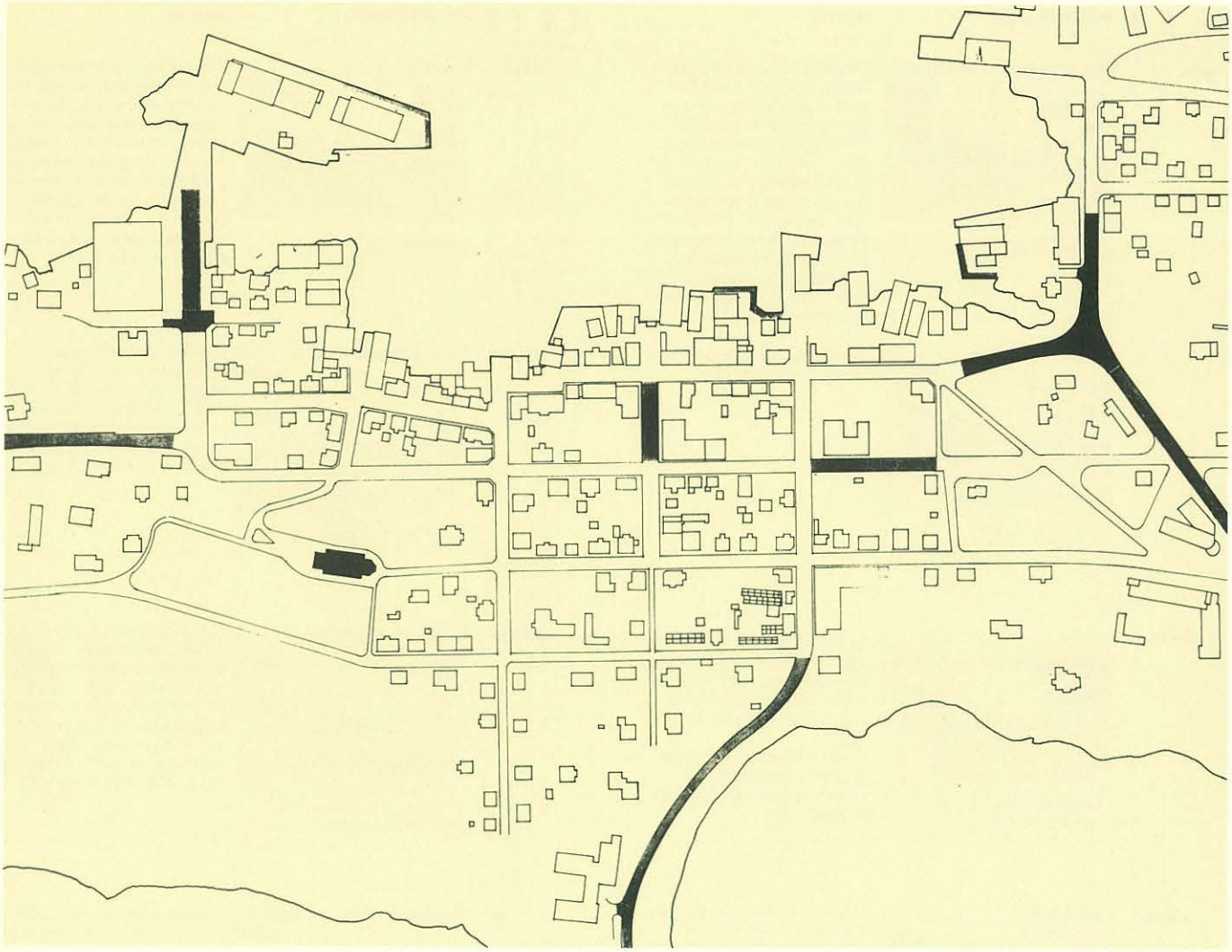

HISTORIE

Kartet er teikna opp etter kart frå 1970.

Byen blei utvida og slatt saman med fleire nabokommunar i 1964. Den viktigaste fysiske endringa er at utbygginga veks og spreier seg rundt bysentrum. 1860-planen fungerer berre i sentrum.

Verftsindustri fører til vekst i næringslivet (Ankerløkken Verft A/S Florø 1949). Kraftig, men kortvarig auke i sildefisket rundt 1950. Fiske på fjerne fangstfelt. Betra kommunikasjon med omlandet.

PRIMÆRE ELEMENT

Reguleringsplanar ca. 1940
Justering av 1920-planen. Planlagd hamnegate. Ny kaifront.

Byutviding 1964
Samanslaing med nabokommunar. Opnar for regulering av områda vest og sør for bygrensa. Spreidd utbygging i områda rundt sentrum.

Sentrumskvartala
Delar av kvadraturen byrjar å fungere som kvartalstruktur

Kaianlegg på Hesteneset
Utfylling av kai, utbygging i samband med det.

Kilde: Kommunedelplan Florø sentrum (1993):

Flora kommune / K.O. Ellefsen

2 PRIMÆRE ELEMENT

TERRENGINNGREP

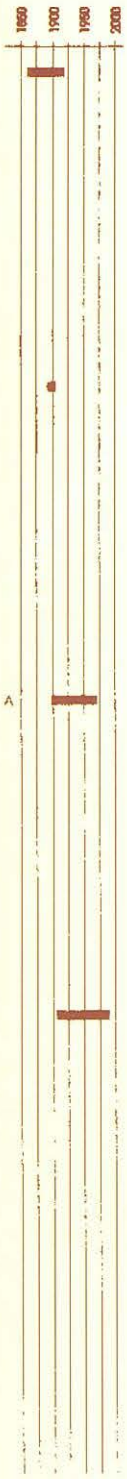

PRIMÆRT ELEMENT	VERKNAD
Utfylling langs strandlinja 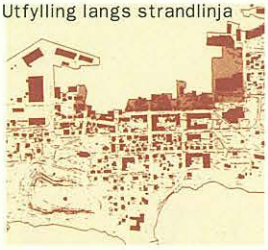	Utfylling resultat av plassbehov og ønske om å få meir ut av eigedomane. Gjennomgåande tomter til Strandgata. Pakkhus (bryggjer) mot sjøen, bustadhus langs Strandgata. Seinare flat kai langs sjøen. Samspel med utvikling av gatestrukturen langs Strandgata. Området stammar frå byrjinga av byutviklinga. Fleire seinare endringar av kaifronten.
Utfylling av Hopen	Gjorde det mogleg å fullføre Strandgata i området.
Utfylling av Fugleskjærskaia	Ny utbyggingsform med opne trafikkareal og diverse lagerbygg orientert etter kaifront og tilkomstveg. Byrja som molo til Fugleskjæra. Resultat av behov for betre kaiforhold for større skip og vern av hamnebassenget.
Kaianlegg på Hesteneset	Utfylling av kai, utbygging i samband med det. Sterk samanheng mellom industriverksemda i området og utbyggingsforma.

BYGNINGAR OG EIGEDOMSTILHØVE

PRIMÆRT ELEMENT	VERKNAD
Nedre Florø 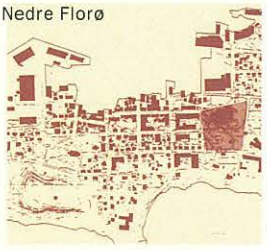	Regulerande som uutbygd område. Gardstunet avgrensa kvartalsutviklinga og bysenteret mot aust. Seinare erstatta av samfunnshuset med kringliggjande park, gardstunet disponibelt som tomt og grøntanlegg. Eigedomen var den første som blei oppstykkja etter kvart som byen voks fram.
Florø prestegard 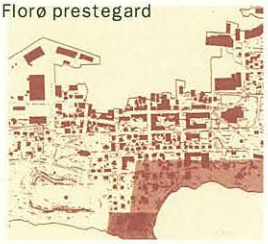	Eigedommen avgrensa utbygginga mot sør heilt til eigedomen blei seld omkring 1920. Samanheng mellom utbyggingstidspunkt og bygningstypar i området, fleire større institusjonsbygg.
Kyrkje og kyrkjegard 1882	Kyrkja plassert i gatekryss etter 1860-planen, mogleg ønske om monumentalverknad. Stoppar utvikling av kvadratur i området. Randutbygging langs tilgrensande gater. Kyrkja kan klassifiserast som monument (permanent, men ikkje ordnande).
Samfunnshuset med park	Parken avgrensar kvadraturen og legg avgrensingar på trafikkinngrep i området. Området høyrde tidlegare til Nedre Florø.

2 Primære elementer. Her vist elementene

"Terrenginngrep" og "Bygningar og eigedomstilhøve"

Kilde: Kommunedelplan Florø sentrum (1993):

Flora kommune / K.O. Ellefsen

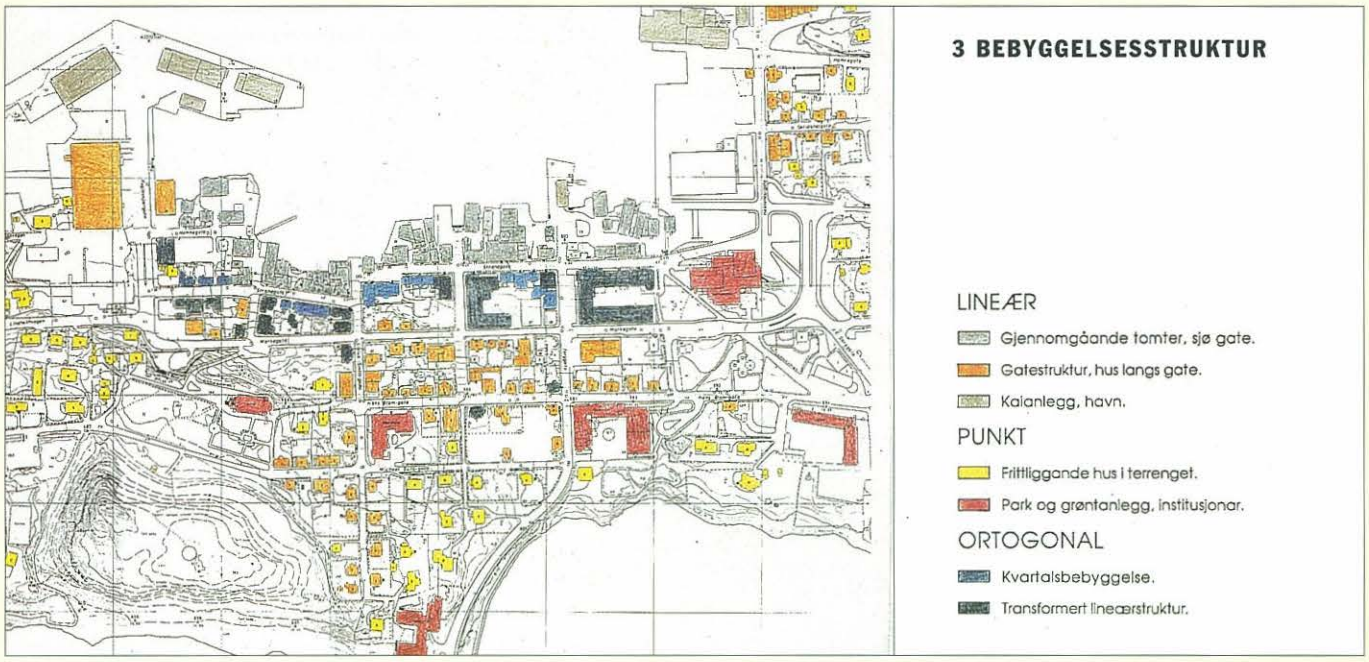

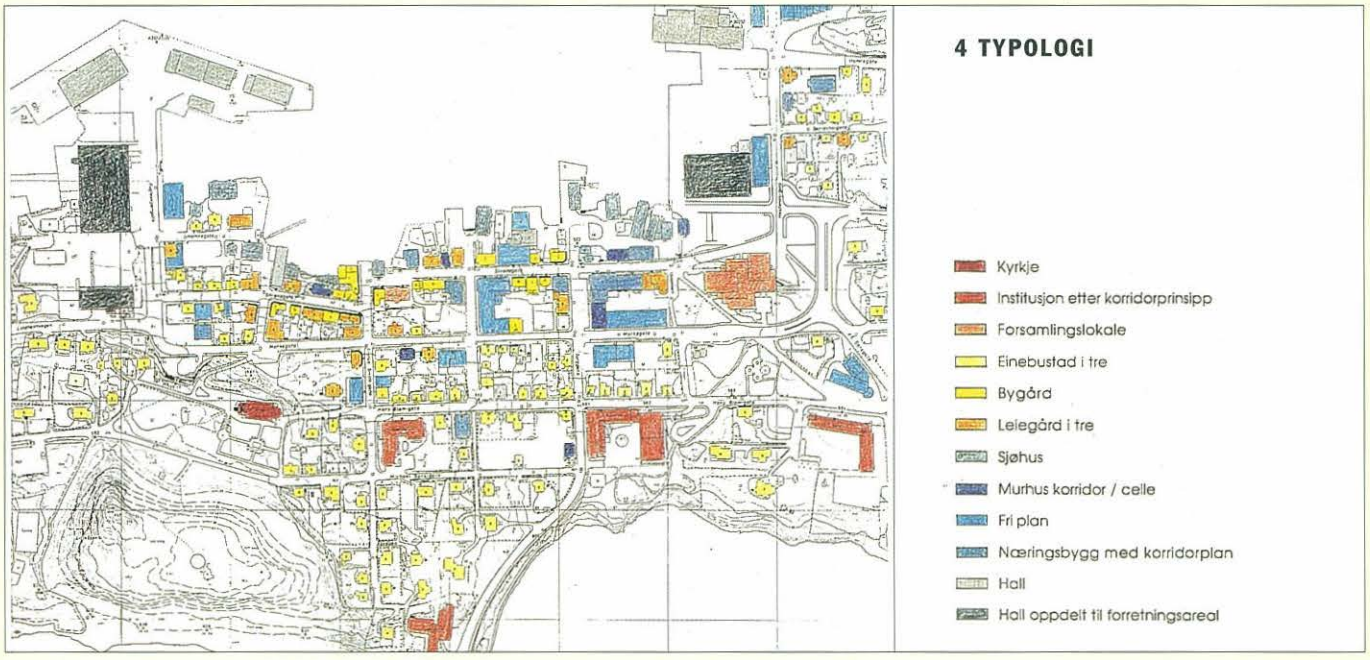

3 Bebyggelsesstruktur

4 Typologi

Kilde: Kommunedelplan Florø sentrum (1993):

Flora kommune / K.O. Ellefsen

5 TRANSFORMASJON AV KVARTALSTRUKTUR

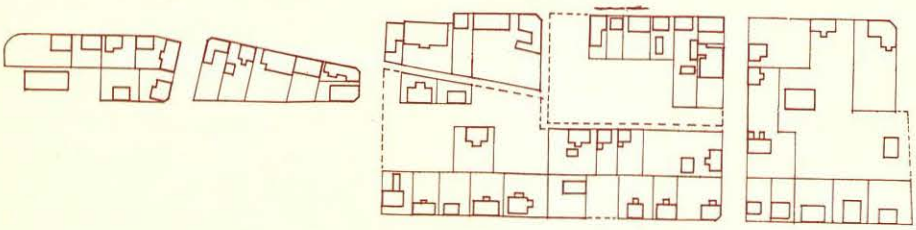

1905 - LINEÆRSTRUKTURAR
Utbygginga av kvadraturen byrja lineært langs Strandgata og seinare Hans Blom-gata. Nokre av hjørnebygningane viser dei planlagde tverrgatene sjølv om desse enno ikkje er opparbeidde. Markegata og Bakkegata var enno ikkje utbygde. Tomtene langs desse gatene følgde kvartalsmønsteret, men bygningane passa ikkje inn i noko gateløp.

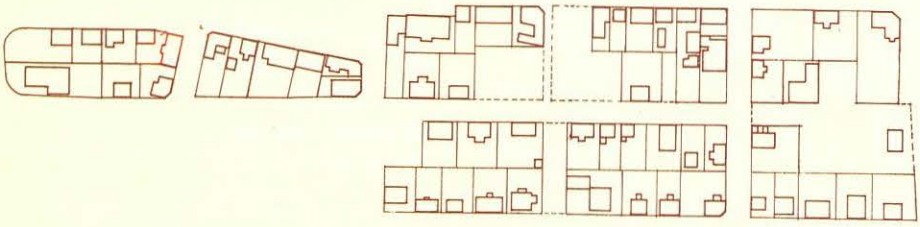

1920 - TOSIDIGE KVARTAL
Gatenettet innanfor sentrumskvartala er delvis utbygd. Utbygginga følgjer langgatene lineært, men må no passe til dei tilstøytande tomtene og bygningane på den andre sida av kvartalet. Den første lineærutbygginga fungerer no innanfor den endra situasjonen. I den vestre delen av Strandgata er ikkje kvadraturen djup nok til utvikling av fleirsidige kvartal, framleis lineær utbyggingsstruktur. Austre del av Markegata er ikkje opparbeidd, truleg på grunn av landbruk.

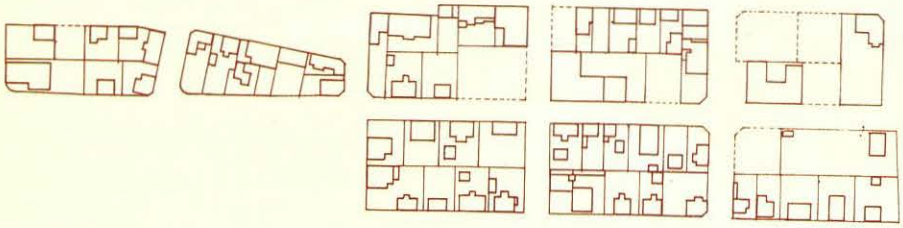

1970 - BYRJANDE TRANSFORMASJON AV STRUKTUREN
Utskifting av bygningsmassen. Samanslåing av tomter. Delar av den nye utbygginga vender seg mot tverrgatene. Påbyrja utviding av Torggata. Nye bygningstypar følgjer slutta kvartalsmønster, klar gateside og lukka bakgard. Utviklinga byrjar på hjørnetomtene. Dei tidlegare lineærstrukturane ligg der framleis, men no delvis innanfor eit kvartalsmønster.

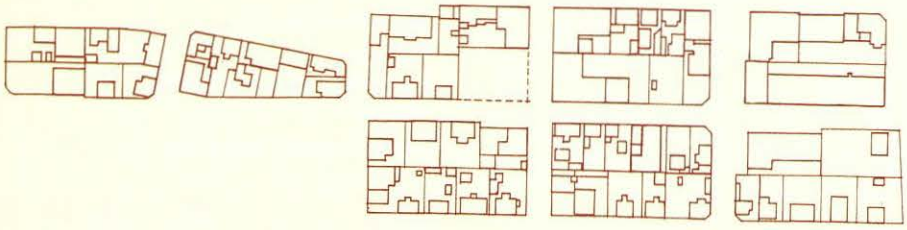

1992 - SAMANSETT KVARTAL
Fleire gradar av transformasjon. Kvadraturen består i dag av fleire typar kvartal med ulikt utbyggingsmønster.
Kvartala langs Strandgata, vest for Livius Smittgata, består av lineærstrukturar.
Kvartala avgrensa av Strandgata, Markegata og Bakkegata har gått gjennom størst transformasjon. Nesten gjennomført kvartalstruktur, restar av tidlegare utbyggingsmønster.
Dei resterande kvartala består stort sett av lineærutbygging, tosidige kvartal.

5 Tranformasjon av kvartalstruktur
Kilde: Kommunedelplan Florø sentrum (1993):
Flora kommune / K.O. Ellefsen

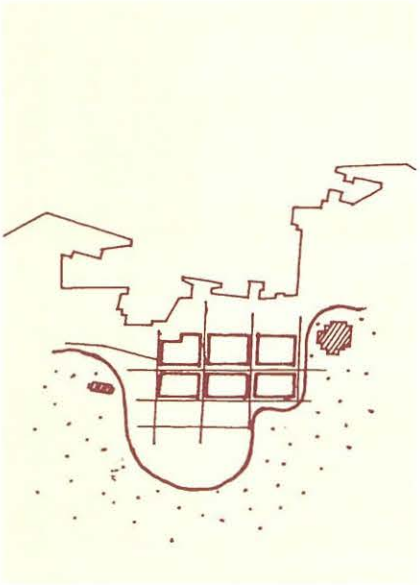

1 Bysentret skal ha ei klar ytre avgrensing. Denne avgrensinga er dels bestemd av grøntstrukturen, dels av overgangen mellom kvartalstrukturen og områda omkring.

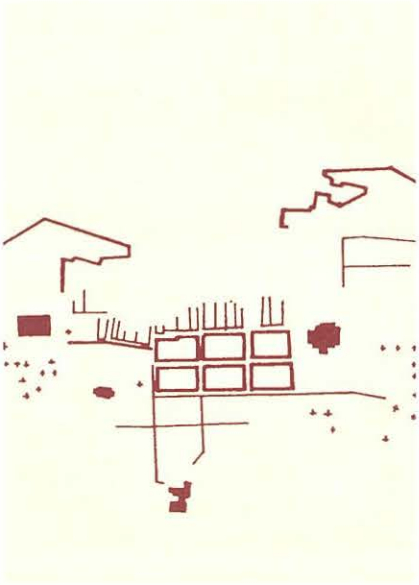

2 Dei strukturelle prinsippa i bysentret skal vidareførast i ny utbygging. Dette gjeld både kvartalstrukturen og kamstrukturen i hamneområdet.

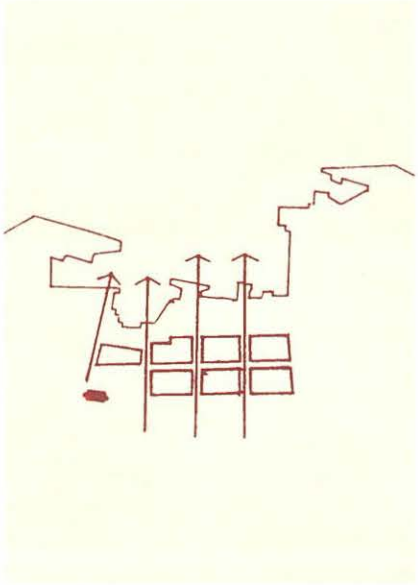

3 Tverrgatene skal vidareutviklast som utsiktsgater mot sjøen.

6 Prinsipper for framtidig utvikling av byen.
Kilde: Kommunedelplan Florø sentrum (1993): Flora kommune / K.O. Ellefsen

KULTURMILJØANALYSE

Idégrunnlag

Kulturmiljøanalyse er et nytt begrep. Det ble introdusert etter at "kulturmiljø" ble innført i lov om kulturminner, fra 1.1.1993. I begrepet kulturmiljø inngår kulturminnene som del av hele det fysiske miljøet.

Begrepet er nytt, og det er ikke utviklet praksis for gjennomføring av en kulturmiljøanalyse. Riksantikvaren arbeider nå med metodeutvikling. Kulturmiljøanalyse kan utvikles fra flere av de eksisterende metodene som legger vekt på bevaring og historisk innsikt, for eksempel Triebs analyser og realistisk byanalyse.

Kulturmiljøanalyse er likevel tatt med blant metodeeksemplene for å rette oppmerksomheten mot en stedsanalyse som har som hovedformål å finne fram til det kulturhistorisk bevaringsverdige. Bevaring er imidlertid ikke det eneste formålet med kulturmiljøanalyse. Analysen skal også gi grunnlag for tilpasning mellom eksisterende og nytt.

Begreper

De grunnleggende begrepene i kulturmiljøanalyse er kulturminner og kulturmiljø, som er definert i § 2 i lov om kulturminner:

"Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng."

Ved vurdering av kulturmiljøet kan det skilles mellom "egenskaper" og "kriterier". Egenskapene deles gjerne i

- kunnskapsverdier (begivenheter, bygnings-, sosial-, nærings- og personalhistorie)
- opplevelsesverdier (identitetsverdi og estetiske verdier)
- bruksverdi (økonomisk verdi, brukspotensial og pedagogisk potensial)

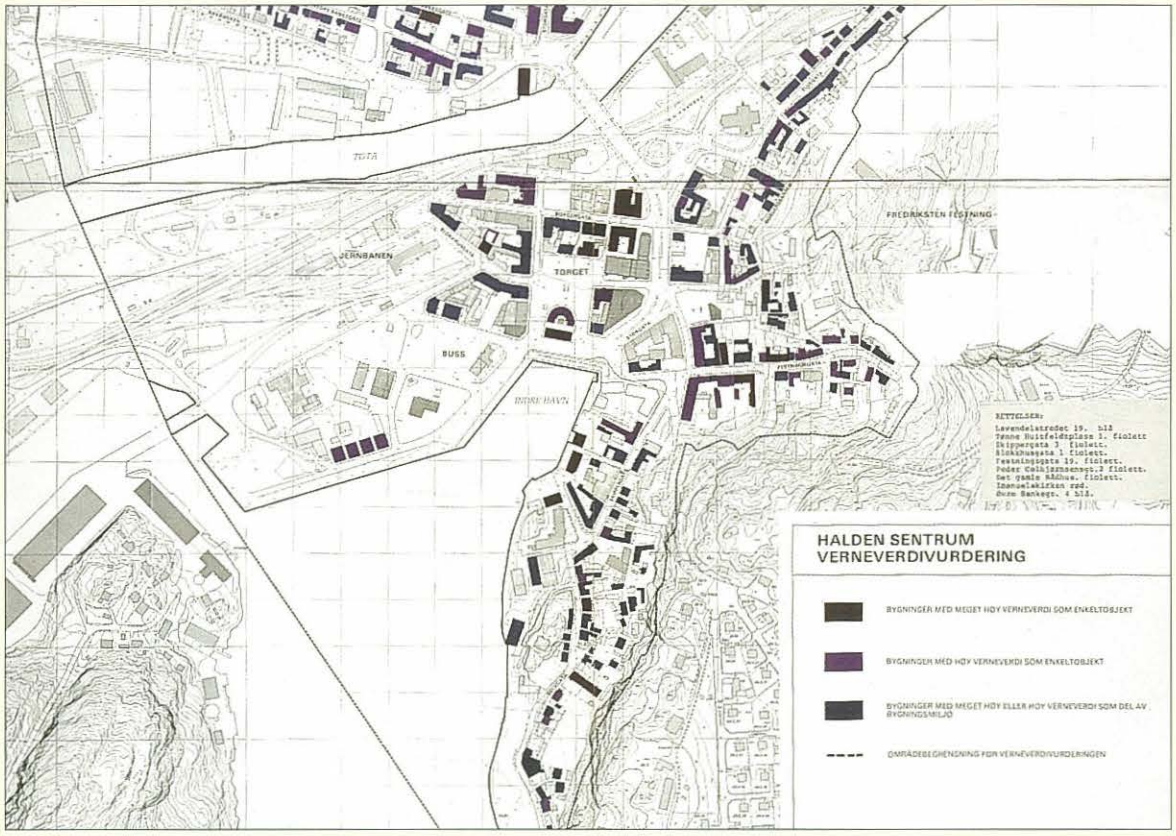

SENTRUMSPLAN HALDEN (1982). VERNEVERDIVURDERING Sentrumsplanen inneholder blant annet et kartbilag med vurdering av verneverdier av bygninger og bygningmiljø. Vurderingene er utført av det faglige personalet ved Halden historiske samlinger. Kartbilaget er vedtatt som ledd i den politiske behandlingen av sentrumsplanen. Kilde: Sentrumsplan Halden (1982): Halden kommune.

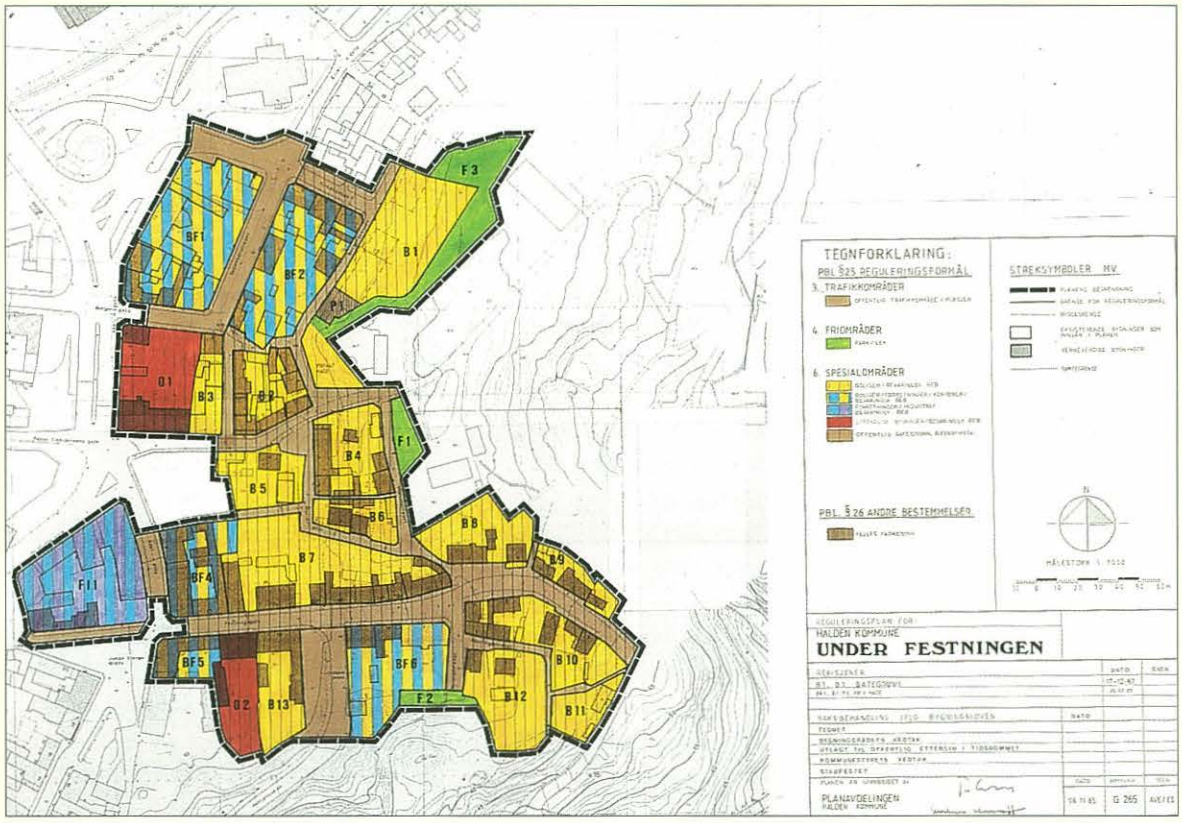

REGULERINGSPLAN FOR OMRÅDET "UNDER FESTNINGEN", HALDEN (1988) Sentrumsplanen er blitt fulgt opp av reguleringsplaner, som denne for området under festningen. Området er regulert til spesial-område bevaring etter plan- og bygningsloven§ 25,6.
Kilde: Reguleringsplan for området "Under festningen". Halden (1988): Halden kommune

Kriterier for angivelse av verdiene er for eksempel
- representativitet
- sjeldenhet - alder
- homogenitet eller variasjon
- tidsbilde eller tidsdybde
- autentisitet (ekthet eller opprinnelighet knyttet til gitte tidspunkter eller perioder)

Ved analyser som skal brukes i planlegging er det viktig å vurdere kulturminners og -miljøers konflikt- og miljøpotensial. I hvilken grad er det konflikter med andre kulturminner og -miljøer? Hvilke muligheter har kulturminnene og -miljøene til å framstå som positive bidrag til framtidens kulturmiljø?

Mange kulturminner er beskyttet av kulturminneloven og plan- og bygningsloven:
- en rekke kulturminner fra tiden før 1537, og samiske kulturminner eldre enn 100 år, er automatisk fredet etter kulturminnelovens § 4.
- kulturminner og kulturmiljøer som er fredet med hjemmel i kulturminneloven §§ 15, 19 og 20 (fra 1537 og fram til i dag)
- mer enn 100 år gamle båter, skipsskrog, last og annet er beskyttet mot ethvert inngrep etter kulturminneloven § 14.
- områder regulert til spesialområde bevaring etter plan- og bygningsloven § 25,6
- områder båndlagt i kommuneplan etter plan- og bygningslovens § 20,4 pkt. 4.

Kulturmiljøanalyse vil gi anvisninger om hva dette innebærer for framtidig utvikling og arealbruk.

Analyseopplegg
I kulturmiljøanalyse vektlegges sammenhengen mellom historisk utvikling og stedets fysiske form slik den kan observeres i dag. Det gjør det mulig å vurdere verdiene i de fysiske omgivelsene ut fra en historisk innfallsvinkel. Kulturmiljøet omfatter landskapet og viktige strukturer som for eksempel samferdselsanlegg, bebyggelsesmønstre, bygninger og enkeltelementer fra og med førhistorisk tid og fram til i dag. Forståelsen av kulturmiljøet og dets kvaliteter må bygge på innsikt i
- historisk utvikling, det vil si hvilke krefter som har gitt form til stedets kulturmiljø og viktige stadier i denne utviklingen
- hvilke krefter som virker på stedet i dag
- hvordan miljøet blir brukt

Hvilke momenter som er mest betydningsfulle for de tre nevnte temaene, vil variere fra sted til sted.

Anvendelse
Kulturmiljøanalysen gir en vurdering av stedets kulturhistoriske bevaringsverdier og utviklingsmuligheter. Det er et nødvendig grunnlagsmateriale for de fleste stedsanalyser i forbindelse med både kommunedel- og reguleringsplaner og konsekvensutredninger.

Bakgrunnsmateriale:
- *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier (1987): Riksantikvaren.*
- *Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer. Utkast (1993): Riksantikvaren.*
- *Vern av bygget form som dokument (1989): Hansteen*
- *Eksemplet Risør - Veien fram, vern av bygnings- og bymiljø i praksis (1993): Mathisen & Tallaksen.*
- *SEFRAK-registreringer av alle bygninger før år 1900.*
- *Økonomisk kartverk.*

Analyseeksempler:
Det er ennå ikke gjennomført analyser etter det skisserte opplegget for kulturmiljøanalyse, men det finnes flere planer som inneholder analyser med vekt på historiske forhold og områders bevaringsverdi:
- *Bergens byform. Del I: Overordnet analyse (1990): Bergen kommune / Hansteen m.fl.*
- *Bevaringsplan for Risør sentrum (1991): Risør kommune.*
- *Sentrumsplan Halden kommune (1982): Halden kommune*

KOMMUNEATLAS

Idégrunnlag
"Kommuneatlas" er betegnelsen på oppsummeringen av resultatene fra kartlegging og registrering av byers og bygningers bevaringsverdi i en kommune. Det er Miljøministeriet i Danmark som har utviklet metoden. Systemet kalles SAVE, som er forkortelsen for Survey of Architectural Values in the Environment. Det er arkitektoniske iakttakelser og vurderinger som er det viktigste grunnlaget for metoden.

Begreper og analyseopplegg
Opplegget er delt i tre faser: forundersøkelse, feltarbeid og utarbeiding av atlasmanuskript. Kommuneatlasene utvikles etter en samarbeidsavtale mellom Miljøministeriet og den enkelte kommune, på grunnlag av et detaljert veiledningsmateriale. I starten av arbeidet oppnevner kommunen en "følgegruppe" for prosjektet. Gruppen skal ha med-

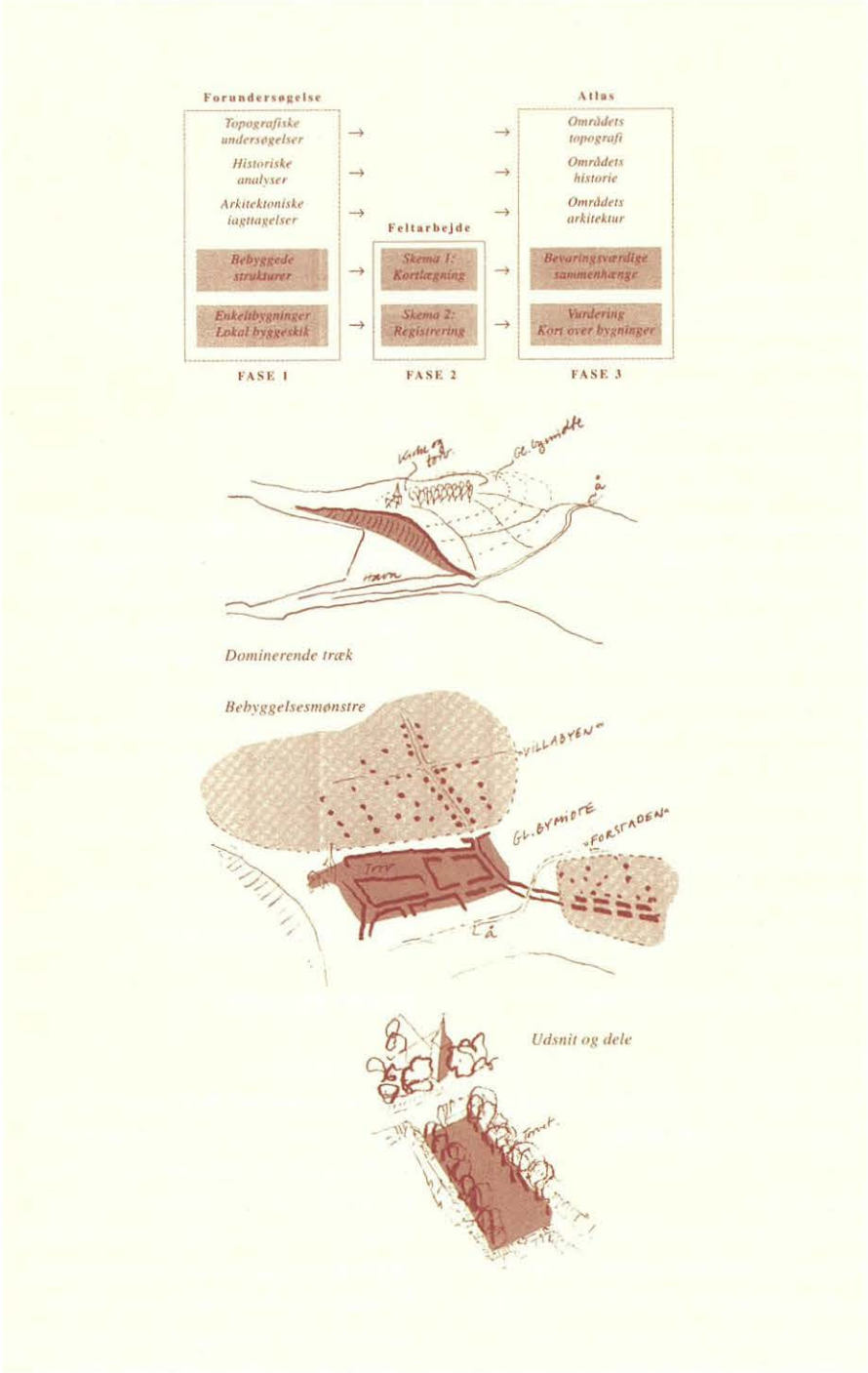

De tre fasene i utarbeiding av Kommuneatlas. Kilde: Vejledning. Kortlægning og registrering af byers og bygningers bevaringsværdier og udarbeidelse af kommuneatlas. SAVE (1993): Miljøministeriet.

lemmer fra kommunestyret, teknisk etat, lokalmuseum, lokale foreninger og interessegrupper foruten fra Miljøministeriet.

I forundersøkelsen innsamles og bearbeides data om kommunens topografiske, historiske og arkitektoniske forhold. De bebygde strukturer deles i tre kategorier ut fra følgende kriterier:

➢ Dominerende trekk, det vil si byarkitektonisk dominerende og strukturerende romlige sammenhenger i byen eller mellom byen og dens omgivelser. Det kan dreie seg om byprofiler, overordnede gate- og vegforløp, dominerende bygninger, monumenter, plasser eller parker.
➢ Bebyggelsesmønster, det vil si byarkitektonisk karakteristiske bydeler, kvartaler eller karreer med deres gatenett, tomtedelings- og bebyggelsesprinsipper og bygningstyper.
➢ Utsnitt og deler, det vil si byarkitektonisk særlig interessante detaljer, for eksempel gaterom, torg, parker, alléer og bestemte bygningstyper og fasadeutforminger.

I forundersøkelsen foretas en utvelging av karakteristiske og representative bebygde strukturer. Utvelgingen gjøres i samarbeid med følgegruppen.

I feltarbeidet kartlegges og beskrives de utvalgte bebygde strukturer nærmere. Alle bygninger som er oppført før 1940, registreres. Bygningenes arkitektoniske, kulturhistoriske og miljømessige verdi blir vurdert. Sammen med vurdering av originalitet og tilstand blir bygningene gitt en skjønnsmessig bevaringsverdi - høy, middels eller lav - etter en skala fra 1 til 9. Det er arkitektoniske kriterier, basert på iakttakelse, som blir lagt til grunn for vurderingene. Kommuneatlaset utarbeides etter et spesifisert opplegg, avhengig av kommunetype.

Anvendelse

Formålet med kartleggingen og registreringen er for det første å finne fram til hvilke bymiljøer og bygninger som bør beskyttes gjennom kommunens planlegging og byggesaksbehandling, og for det andre å framskaffe et grunnlag for utarbeiding av planer med retningslinjer for hvordan ny bebyggelse kan innpasses i eksisterende bymiljøer.

Bakgrunnsmateriale:

- *Vejledning. Kortlægning og registrering af byers og bygningers beva-*

ringsværdier og udarbeidelse af kommuneatlas. SAVE. 2. revideret udgave (1993): Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.

SAVE. By- og bygningsbevaring. Beretning 1992: Miljøministeriet, Planstyrelsen.

Analyseeksempler:
Kommuneatlas er ikke utarbeidet i norske kommuner. Pr. 24.6.92 var det utarbeidet 32 kommuneatlas og to bydelsatlas i Danmark.

ESTETISK BYFORMING

Idégrunnlag

Formålet med estetisk byforming er å få oversikt over stedets visuelle særtrekk. Det gir grunnlag for formingsrettledere i forbindelse med planlegging av ny bebyggelse. Analyseredskapet skal gjøre den visuelle siden av byplanarbeidet mest mulig objektivt og etterrettelig.

Analysen bygger på at det finnes visse visuelle prinsipper (gestaltlover) som gjelder enhver formgiving. Med utgangspunkt i disse lovene blir det bygd opp et typeredskap for å forstå bebyggelsens visuelle egenskaper. Grunnlaget for typeinndelingen er en karakterisering av byelementenes viktigste retningsdannelser.

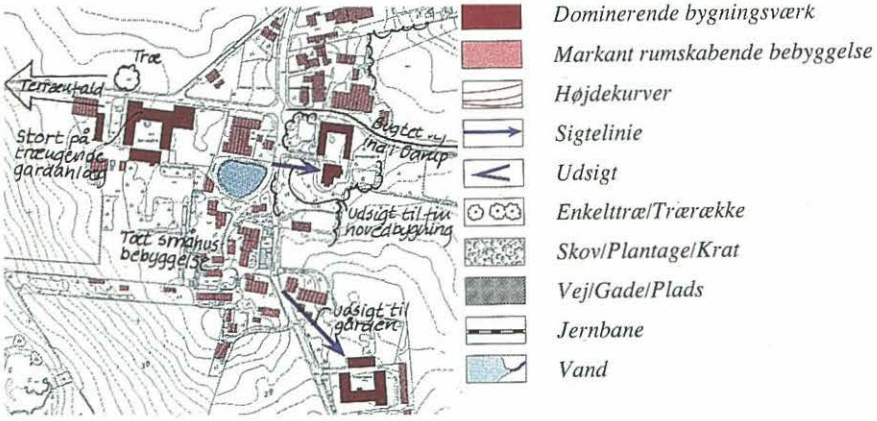

"Bevaringsværdige sammenhenge". Darup.

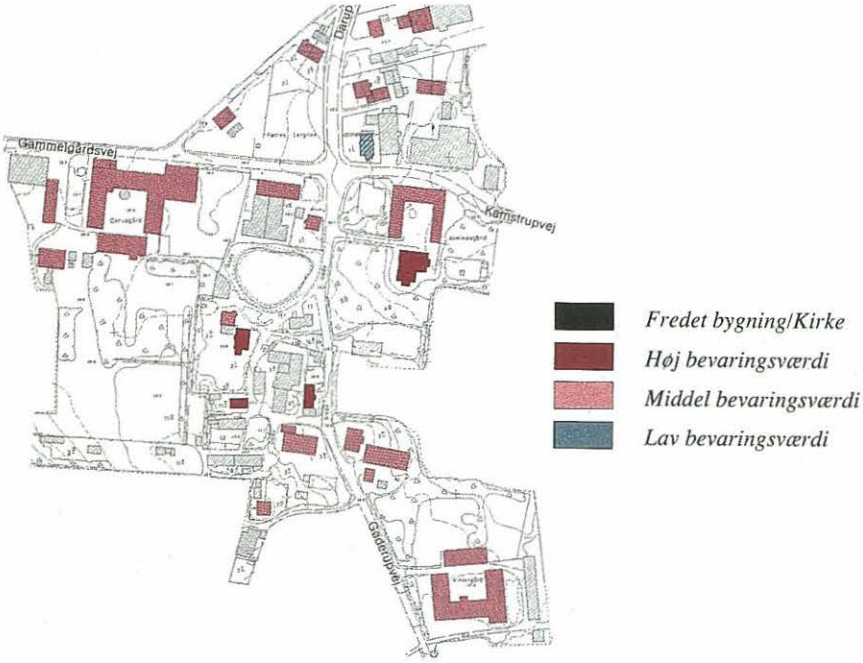

"Bevaringsværdige bygninger". Darup. Kilde: Roskilde. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990: Miljøministeriet/Planstyrelsen, Roskilde kommune.

Begreper

Et bybilde består av tre prinsipielt uavhengige rom-nivåer:
- landskapet som byen legges inn i
- bebyggelsen som byen består av
- møbleringen som settes inn i byen

Hvert av disse nivåene er satt sammen av flere sett med ulike elementer: Landskapet med sin skiftende topografi består av sletter, daler, fjell og kyster. Bebyggelsen består av bygninger av ulik størrelse, form og høyde, modellering og detaljering. Bygningene utgjør områder som igjen danner grupperinger av ulik art, og framstår som gjenkjennelige "felt" i byen eller som samlende "brennpunkter". Gater binder sammen de ulike områdene.

Nivåene er forskjellige, både i størrelse og innhold. Men som rom er de underlagt de samme visuelle lovene når det gjelder retningsdannelse, og de består av de samme romelementene. På samme måte som bebyggelsen består av gater, plasser, enkeltbygg og områder, er også landskapet og møbleringen bygd opp av rom med de samme egenskapene.

Analyseopplegg
Metoden følger tre hovedledd: registrering, karakterisering og rettledning.

Registreringen omfatter en beskrivelse av stedets lokalisering, historikk og problemer - det vil si analysens formål.

Karakteriseringen er en beskrivelse av stedets formale særtrekk. Byens særtrekk er en funksjon av hele bylandskapet. Det er bygd opp som et samvirke mellom landskapet, topografien/bebyggelsen og møblene. Nivåene studeres hver for seg og ses til slutt i sammenheng, som en punktvis oppsummering av stedets viktigste særtrekk.

Rettledningen begrunner valget av særtrekk som prioriteres. Det utarbeides formingsrettledere i tre forskjellige nivåer: hovedrettledere, generelle rettledere og spesielle rettledere.

Hovedrettledere angir overordnede prinsipper for styrkeforholdet mellom stedene som er vurdert, for eksempel begrunner hvorfor en gate skal være overordnet andre gater i et område.

Generelle rettledere angir hvilke konsekvenser dette styrkeforholdet får for de viktigste elementene som utgjør stedet, for eksempel at det overordende preget i gaten skal komme fram ved at belegg, møblering og fasadeløp skal ha en enhetlig karakter, som beskrives og begrunnes.

Spesielle rettledere angir hva dette kan bety for konkrete situasjoner i stedet, for eksempel ved utforming av utvalgte kryss, plasser og bygninger i gaten.

Anvendelse
Anvendelsen av analysen er gitt ved konklusjonene i formingsrettlederne. De angir hvilke estetiske kvaliteter i stedet som bør tas hensyn til ved nybygging.

Bakgrunnsmateriale:
- *Byens uttrykksformer. En metode for estetisk byforming (1992): Th. Thiis-Evensen, medarb. K. N. Nybø*

Analyseeksempler:
- *Gategulvet i Oslo. Estetisk plan (1991): Oslo kommune / Thiis-Evensen.*
- *Visuell profil - Premisser for omgivelser og arkitektur. Gjøvik kommune - Uteanleggene ved Fjellhallen (1992): Gjøvik kommune / Thiis-Evensen.*
- *Estetisk plan Skei sentrum (1991): Arki A / S v / Nybø.*
- *Tønsberg torg. Forslag til premisser for utforming (1993): Tønsberg kommune / Thiis-Evensen.*

ANALYSEMETODEN

REGISTRERING

Tettstedets lokalisering og historikk.

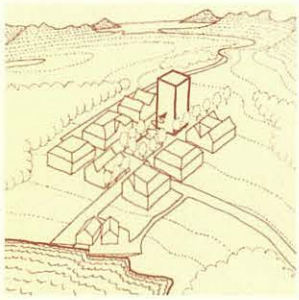

Problemet. Helhetsvurdering av tettstedets særtrekk sett i forhold til et konkret prosjektforslag.

Kilde: Byens uttrykksformer. En metode for estetisk byforming (1992): Thiis-Evensen.

KARAKTERISERING

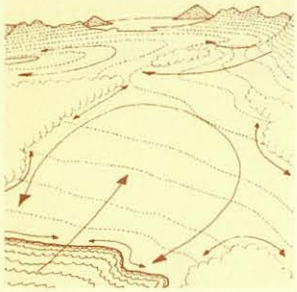

Landskapsrommets felt, linjer og punkter.

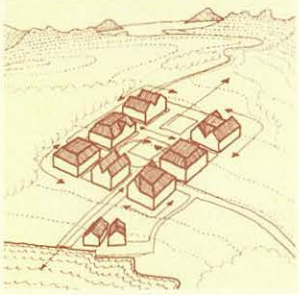

Bebyggelsesrommets felt, linjer og punkter som tilsvares av områdedannelser (grense, felt, fokus), gatedannelser (gjennomskjæringsgate, målgate, grensegate og sekvensgate) og plassdannelser (likerettede, rettede, sentraliserte, koblede).

Møbelrommets felt, linjer og punkter dannet av trær, lykter, møbler, skulpturer m.m.

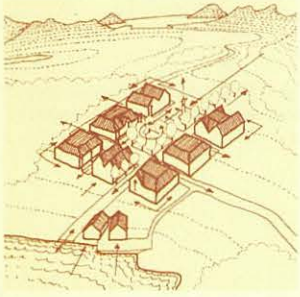

Landskapsrommet, bebyggelsesrommet og møbelrommet sees i sammenheng for å vurdere hvorvidt de kontrasterer eller sammenfaller.

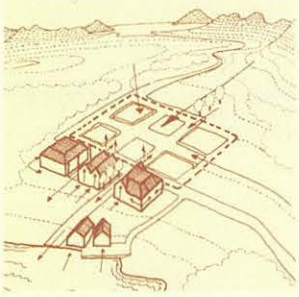

Tettstedets områdekarakter sammenliknet med nabo-områdenes karakter i forhold til en vurdering av om hvordan de henger sammen eller kontrasterer.

RETTLEDNING

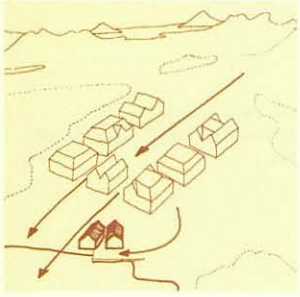

På grunnlag av karakteriseringen foretaes prioriterte valg i form av hovedrettledere som refereres til historiske, bruksmessige og visuelle hensyn.

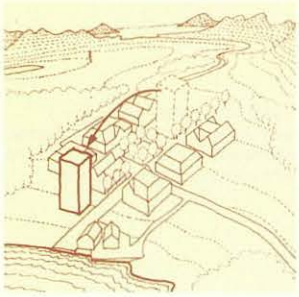

De generelle rettlederne angar beskrivelsen av hvordan man ønsker tettstedet skal utvikles eventuelt sett i forhold til konkrete prosjektforslag.

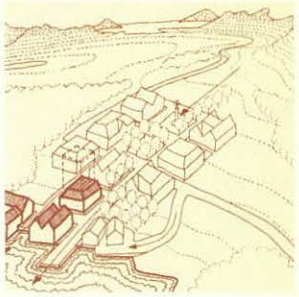

De spesielle rettlederne angar den konkrete bearbeidelsen av lokale steder i byområdet, eventuelt med konsekvenser for konkrete prosjektforslag.

ANALYSE MED RETTLEDERE FOR ETT OMRÅDE. RÅDHUSOMRÅDET, OSLO.

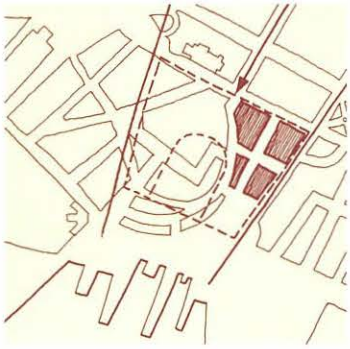

Rådhusområdet som delvis viderefører av tidligere bebyggelse.

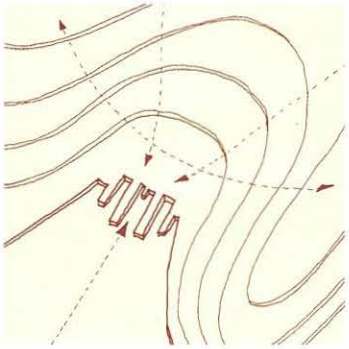

Landskapsrommet der Rådhusområdet ligger.

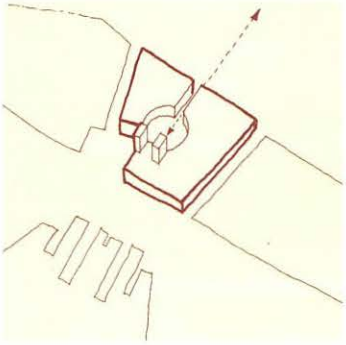

Grensetegningen: Rådhusområdet avgrenses i form av et trapés.

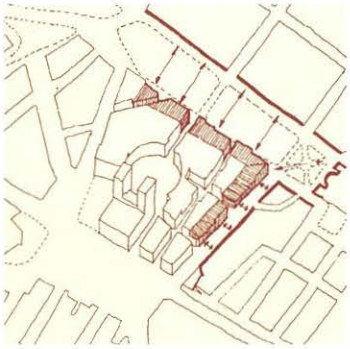

Feltkarakteren: 1800-talls bebyggelse mot nord og syd, ellers hovedsakelig teglblokker anpasset Rådhusmassivet.

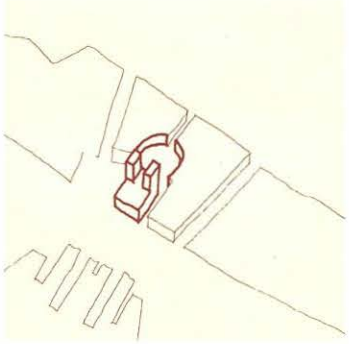

Fokus: Rådhusmassivet og den halvsirkulære Fridtjof Nansens plass.

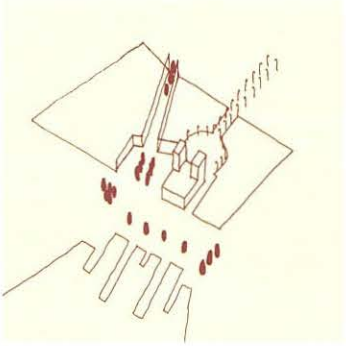

Møbleringen: lykter i Universitetsgaten, trær og alléer rundt Rådhusplassen og langs Olav V's gate.

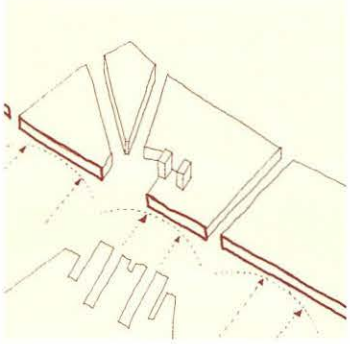

"Bymuren" mot havnebildet.

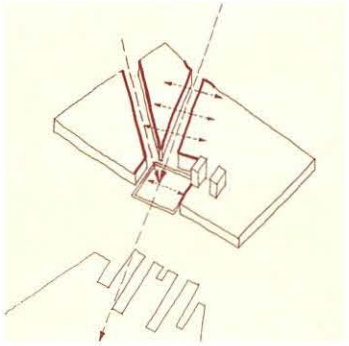

Vestgrensen. Rådhusområdet og Vestre Vika knyttes sammen med overlappingen dannet av plassrommet Kronprinsesse Märthas plass / Wilhelmsens plass.

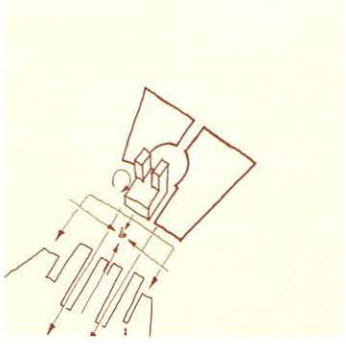

Østgrensen: Rosenkrantzgate som en relativ svak grensetegner (gjennomskjæringsgate).

Kilde: Byens uttrykksformer. En metode for estetisk byforming (1992): Thiis-Evensen.

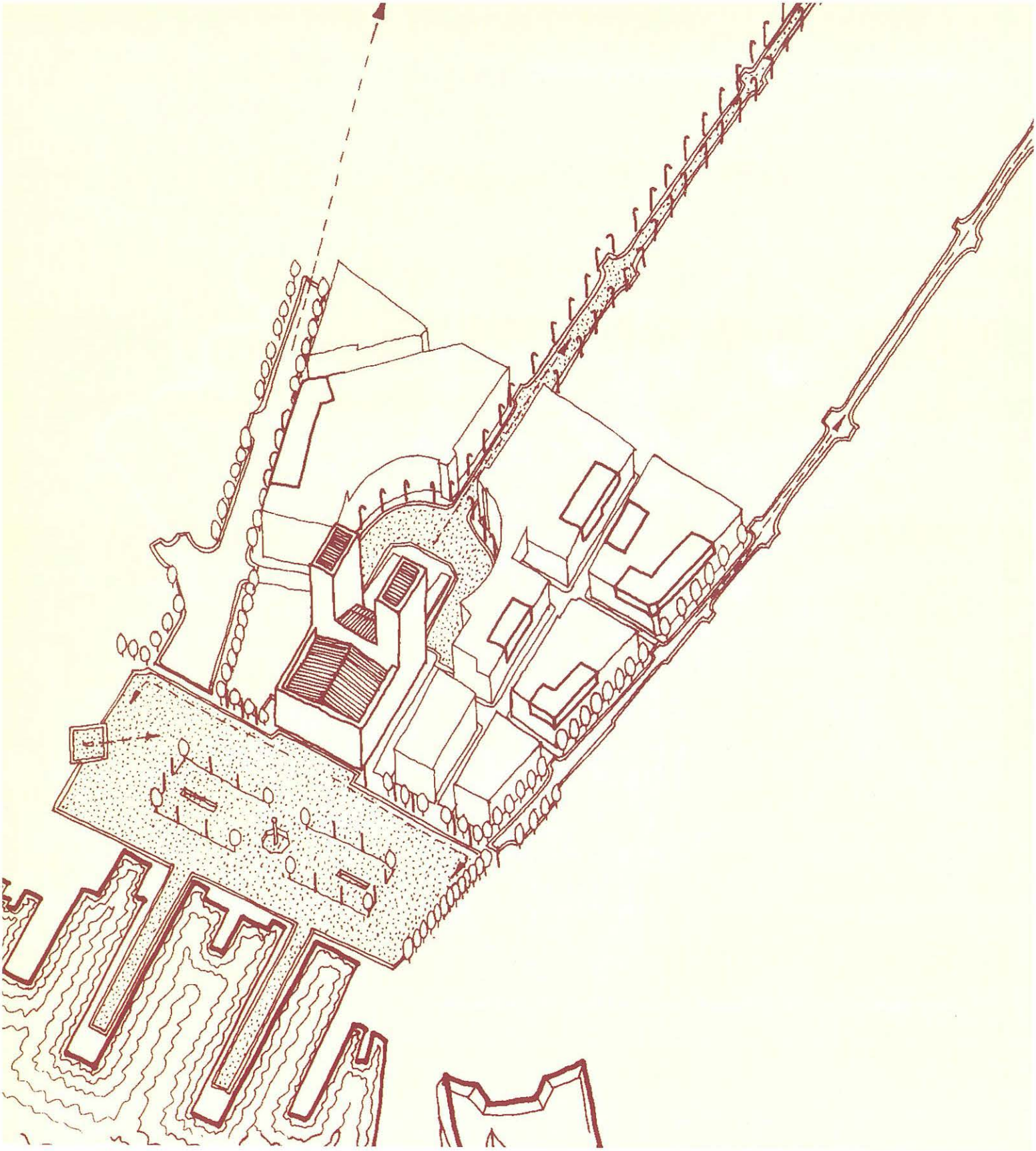

Konklusjon: rettledere for Rådhusområdet.

KONKLUSJON: GATE- OG MØBLERINGSPLAN OSLO SENTRUM.

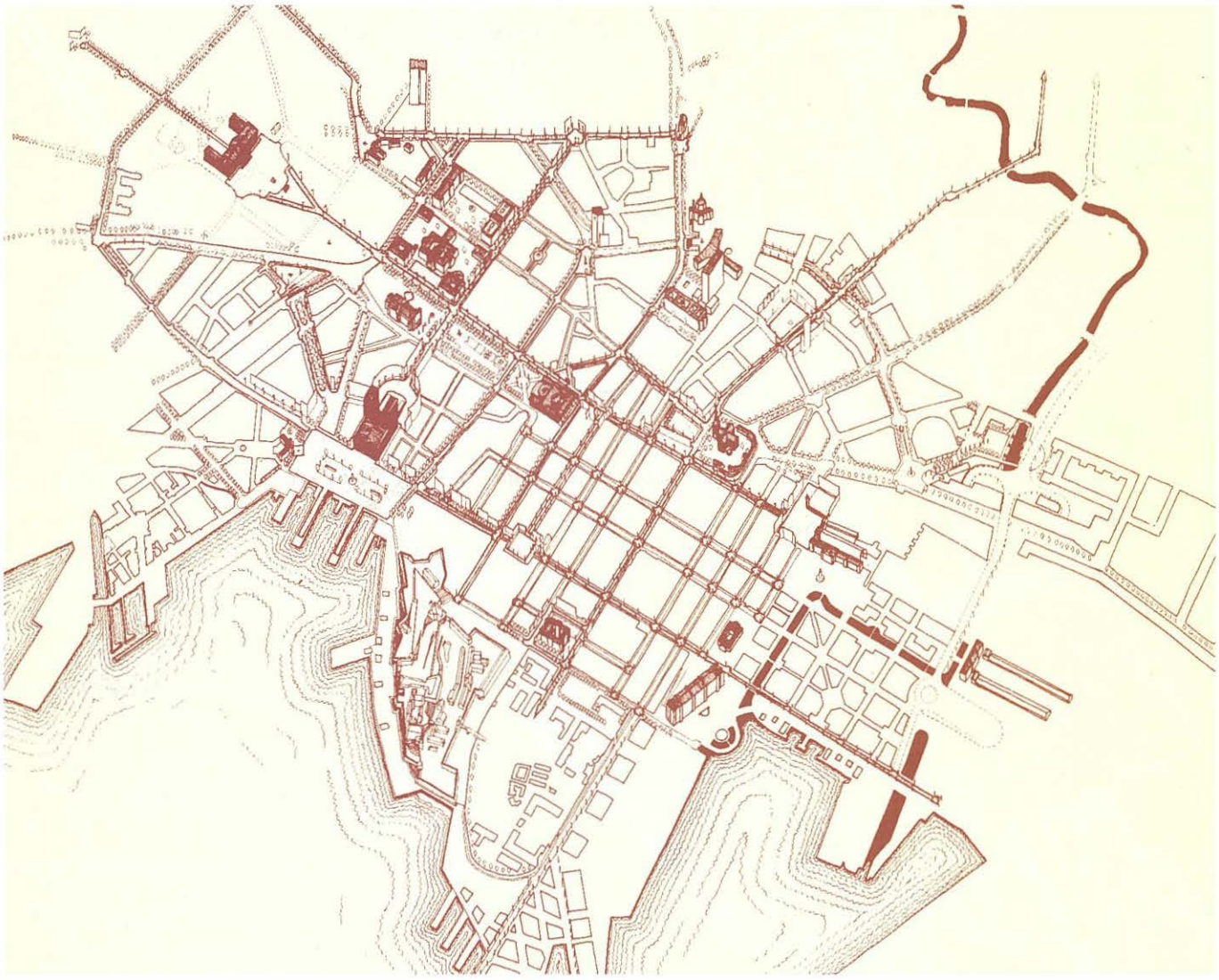

Kilde: Byens uttrykksformer. En metode for estetisk byforming (1992): Thiis-Evensen.

LITTERATUR

Asmervik, S. (1991a): Byforming - et begrep med mening? Byggekunst nr. 1-2/1991. NAL, Oslo.

Asmervik, S. (1991b): Byer finner sin form. Byggekunst nr. 8/1991. NAL, Oslo.

Balgård, S. (1976): Nya hus i gammal stad. Stedskarrakter och bebyggelsesanpasning i bevarande områder. Byggforskningsrådet, Stockholm.

Bjørneboe, J. & Guttu, J. (1993): Bedre byggeskikk i kommunene. Virkemiddelkatalog. Prosjektrapport 119, Norges Byggforskningsinstitutt, Oslo.

Bruun, M. (1978): Innføring i landskapsarkitektur. Institutt for landskapsarkitektur, NLH, Ås.

Byggekunst nr. 4/1987: 90-åras omgivelser. NAL, Oslo.

Byggekunst nr. 5/1991: Tettsted og landsbygd. NAL, Oslo.

Byggekunst nr. 1/1993: Gater, veier og plasser. NAL, Oslo.

Byggekunst nr. 3/1993: Landskapsanalyse - planredskap og erkjennelsesvei. NAL, Oslo.

Cold, B. (1991): Opplevelse, iakttakelse, vurdering av arkitektur. Arkitektavdelingen, Norges tekniske høgskole, Trondheim.

Cullen, G. (1959): Townscape. Arcitectural Press, London.

Cullen, G. (1971): The Concise Townscape. Architectural Press, London.

Direktoratet for naturforvaltning (1993/94): Grønnstruktur i byer og tettsteder. Ny utgave. Trondheim.

Dyring, A.-K. & Nyhuus, S. (1990): Grøntstrukturanalyse. Eks. Horten. Institutt for landskapsarkitektur, NLH/Senter for utvikling og miljø,Univ. i Oslo, Ås-NLH/Oslo.

Ellefsen, K.O. (1985): Stedskarakter. Teori og metode. Sett i lys av det norske tettstedet. Skriftserien nr. 1985:2, Institutt for by- og regionplanlegging, Norges tekniske høgskole, Trondheim.

Ellefsen, K.O. & Røsnes, A.E. (1989): Fysisk planlegging. Virkelighet - plan - resultat. Kommuneforlaget, Oslo.

Ellefsen, K.O. & Tvilde, D. (1991): Realistisk byanalyse. Skrifter fra arkitektavdelingen NTH 1991, Norges tekniske høgskole, Trondheim.

Guttu, J., Næss P., Sagli, I.-L.(1993): Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling. Oppsummering av NAMIT-prosjektet. NIBR, Oslo.

Hansteen, H.J. (1989): Vern av bygget form som dokument. I: Dugnad, nr 3/1989.

Husbanken (1991): God byggeskikk - Illustrert veileder til plan- og bygningsloven § 74.2. Oslo.

IN'BY (1991): Stedsanalyse for miljøgateprosjekter. Utkast til sjekkliste. Notat. Oslo.

IN'BY (1992): Byen som kulturminne. Oslo.

Kommunaldepartementet (1992): Privat tjenesteyting satsingsområde for distriktene? Sluttrapport fra PTD-programmet. Oslo.

Kommunal- og arbeidsdepartementet (1968): Planlegging. Hvordan planlegger vi arealbruk og utbygging. Oslo.

Kulturdepartementet (1992): Omgivelser som kultur. Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø. Rapport fra arbeidsgruppe, Oslo.

Landbruksdepartementet (1992): Stausrapport for kulturlandskapsarbeidet i Landbruksdepartementet til og med 1991. Oslo.

Lorange, E. (1984): Byen i landskapet. Rommene i byen. Universitetsforlaget, Oslo.

Lynch, K. (1960): The Image of the City. MiT-Press, Cambr. Mass.

Mathisen, A. & Tallaksen, H. (1993): Eksemplet Risør - Veien fram, vern av bygnings- og bymiljø i praksis. Risørutvalget, Risør.

Miljøministeriet, Planstyrelsen/Roskilde kommune (1990): Roskilde. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990. København.

Miljøminesteriet, Planstyrelsen (1992): SAVE. By- og bygningsbevaring. Beretning 1992. Københanvn.

Miljøministeriet, Skov og naturstyrelsen (1993): Vejledning. Kortlægning og registrering af byers og bygningers bevaringsværdier og udarbejdelse af kommuneatlas. SAVE. 2. revidered udgave. København.

Miljøverndepartementet: Gjør planene forståelige. T-680. Oslo.

Miljøverndepartementet (1989): Kommunedelplan tettstedsforming - et diskusjonsnotat. Oslo.

Miljøverndepartementet (1991): Deltakelse og innflytelse. Om medvirkning i kommunal planlegging. T-862. Oslo.

Miljøverndepartementet (1992a): Klima og luftmiljø i areal- og bebyggelsesplanlegging. T-926. Oslo.

Miljøverndepartementet (1992b): Handlingsplan for kulturminnneforvaltning. Innstilling fra utvalg oppnevnt av Miljøverndepartementet. Oslo.

Miljøverndepartementet (1993): Mål og virkemidler for stedsforming. Innspill til debatt. Revidert utgave. Oslo.

Norberg-Schulz, C. (1978/1993): Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus. Universitetsforlaget/Pax forlag. Oslo.

Norberg-Schultz, C. (1980): Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture. Academy Edition, London.

Norberg-Schulz, C. (1982): Sted og arkitektur. I: Veggeland, N. (red.): Planleggingens muligheter. 2. Forvaltning av regionene. Universitetsforlaget, Oslo.

Norberg-Schulz, C. (1993): Stedsbruk. I: Byggekunst nr. 3/1993, NAL, Oslo.

Norberg-Schulz, C. (1993): Nattlandene.Om byggekunst i Norden. Gyldendal Norsk forlag, Oslo

Nordisk ministerråd (1987): Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen. 2. Forvaltning av ressurser og verdier. Fylkesmannen i Østfold, Moss.

Norsk kommunalteknisk forening (1992): Fra vegkryss til tettsted. Oslo.

NOU 1988:34 Gode langsiktige utbyggingsmønstre. Miljøverndepartementet, Oslo.

NTNF/3B-programmet (1986): Fortetting i eldre boligområder. 3B-prosjektrapport 9-86, Oslo.

Næss, P. (1992): Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling. Faglig sluttrapport. NIBR-rapport 1992:2, NIBR, Oslo.

Oterholm, A.I.(1985): Landskapsanalyser. Notat nr. 1985:6, Institutt for by- og regionplanlegging, Norges tekniske høgskole, Trondheim.

Plan & Arbeid nr. 1/1993: Det norske stedet. Universitetsforlaget, Oslo.

Puijk, R., Spilling, O.R. & Vaagland, J. (1992): Ny vekst i distriktene? Evaluering av prosjektvirksomheten i forsøksprogrammet Privat tjenesteyting i distriktene. ØF-rapport 1:1992, Østlandsforskning, Lillehammer.

Riksantikvaren (1987): Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier. Oslo.

Riksantikvaren (1993): Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer. Utkast. Oslo.

Rossi, A. (1982): The Architecture of the City. MiT-Press.

Røsnes, A.E (mfl.) (1992): Fysisk planlegging. Byer - tettsteder - spredtbygde områder. Kommuneforlaget, Oslo.

Statens kulturminneråd/Kommunenes Sentralforbund (1989): Ta vare på kommunelandskapet. Kommuneforlaget, Oslo.

St.meld. nr. 31 (1992-93): Den regionale planleggingen og arealpolitikken. Miljøverndepartementet, Oslo.

Thiis-Evensen, Th. (1991): Archetypes in Architecture. Universitetsforlaget, Oslo.

Thiis-Evensen, Th. (1992): Byens uttrykksformer. En metode for estetisk byforming. Universitetsforlaget, Oslo.

Thorén, A.-K. & Nyhuus, S. (1993): Grønnstrukturen som overordnet byplanelement. I: Planering som förebyggande miljövård. Byggforskningsrådet, Stockholm.

Trieb, M. (1977): Stadtbildanalyse und Gestaltungssatzung innerstadt. Hansestadt Lübeck. Lübeck

Vagstein, A.M. (1993): Kvalitativ stedsanalyse. I: Byggekunst nr. 3/1993, NAL, Oslo.

Vegdirektoratet (1990): Stedet og vegen. Et idéhefte om miljøprioritert gjennomkjøring med erfaring fra gjennomførte prosjekter. Oslo.

Vegdirektoratet (1992): Håndbok 017 Veg- og gateutforming. Oslo.

Vegdirektoratet/Knut Selberg Arkitektkontor (1993) : Om utforming av gater og veger. Foreløpig utgave. Oslo/Trondheim.

Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (1977): Vår felles framtid. Tiden, Oslo.

Aasbrenn, K. (1991): Stedsutvikling - nøkkelen til utvikling av livskraftige stedssamfunn. I: Almås, R. (red.): Åtte perspektiver på bygdeutvikling. NLVF-publikasjon 3/91, NLVF, Oslo.

NOTER

1 Definisjon på stedsutvikling hentet fra: "Stedsutvikling - nøkkelen til utvikling av livskraftige stedssamfunn?" (1991): Aasbrenn.

2 Erfaringer fra fysisk planlegging etter bygningsloven er behandlet i: "Fysisk planlegging. Virkelighet - plan - resultat" (1989): Ellefsen & Røsnes.
3 Sitat fra: "Planlegging. Hvordan planlegger vi arealbruk og utbygging", utgitt av Kommmunal- og Arbeidsdepartementet i 1968, med Yngvar Johnsen som redaktør.
4 Inndelingen er hentet fra K.O. Ellefsens kapittel om arkitektur i: "Fysisk planlegging. Byer, tettsteder, spredtbygde områder" (1992): Røsnes mfl.
5 Institutt for byutvikling a.s, Oslo.
6 Hentet fra: Gjør planene forståelige. T-680 Miljøverndepartementet.

Grafisk Design: Skomsøy Grønli as
Foto: Ola Røe, Samfoto
Tekst: Terje Skjeggedal, Østlandsforskning
Trykt på papir uten bruk av klor.
T-986 ISBN 82-7243-958-6

Flere eksemplarer
av denne publikasjonen
kan bestilles fra:

Statens forurensningstilsyn (SFT)
Strømsvn. 96
postboks 8100 Dep.
0032 Oslo

Telefon 22 57 34 00
Telefax 22 67 67 06